

KARRIÉREK

NAGY KATONÁK

BUDAPEST, 1912
KARRIÉREK KIADÓHIVATALA

228

KARRIÉREK

* *

NAGY KATONÁK

Hannibál — Hunyadi János — Wallenstein Albert — Nelson Horace — Bernadotte János — Wellington herceg — Hoche Lázár — Blücher Gerhard — Szuwarov-Vaszilyevics — Klapka György — Garibaldi — Moltke Helmuth — Görgey Arthur

IRTA

ADORJÁN ANDOR

BUDAPEST, 1912
KARRIÉREK KIADÓHIVATALA

Minden jogot fenntartunk

*Bármely nyelvre való fordítás
jogát fenntartja magának a szerző.*

Hannibál.

Két ezredév és egy évszázad, az esztendőknék és az eseményeknek ijesztő végtelensége, választ el bennünket — késői idők fiait — attól, aki az ókor legnagyobb hadvezére volt és aki maiglan nem egy tekintetben mintaképe maradt a modern hadvezetőknek. Az idők ködén át elcsillog hozzánk fantasztikus, erőteljes alakja, amely félig a mondába vész, míg tetteinek a történelem meséi a temető kertje. Körülötte, a nagy férfiú személye körül, nem volt ember, akinek ő a terveit, a lelkében izzó és forrongó vágyakat megvallotta volna, aki a bizalmasa lett volna, és aki följegyzésekkel ráhagyta volna az utókorra Hannibálnak akár a külső alakját, akár azt a világot, amelyet az a hadvezéri világnagyság belül, a szívében hordozott. A letiport Róma és Róma, a győzelmet ülő, egy és más vonatkozásban, historikusainak írásaiban hagyott ugyan felőle az utókorra krónikát, de ezekből az írásokból kevés világlik ki abból a sokból, ami Hannibált tette.

Nem elég tudnunk róla, hogy Hannibál egyike volt a legnagyobb hadvezéreknek, hogy szinte költője és megihletett al-

kotója, teremő és megújító istene volt a hadviselésnek; nem elég frázisszerűen elismételni róla, hogy az ókor nagy hadvezérei között nem volt egy sem, aki ő hozzá fogható lenne, — e halvány kijelentések és megismerések még csak akkor kapnak igazán lélekre és erőre, ha mitikus ködből kihámozódik Hannibál, a valóságos ember, életének fontosabb mozzanataival, lelkének érzelmeivel, elméjének gondolatjaival úgy, ahogyan valamikor a világon járt és élt, harcolt és szenvedett. Mint ahogyan a tündérmesék pásztorlegénye a sárkány barlangjából a szépséges királykisasszonyt, úgy próbáljuk kiszabadítani a ködlő regék, elsápadt krónikák fantasztikumából a Hannibál igazi alakját, hogy hódoló csodálkozással szembe nézzünk vele és megértsük mindazt, ami e dicső férfiuban nagy volt, az emberek és a dolgok hétköznapi rendjén messze felül emelkedő. Milyen igazságtalanság, hogy akinek nevével egykoron két világrész minden művelt tája tele volt, ma már csupán az iskolás könyvek oldalain kap néhány emlékező sort, akkor és ott is csak olyant, hogy a két ezredév pora alól alig ha éppen kivillan valami hősi tetteinek csudás fényességéből.

Magunk elé akarjuk varázsolni tragikus, pompás alakját, amelyet kőbe csak egy Michel Angelo véshetett volna, szavakkal és írással pedig csak egy Shakespeare jeleníthetett volna meg. E két világnagyság figyelmét valahogyan elkerülte az ókori hős, s az eszményítése így az emberiség összfantáziájának jutott ki. Legendák születtek róla és szállóigék öröklődtek nemzedékről-nemzedékre, amelyekben benne él az a nagyság vagy félelmetesség, amely kiegészítő része volt Hannibál lényének.

Amikor Hannibál a canaei rettentő ütközet után győzedelmesen fenyegette Rómát, a város falain belül futótűzként terjedt a riadt kiáltás:

— *Hannibal ante portas!* Hannibál a kapuink előtt! És a közelgő, a fenyegető veszedelemnek mindmáig ez maradt a stereotip fölkiáltása. Legyen az a veszedelem akár az érkező

Hannibál

ellenség, akár a gyilkos járvány, akár a nagyobb közösségeket sújtó és föltartóztatlan anyagi összeomlás, a rettegésnek, a borzadásnak ma is az a jajsza tör fel, amely valamikor a római polgárok szorongatott kebléből szakadt ki: *Hannibál a kapuink előtt!* A terror, amelyet pusztá közeledésével valaha támasztott, olyan szörnyű volt, olyan rettenetes, hogy Hannibál nevét és emlékét ime tartósabban a világ tudatjába préselte, mintha ezernyi szobor hirdetné, milyen volt külsőre, termetre, arcának formájára.

Hogy termetre milyen volt Hannibál, ma már ki lenne tudója. Lelkének és jellemének vonásait azonban megőrizték tettei, amelyek megmaradtak az emberiség emlékezetében. És ezek a vonások olyanok, hogy belőlük körülbelül elképzelhetjük Hannibál külsejét és belső lelki rajzát is. Erős, daliás férfiúnak kellett lennie nemcsak azért, mert régi katonai családból származott, hanem, mert kora ifjúságától fogva táborban élt és a katonai életen edződött. Az, hogy az elődei katonák voltak, meglehetősen fontos adat az életében, mert Karthagó népe általában nem szerette a katonáskodást és inkább mint kereskedő s vállalkozó nép szaporította vagyonát, nem pedig hódításokkal, katonai foglalással. A karthagóiak, mint okos és ügyes kereskedők féltették bőrüket és csak zsoldos katonaságot tartottak, míg ők maguk nyugodtan éltek a csereberének, az üzletnek. Ha valamelyik birtokukat, vagy kiaknázás végett szerzett gyarmatukat veszedelem fenyegette, zsoldos katonaságot küldöttek oda, ők maguk azonban nem igen szállottak hadba. Kényelmesebbek voltak ennél és elpuhultabbak. Éppen ezért nevezetes és fontos kivétel volt az olyan, mint Hannibál családja, amelynek fölmenői, férfi hozzátartozói mind a katonai életben lelték gyönyörűségüket, s bár hazájuk politikai életében is részt vettek, mindenekelőtt katonák voltak, akik a harcok mezején keresték a dicsőséget.

De meg csak egészséges, erős testben lakozhatott olyan lélek, mint Hannibálé, amely maga volt az erély, a tűz, a lehe-

tetlenséget nem ismerő kitartás, az a szívósság, amelyet nem lohaszt semmi, hanem éleszt az útjába kerülő minden akadály. Az ilyen akadályok lelkesítették, a legyőzésükben fáradhatatlan volt és örömét lelte bennük. Néha, amikor pedig elkerülhetők lettek volna, szinte kereste őket, mert tudta, hogy a fáradság, amelybe a legyőztetésük kerül, nincsen arányban az öntudatnak azzal a megnövekedésével, a diadal ama gyújtó érzelmeivel, amit a győzelem szerez még akkor is, ha nem élő ellenségen, de a természet holt akadályai fölött arattuk. Edzeni akarta katonáit, az örökös fáradsággal kirostálni közülök a haszontalanokat és csak azokat őrizni meg, akikre aztán télben-fagyban, jóban-rosszban vakon rábízhatja magát.

Apránként egymás mellé rótt vonásokkal meg fogjuk rajzolni ennek a férfiúnak jellemét. El fogjuk mondani élete sorsát, egész történetét, végzetes, rettentő tragikumát. A pályafutása, mint katonáé, hazafié és hadvezéré egyike a legcsodálatosabbaknak és benne csillog abban minden: a bátorság sugárzása, az ész fensége, a politikai belátás bölcsessége, a férfi elszánt-sága, a hős diadala, a hazafi szent akarása, amelyre azonban végül rácsúfol a kegyetlen végzet: egy emberélet küzdelmeinek minden eredménye egyszerre rombadől, és aki a világ homlokán tombolt, s örök hóval fődött hegyek ormáról tekintett le a földre, lebukik, le, le, odáig, hogy a sírba kell menekülnie, ha csak azt nem akarja, hogy elaggottan azoknak szolgáltassák ki gyáván, akik ellen egész életén át küzdött.

. . . A mi Petőfink prózai írásai között akad egy kis följegyzés, amely arról tanuskodik, hogy nemzeti nagy költőnk a katonai, a hadvezéri eszményképét tisztelte Hannibálban, kivált a szorongatottság ama szörnyű napjaiban, amikor élet-halál kérdése volt az országra nézve, hogy hadainak sorsát kinek fővezérletére bízzák? Petőfi egy beszélgetést jegyez föl, amelyet Bem tábornokkal folytatott éppen arról, ki volt a legnagyobb katona? Bem tábornok Napoleon mellett nyilatkozott. — Nekem kedves hősöm Hannibál, — válaszolta Petőfi.

Hannibál

— Ah, — felelte kalapját megbillentve Bem, — Hannibál nagy ember volt, igen nagy ember. Az Alpeseken való átmenetének nem a kivitele, hanem magában ennek gondolata is a nagy emberek legnagyobbjai közé sorozza őt. A terv nagysága a lélek nagyságának mértéke, ez önmagáé; a kivitel már kettőjöké: az övé és a szerencséjéé.

. . . Nézzük most Hannibál életét, történelmi jelentőségét, pályáját és katonai lángelméjének nyilvánulásait közelebbről.

*

Hannibál Karthagóban született Krisztus előtt a 247. évben. Mint említettük, előkelő katonai családnak volt gyermeke, családjában azonban, a fényes eredet és a nagy vagyon ellenére, örökletes volt a demokratikus érzület. Karthagóban, a Krisztus előtti III. században különösen kiélesedett az ellentét a város két hatalmas pártja: az arisztokraták és a demokraták között. Hannibál nagyatyja és atyja a demokratapárthoz húzott, noha katona volt mind a kettő, vagy talán éppen azért. Mint katonák tapasztalták, hogy a városnak és államnak egyenesen vesztét jelenti az arisztokratapárt, amely önző és semmi egyébbel nem törődik, egyedül vagyona öregbítésével, ellenben a haza védelmét s az újabb gyarmatok hódítását az idegenben toborzott zsoldos seregre bízta. Hannibálnak különösen az atyja Hamilkár, akit a *Barkas* (villám) díszítő jelzővel illették a katonái, megérezte és belátta, hogy bizony nagy a különbség azoknak harckészsége között, akik a hazájukért küzdenek és azoké között, akiket nem a lelkesedés, hanem csupán a zsold állított csatarendbe. Romlott, fényűző és korhadt hazájában azonban hasztalan igyekezett volna a honának katonákat toborozni. A gazdagok inkább a kényelmüknek éltek, semhogy harcban tegyék az életüket kockára, viszont a szegényebbekből azért hiányzott a lelkesedés, mert a hazájuk mostohaanya módjára bánt velük és nem érdemelte, hogy a vérüket ontsák érte. Ha ezek a szegényebbek be is állottak a hadisorba, puszt-

tán csak a zsoldért, a rablásért, a megélhetésért tették, s így nem igen különböztek Karthagó idegen katonáitól.

Hamilkár bízott benne, hogy a demokratikus párt uralomrajutásával megváltozhatnak még Karthagóban minden, új közszellem kaphat lábra és ezért minden törekvését annak a célnak szentelte, hogy ezt a pártot erősítse és tegye az állam urává. De éppen ez az igyekezete ellene haragitotta az ország hatalmasait, az arisztokráciát, amely az uralmát féltette Hamilkártól, sőt attól tartott, hogy a csöcselék segítségével netán a maga számára kívánja az uralmat, s megbuktatva a köztársasági formát, egy napon majd trónust állít helyébe a maga és családja számára. A politikai viszonyoknak ez az ismerete föltétlenül szükséges hozzá, hogv megértsük azt a különös idegenkedést, amelyet Karthagó urai mindenkor tanusítottak az állam két legkiválóbb fia: Hamilkár és Hannibál ellen, s hogy megértsük azt a szokatlan közömbösséget, amellyel előbb az apának, utóbb a fiunak emberfölötti küzdelmeit nézték, amikor ezek ketten távol idegenben, hadaik élén küzdöttek Karthagó félelmes ellensége, Róma ellen.

Az első pun háború a Földközi-tenger kereskedelméért és a tenger szigetjeinek birtokáért folyt Róma és Karthagó között. A nagy mérkőzésből Róma került ki győztesként s az ellenség diadalát az elvakult karthagói arisztokrácia talán bizonyos örömmel is fogadta, mert e végzetes eseménytől Hamilkár megroppanását várta. Meghódoltak Rómának, fizették a sarcot és örömmel fogadták a szégyenletes békét is, amely módot nyitott nekik, hogy tovább kereskedhessenek nyugodtan és szaporíthassák halomba arányaikat. Hamilkár azonban a vesztett harc után sem adta még föl a reménységet. Ellenkezőleg: tervei számára új térséget talált, még bővebb, még gazdagabb és termékenyebb területet, mint amilyent az elvesztett Szicília és Szardinia szigete, az első pún háború két főtárgya kínálhatott. Hamilkár Hispánia felé vetette szemét és haddal csakhamar oda csapott át, hogy Karthagó számára megszerezze az ibériai

félsziget gazdag bányáit, bőséges termőterületeit és leigázza, vagy Karthagó szövetségébe hajtsa a félsziget háborúhoz értő, erős és hadakozó lakosságát.

Mielőtt Hispániába vonult volna, történt, hogy Hamilkár az oltáron nagy égő áldozatokat mutatott be a főnciai istenségeknek. Katonái körülállották és körülállották a papok is, valamint búcsúzó családja. Kilenc esztendő fia, Hannibál, kíváncsian nézte az áldozat fölszálló füstjét, hallgatta a papoknak az *omenek*-ből való jóslását, majd pedig a szertartás jelentősége felől kérdezte az atyját. És amikor Hamilkár megadta a kért magyarázatokat, akkor a kilenc éves fiú könnyörögve kérte atyját, vinné magával a háborúba őt is. Hamilkár magához ölelte fiát és teljesítette kívánságát.

Kilenc évig hadakozott Hamilkár az ibériai félszigeten, kilenc évig volt az oldalán mint hűséges és figyelő tanítvány a fia: Hannibál. Atyja oldalán megtanulhatott mindent, ami a hadviseléshez hozzátartozott. Hamilkár mestere lehetett mint katoná és mestere lehetett mint diplomata is, mert az öreg vezér kitünően értette a módját, hogy a szavak ügyes játékával fűzze magához az ellenséges törzseket. Ennek a diplomáciai ügyességnek utóbb Hannibál is számtalan jelét adta, amikor aránylag csekély hadierővel tört Róma hatalma ellen és mindenképpen azon volt, hogy gyér erejét Róma ellenségeinek föllázításával gyarapítsa. Amikor hatalmas háborújába kezdett, mindig arra számított, hogy Róma leigázott ellenfelei jönnek a segítségére, és előbb a gallusokkal, utóbb a különböző leigázott latin népekkel, majd a görögökkel, a macedóniaiakkal kereste a szövetekezést; lázította és izgatta őket, hogy általuk csorbítsa Róma erejét. Ezt a diplomáciai ügyességet Hannibál alkalmasint az atyja oldalán sajátította el, aki csekély sereggel úgy tartotta fenn Hispániában Karthagó hatalmát, hogy az egyik ellenséges törzsnek gyűlölködését a másik ellenséges törzsnek gyűlölködésével igyekezett fékezni és egyensúlyban tartani. De az atyja oldalán tanulta el a jó hadvezér többi sajátosságait is: az

előrelátást, a számítást, a katonák lelkesítésének és a fegyelem fönttartásának módjait; tőle tanulta el, hogy a jó hadvezérnek együtt kell éreznie katonáival, meg kell osztania sorsukat, nem szabad magának kényelmet szereznie, míg a többiek az idő mostohaságait állják.

Már kilenc esztendő óta hadakozott Hamilkár Hispániában, amikor a lusitaniai erdőségben egy ellenséges támadás viasszaszorítása közben elesett. Halála után a sereg fővezérlete vejére, *Hasdrubálra* szállott át. Hasdrubál folytatta apósa politikáját; igyekezett teljesen Karthagóhoz fűzni Hispániát és azon volt, hogy minél szorosabb kapcsolatot létesítsen hazája és a hódított gyarmat között.

Mialatt ezek Hispániában történtek, azalatt Róma egyre növekvő féltékenységgel szemlélte régi ellenségének erögyarapodását és megeléglvén a dolgot, végül is izenetet küldött Karthagóba, háborúval fenyegetve meg a várost, ha a pún seregek át mernének lépni az Ebro folyamom és így a massiliaiakat fenyegetnék, akikkel Róma szövetségesi viszonyban állott. De Massilia védelme nyilván csak ürügy volt Róma számára. Ürügy arra, hogy beleköthessen Karthagóba és hogy a maga számára tartsa fönn a teret, ha majd egyszer közeledni akar a Pireneusokon túl lakó ibériai népekhez. Róma a hispániai félszigeten csakhamar talált is szövetségesre, a szaguntumiakra és most már az ő védelmükre is gondolva tiltotta meg Karthagónak, hogy átlépjen az Ebrón.

Hasdrubál, aki a mérséklet embere volt, Róma kívánságához tartotta magát, de amikor az ő halála után Hannibál került mint fővezér a seregek élére, nyomban megváltozott minden. Az ifju és tüzes fővezér érkezettnek látta az időt, hogy most már a Rómával való leszámolásra gondoljon.

Hannibál éppen huszonhat éves volt, amikor a punok fegyveres erejének élére, s így atyja dicső örökébe került. Fiatal kora nemcsak hogy tetterővel volt tele, de meggondolással és előrelátással is. Akkor már bőven megforgatta elméjében, hogy

mit kell tennie és rögtön első elhatározásában kifejezésre jutott az az elszántság, az a meglepő vakmerőség, amely a katonai jellemét tette. A Rómával való megállapodásokat merészen sutba vetette, s ha idáig Karthago kénytelenül Róma utasításaihoz tartotta magát, most az ifju vezérnek az volt legelső dolga, hogy szinte tüntető föllépéssel adja Róma tudtára, hogy egyszeriben megváltozott minden, Karthago többé nem parancsolat magának, ellenben parancsolni akar, és merészen szembenéz Róma kívánatával. Hannibál menten átlépett az Ebron és egyenesen Saguntum ellen fordult, amelyet kitartó hévvel ostromolt meg, míg végül a város megadta magát. Rómában, ahol a kilenchónapos ostrom sorsát aggódva nézték, nagy megdöbbenést keltett az a változás, amely a karthagóiak föllépésében következett. Ám ki hitte volna akkor, hogy Hannibál még sokkal merészebb terveket is forgat agyában, sőt arra a képtelenségnek tetsző tervre gondol, hogy Rómát a tulajdon területén, Itáliában támadja meg.

Saguntum megvétele után Hannibál megsejtette, hogy a fölháborodott Róma hadsereget küld majd megtorlás végett, ámde bölcsen nem várta be ezt a hadsereget, hanem még külön megfélemlítéssel akart szolgálni Rómának azáltal, hogy a harc színterét egyszerűen Itáliába teszi át és hogy fölláztatja Róma ellen mindazokat az itáliai és egyéb népeket, amelyeket Róma idáig leigázott. Hannibál megneszelhette, hogy Róma bosszút forral, Rómában azonban a legelőrelátóbb szem, a legélesebb agy sem gyaníthatta volna, hogy a huszonhat éves vezér micsoda merész tervet érlel. Országok, a távolságok fölmérhetetlensége tátongott Hispánia és Itália között, de mi volt még ez a távolság ahhoz a sziklás és hóval borított hegyfalhoz képest, amellyel az Alpesek hegyrengetegje választja el egymástól a két félszigetet. És mégis: Hannibál nem tartotta lehetetlenségnek, hogy átvergődjék az Alpeseken, hogy keresztül csatázza magát rajtuk és hogy az ormukról tekintsen le a még nyugodt, békésen mosolygó Itáliára, amelynek arculatján

egyszerre megfagy a mosoly, amikor majd fergeteg módjára ereszkedik le a pún sereg a termékeny síkságokra és megfujva tubáit, rézkürtjeit, vonul Róma ellen. Seregének egyrészét, mintegy tízezer embert, öccsének, Hasdrubálnak vezérlete alatt Hispániában hagyta, ő maga ötvenezer gyalogosból, kilencezer lovasból álló és vagy száz elefánttal ellátott seregével a Pyraeneusokon átkelt, hogy az Alpesek felé vonuljon. Útja közben, mint idáig is, szövetségeseket keresett és a Rhône folyóig mindenütt szívesen látták a különböző gallus törzsek, amelyeket jó eleve a rómaiak ellen lázított. Mert Hannibál közben tudomást szerzett róla, hogy római légiókat küldöttek ellene Saguntum ostromának megbosszulása végett. Ezeket a légiókat azonban nem várta be, hanem vonult tovább és pedig nem a Földközi-tenger kényelmes mentén, hanem a nehezebbik utat választotta s az Alpeseken vágott keresztül.

Ez az alpesi út, ez volt Hannibál nagy, szinte érthetetlen bravurja. Hadászati lag a szükségességét ma már nem értjük meg teljesen, mert hiszen a Földközi-tenger partvidékén kényelmesebben és kevesebb fáradság árán érhetett volna Itália északi határaihoz. Lehetséges azonban, hogy azért kerülte ezt a kényelmesebb utat, mert tartott tőle, hogy ha a part mentén huzódik, könnyen érhetik római részről meglepetések, vagy pedig azért szánta rá magát a nehezebb útra, hogy annál jobban rostálhassa katonáit. De bármi volt is ennek az elhatározásának ismeretlen indító oka, bizonyos, hogy páratlan fáradsággal és igen súlyos veszteségekkel kellett megfizetnie vakmerőségeért. A pún sereg, élén a vezérrel, egyik kezében karddal, másik kezében ásóval vágott magának utat az Alpeseken át, ahol előttük nem járt még ember. Útjukat megnehezítette a téli időjárás, és a katonák közül, akik a meleg Hispániából jöttek, egyre többen hullottak el gémberedett tagokkal itt a hóval borított hegyszorosokban. És amikor nagysokára átvergődtek a nehéz úton és az Alpesekről megpillantották a verőfényes cisalpin vidéket, akkorra Hannibál hadserege félel-

Hannibál

metesen leolvadt: mindössze húszezer gyalogosa, hatezer lovasa maradt és a kimerült sereg nyomában alig vánszorgott hét elefánt.

Seregének fogyatkozása azonban nem csüggesztette a vezért. Számított, biztonsággal számított rá, hogy a megelégedésével meg fogja nyerni a leigázott gallus törzseket, amelyek majd örömmel csatlakoznak hozzá, hogy táborának megcsapant sorait kitöltve, együttesen induljanak Róma ellen. Emisszáriusokat küldött e törzsekhez, s amikor a kétszáztizennyolcadik év télelőjén a hegységből leereszkedett a sikra, büszke lelke biztosra vehette, hogy elérkezett a nagy leszámolás ideje. Most megtorolja Rómán mindazt a szégyent és gyalázatot, amelyet az első pún háború után Karthagónak a győztes ellenféltől elszenvednie kellett . . .

*

A rómaiakat rendkívül meglepte Hannibál képzelhetetlen hadivállalkozása. Amikor ők Saguntum elestéről értesültek, gyűjtöttek ugyan katonákat, de egészen másképpen gondolták a háború folytatását, nem úgy, ahogyan azt immár Hannibál akarata diktálta. A 218-ik év nyarán Róma két sereget állított ki, ezek közül az egyiket Publius Cornelius Scipio vezérlete alatt Hispániába küldötték, a másikat pedig, amely Tiberius Sempronius vezérlete alatt állott, Afrikába akarták küldeni, hogy Karthagót a saját területén támadja meg. Amikor Róma megtudta, hogy Hannibál latin területre tört, hadi dispozicióit hirtelen megváltoztatta. Scipio légiói hajón akkor már Hispánia közelében jártak, azokat visszahívni nem lehetett, Sempronius légióit azonban Malta partjáról, ahol éppen vesztegeltek, visszaszólitották, hogy Itália fenyegetett északi határához állítsák őket, szemközt a hegyekről leereszkedő pún sereggel.

Hannibált, alig ért a határhoz, csakhamar csalódás érte, mert gallus szövetségesei nem támogatták úgy, ahogyan számított rájuk. A gallusok, akár mivel nem mertek leigázójuk ellen támadni, akár mivel nem bíztak eléggé Hannibál hadi-

erejében, elég az hozzá, hogy kétszínű játékot kezdettek vele s az egyes törzsek, kevés kivétellel, rövidesen cserbenhagyták. Hannibál nem vette túlságosan a lelkére ezt a csalafintaságot; bizott benne, hogy az első győzelemre, amelyet ellenségein arat, tömegesen csatlakoznak majd hozzá azok, akiknek a szabadságot hozza és akiket egyetlen táborba akart forrasztani Róma ellen.

Közben Scipio, aki még csak Hispániában tudta meg, hogy Hannibal az Alpeseken át indult Itália felé, seregének kisebb részét két öccsének, Gnaeusnak és Publius Scipionak vezérlete alatt Hispániában hagyta, míg ő maga serege zömével visszafordult Északitáliába, hogy a Pó folyó partjait védelmezve forduljon majdan Hannibál ellen. Mihelyt Scipio ideért, azonnal csatlakozást keresett Sempronius seregével, és ez a római haderő volt az első, amely ellen Hannibálnak ki kellett próbálnia fegyverei erejét. A pún hadvezér egy ismeretlen föld területén állott, ismeretlen talajon, csalódottan, a várt szövetségeseitől elhagyatottan, fáradt és lerongyolódott katonákkal, akiknek lelkében nem égett ugyanaz a harci tűz, ugyanaz az ádáz gyűlölet, amely a Hannibál lelkét nem hagyta pihenni. De az ifjú vezér értett hozzá, hogy a maga indulatját átplántálja legényeibe. És hogy harcra buzdítsa fáradt katonáit, különös példázatot gondolt ki a számukra. A kelta rabszolgákat, hadifoglyokat, akiket a hadsereg magával cipelt, fölfegyverzetten most egymásra szabadította. A rabszolgáknak megmondotta, életre-halálra kell tusakodniok egymás ellen, mert akik győznek közülök, szabadságot nyernek. Természetesen, kimélet nélkül folyt a csoportban a harc, s az édes szabadság reményében a rabszolgák irgalmatlan öldösték egymást. Amikor pedig a retentő párviaskodás véget ért és vér és a holttestek özöne borította a teret, Hannibál megmagyarázta pún katonáinak, hogy az ő sorsuk most teljesen hasonlatos ezekéhez a rabszolgákéhoz. Csupa ellenség van körülöttük, s életre-halálra kell harcolniok, ha innen Itáliából, mint szabad emberek akarnak vala-

Hannibál

mikor még visszajutni hazájukba . . . A példa hatott és Hannibál hadserege fölesküdütt rá, hogy meghalni kész, de irgalmat nem ad és nem kér.

A Ticinus partján ütközött meg először a római sereg és a Hannibálé. Az ütközet, amely különben meglehetősen lényegtelen volt, a púnok győzelmével végződött és Scipio seregével a Pó mögé vonult vissza, miután maga mögött a Ticinus fölött lebontatta a hidakat. Az első összeütközésnek és a sikernek csakhamar érezhetőek voltak az erkölcsi következményei, amennyiben a római seregből 2000 gallus szökött át Hannibál táborába. Követte ezeket rövidesen még több is az egyes gall törzsek közül. Az első siker tehát igen kecsegtető volt, s Hannibál most már megerősödött táborral nézett a gyűlölt római ellenség szemébe. Mindkét oldalon körülbelül negyvenezer ember állott.

Hannibál serege a gallus segédcsapatokkal növekedett meg, Scipióé pedig azért, hogy sikerült egyesülnie Sempronius légioival. A csatát Trebia mellett vívták meg a 218-ik év decemberének másodikán, Hannibál zseniális taktikája a púnoknak szerezte meg a győzelmet. A pún támadás heves és lankadatlan volt, s Hannibál meg tudta szaporázni az erejét még azzal is, hogy seregének egy részét elvágta a főseregtől és kerülő árán hátba támadtatta véle a rómaiakat. A győzelem teljes volt, a római sereg hanyat-homlok menekült, Scipio hadai az adriai parton inaltak el, míg Sempronius serege az Apennineneken át vette útját Etruriába. Így az egész cisalpin terület egy csapásra a karthágóiak kezébe került, s ezzel legalább az élelműkről és ellátásukról gondoskodva volt. Hannibál azonban, a i tudta, hogy az itteni lakosság nem valami lelkesedéssel van iránta, sőt haragszik, amiért a hadsereg ellátása nagy költségeket ró rá, élt a gyanuperral, hogy élete ellen törnek, és hogy a lakosság fősვნენსége esetleg az egész karthágói vállalkozást kockáztathatná. Orgyilkosságtól tartott, mivel pedig a siker végtére is személyéhez és az ő zsenijéhez volt kötve, min-

dent megtett, hogy a bérgyilkosoktól védje magát. Ez az előre látása odáig terjedt, hogy álruhába öltözködve el-eljárt a környékbeliekhez, beszélt velük, a hangulatot kémlelte és meggyőződést igyekezett szerezni a nép érzületéről.

Azután nem sokáig maradt itt, nem sok időt vesztegetett első nagy diadala színhelyén, hanem vonult lejjebb délre, Itália testébe, a gyűlölt Róma ellen. Az Arno völgyében katonái súlyos megpróbáltatásoknak voltak kitéve, sőt a nedves vidéken kórság tört Hannibálra is, aki itt a félszeme világát veszítette, De sem ez a testi csapás, sem az a hír el nem lankaszthatta, hogy Róma új hadsereget szervez ellene. Két újabb légiót állított ki Róma a konzulok vezérlete alatt. Amikor a hadvezérek az áldozataikat bemutatták, a jósjelek rossz omeneknek bizonyultak, maguk a papok is a háború balvégzetű kimenetelét jósolták meg. Ám azért a két római vezér, Gnaeus Servilius és Gaius Flaminius bátor lélekkel vonult a küzdelembe. Ez a második római sereg a trasimenusi-tó mentén ütközött össze Hannibál katonáival. Hannibál az első győzelmet új diadallal tetézte: Róma újra csatát veszített. A római történetírók, köztük Livius, aki maga is résztvett az ütközetben, a ködöt okolják a csata szerencsétlen eredményeért, amelynek valóságos oka azonban alkalmasint inkább Hannibál kitűnő terepismerete és hadvezéri fölénye volt. A rómaiak egy hegyszakadékba kerültek és borzasztó veszteség árán szabadulhattak onnan. Maga Flaminius odaveszett és csupán egyes gyér segédcsapatok szabadultak Hannibál szörnyű farkasszorítójából, hogy elvigyék mindenüvé a nagy csatavesztés hírét.

A trasimenusi katasztrófa egy pillanatra elcsüggesztette Rómát. A szenátus méltán tarthatott tőle, hogy a rettentő elenség most már egyenesen a Város ellen fordul. Róma szerencséjére azonban Hannibál, akiről már az alvezérei is azt mondták, hogy: „Hannibál, győzni tudsz, de a győzelmedet kihasználni nem!” — Hannibál nem vonult Róma ellen, ellenben az Etrus vidéken portyázott, részint azért, hogy kiegészítse

Hannibál

seregét, részint pedig azért, hogy kellő élelmiszerral lássa el táborát.

Ezalatt Róma megint újabb légiókat állított ki és most már a harmadik sereget küldötte a borzalmas ellenséggel szembe. A növekvő veszedelemre való tekintettel, a szenátus diktátort választott Quintus Fabius Maximus személyében, aki, a hadak élén, Hannibál zseniálításával a cselt szegezte szemközt. Mikor azt látta, hogy a pún vezér nem mer egyenesen a Városnak támadni, hanem mindenüvé követeket küld, hogy maga mellé hódítsa Róma meghódított és szövetséges népeit, Fabius ahhoz a cselhez folyamodott, hogy döntő ütközet kerülésével, folytonos portyázással háborgatta Hannibált. Fölhajszolt előle minden élelmiszert, apró katonai csoportokkal nyugtalanította, katonai tüntetéseket rendezgetett ellene, az ütközetet azonban, amely végzetesre fordulhatott volna, bölcsen elkerülte. A nyugtalan Róma nem értette meg a diktátornak ezt a stratégiáját. Nem értette meg, miért huzza-halogatja a csatát, amely kiköszörülte volna talán a római fegyverek eddigi kétszeres csorbáját. Türelmetlenséggel fordultak Fabius felé, akit gúnyneven a *Cunctator* (késedelmező) névvel ruháztak föl, pedig utóbb a gyászos eredmény váltig igazolta, hogy Fabius helyes tervet követett, amikor ki akarta fárasztani az ellenséget, mielőtt összeütközött volna vele. Nem úgy a másik vezértársa Minucius Rufus, aki összeütközött Hannibállal és szintén végzetes vereséget szenvedett tőle, amelynek veszedelmeiből egyedül Fabius mentette ki.

Hannibál hadjáratát teljes siker koronázta. Az ifjú vezér homlokát borostyán koszorúzta, és e koszoru Rómának volt halálos szégyene. Hannibál garmadával fizetett meg azért, ami megaláztatást régebben Karthago szenvedett . . . Szüntelen csatározással így telt az idő, amikor Fabius és Rufus diktatúráját, hat hónap múltán Lucius Aemilius és Gaius Terencius Varro konzulsága váltotta föl. Az ő vezérletük alatt Róma újabb nagy sereget szervezett Itália pusztítója ellen. Nyolcvan-

ezer gyalogos, hatezer lovas volt ebben a negyedik római seregben és vele szemközt Hannibál hadereje ennek alig a felével ért föl. És mégis Canae mellett, ahol az összeütközés megtörtént, Hannibál teljesen tönkretette, szétugrasztotta a rómaiak óriási seregét. Egyes római historikusok szerint negyvenötezer, mások szerint hetvenezer római teste borította a csatatért. Az elesettek között volt Lucius Aemilius konzul is, azonkívül vagy nyolcvan szenátor és egész sereg lovag; Róma előkelőségeinek színe java. Soha nagyobb csapás nem érte még Rómát, soha végzetesebb veszteséget nem szenvedett addig, mint amilyen ez volt: a canaei katasztrófa. Mintha minden pillérében, minden eresztékében megrendült volna a birodalom. És mégis: Róma nem esett kétségbe, talpraállott újra, sőt nyomban megindult az új légiók szervezésének munkája. Most már hadisorba állítottak mindenkit, a proletárokat is, rabszolgákat is s ez utóbbiakat főlzabadítással biztatták, ha a harcmezőn derekasan viselkednek. A szerencsétlenség e döntően nagy óráiban Róma rendkívül méltóságteljesen viselkedett; a csatavesztésről úgy gondolkodott, mint valami elemi csapásról, amely kikerülhetetlen volt. Amikor pedig a megvert hadvezér Terencius Varro visszaérkezett, Róma nem szemrehányással fogadta, hanem ellenkezőleg: az egész szenátus kivonult elébe és megköszönte neki, hogy nem esett kétségbe a haza sorsán.

*

Hannibál, a győztes vezér, azonban most sem használhatta ki a nyert ütközetet. Megcsappant haderejével nem indulhattott Róma ellen, hogy bevegye a várost és hogy megalázza Karthagó régi ellenségét. Nem tehette azért, mert bár a Rómához vezető úton nem tartóztatta volna föl ellenséges haderő, a város lakossága azonban bizonyára végső lehelletéig védte magát, s Hannibálnak semmi kilátása sem lehetett, hogy megfogyatkozott katonáival győzelmet arasson Róma elszánt védelmezői fölött. Ahelyett tehát, hogy hebehurgyán kudarc-

nak tegye ki magát, inkább ahhoz a módhoz folyamodott, amelyet annyszer alkalmazott már eddig is és amely, noha számos csalódást okozott neki, még mindig az egyetlen volt, amelytől sikert remélhetett. Embereit szétküldötte a különböző itáliai törzsekhez; követeket küldött Sziciliába, sőt Görögországba és Macedoniába s mindenütt Róma ellen izgatva, magának igyekezett szövetségeseket szerezni.

Róma azonban igen hamar eltanulta azt a fortélyt, amelylyel idáig Hannibál élt vele szemben, s követte a példát, amelyet diplomáciai ügyesség tekintetében a pún vezér mutatott. Mialatt Hannibál Róma ellenségeit igyekezett egy táborba forrasztani, azalatt Róma viszont Karthagó ellenségeit kereste föl és Karthagó szövetségeseit igyekezett eltántorítani Hispániában csak úgy, mint Afrikában. Ezen módon aztán Karthagó rövidesen két tűz közé szorult, olyannyira, hogv nehéz helyzetében szükségesnek látta Hasdrubált Hispániából visszaszólítani, mert különben otthon, a tulajdon területén nem lett volna katonai védelme. Alig hagyták el a pún hadak Hispániát, nyomban a római légiók lettek ott a helyzet urai és elhódították Karthagó hispániai birtokait, visszafoglalták Saguntumot, sőt átkeltek az Ebron is, megvetvén egész Hispánia területén Róma uralmának alapjait. Még csak öt év mulva tért vissza Afrikából Hasdrubál. Akkor győzelmet vett ugyan a római seregeken, amelyeknek mindkét vezére Gnaeus és Publius elesett a harcban, de ez a fordulat már meg nem változtathatta az események folyását.

Tizenhárom esztendeig hadakozott még Hannibál Itáliában. Győzelemről győzelemre vezette seregét, ám e győzelmeknek már semmi gyakorlati haszna nem volt. Amit személyi vitézségével egyik napon foglalt, azt másik napon, seregeinek elégtelensége folytán ismét elvesztette. Róma pedig nem esett a kezébe soha. Ellenben a szövetségeseit hol csellel, hol fegyveres hatalommal sarokba szorította Róma. Sziciliát elfoglalta, és ezzel is csorbította Hannibál segélyforrásait. Végül tizen-

három évi hadakozás után Capuaba vették be magukat a púnok, és sorsuk itt pecsételődött meg igazán. Capua, amely már akkor is nagy és művelt város volt, sokféle szórakozással, gyönyörűséggel szolgált Hannibál katonáinak. Ezek pedig, a hosszas táborozás kínjaitól elgyötörve, habzsolva vetették most magukat a kínálkozó gyönyörök áradatjába. Egy hosszú télen át tartott ez így, s a vége az volt, hogy a katonák az örömszökkenőben elpuhulva mássá lettek, mint voltak idáig, a hosszú háború folyamán. S amikor tavasszal elhagyták a várost, ahol a telet töltötték, harckészségük nagyon megcsappant már s mind hangosabb elkeseredéssel emlegették, hogy voltaképpen céltalan itt a küzdelem . . . Magának Hannibálnak is meg kellett valania önmaga előtt ezt a keserű és fájdalmas igazságot. Szenvedett alatta nyilván, s nem volt, ami megvigasztalta volna érte. A muló és megújuló győzelmek nem kecsegtethették eredményekkel. Foszladozó seregével már csak guerilla-harcot folytatott inkább, nem pedig azt a nagyszabású küzdelmet, amelyre ifjai lélekkel gondolt, amikor tizennégy év előtt hadseregével nekivágott az Alpeselek hegyláncának. A sikertelenség tudatát pedig növelte még az is, hogy tudnia kellett a veszedelemről, amely otthon fenyegette Karthagót. Még egyszer egy pillanatra föllobbant a szerencse csillaga akkor, amikor Hasdrubál a római légiók legyőzése után elhagyta Hispániát, hogy bátyjának, Hannibálnak segítségére jöjjön. Hasdrubál ugyanazt az alpesi utat választotta, amelyet annak idején Hannibál, s el is érkezett Itália északi részéig. Innen beljebb ereszkedett az országba, s követeket küldött Hannibálhoz, hogy értesítse jöveteléről és hogy csatlakozást keressen vele. De a követeket Apuliában elfogták Nero katonái és megtalálták náluk Hasdrubál leveleit, amelyekből megállapíthatták a vezér terveit. Erre elébe siettek a második pún seregnek, s Metaurusnál útját állták. Az ütközet a púnok vereségével végződött, maga Hasdrubál is elesett és Nero a vitéz katona fejét küldötte el Hannibálnak. Amikor öccse levágott feje a pún vezér lábai elé gördült,

Hannibál fölemelte a fejét, csókot nyomott rá, azután könnyezve erre a kijelentésre fakadt:

— *Ráismerek Karthagó balvégzetére!*

Róma különös szerencséjére éppen akkoriban olyan hadvezére támadt, aki fiatalságában is méltó ellenfele lehetett az öregedő s tapasztalatokban egyre gazdagabb Hannibálnak. Ezt a fiatalember Scipionak hívták és fia volt annak a Publius Scipionak, aki Hispániában esett el a Hasdrubál elleni harcban. Az ifju Scipio mindössze huszonnégyszáz éves volt, amikor Róma Hispániába küldte, hogy az ottani seregek fölött átvegye a fővezérséget. Scipio nemcsak hogy megfelelt e feladatának, de messze túltett a hozzáfűződő várakozásokon. Hispániából rövidesen átevezett az afrikai partra. Megnyerte magának Mauretánia uralkodóját Massinissát és vele együtt haddal fenyegette Karthagót. Ijedelmében Karthagó nem tehetett egyebet, mint azt, hogy sürgősen hazahívatta Itáliából Hannibált, akire nagyobb szükség volt most otthon, mint meddő győzelmeire Itáliában. Ám mielőtt még Hannibál visszaérkezhetett volna, Karthagó behódolt Scipionak, aki nagy hadisarcot vetett ki a városra, kényszerítette, hogy lemondjon afrikai és hispániai fenhatóságairól és egyben kötelezte arra is, hogy harminc hajónál többet nem tarthat. És a megalázó békefeltételek között ott volt az is, hogy a pún seregeknek ki kell takarodniok Itáliából.

E békepontok elfogadásával egyszeriben dugába dőlt mindaz, ami Hannibál életének munkája volt. Bosszút akart venni azokon, akik Karthagót megalázták és a hosszú hadakozásnak Karthagó újabb gyalázata lett a vége. Kiheverhetetlen vége, amelyből föl nem támadhatott többé a pún világhatalom. Tizenhat évi küzdelemért bánatos eredmény és kevés jutalom lehetett Hannibálnak az, hogy mielőtt elhagyta volna a földet, ahol ő és katonái a vérüket ontották, Croton városa mellett a Lacinius hegyfokon Hera templomának falára ércablákát szegeztetett, amelyek görög és pún nyelven fölsorolták Hannibál itáliai fegyvertetteit. Hiu éneke céltalan dicsőségnek . . .

Hannibál azonban csüggedetlen lélekkel érkezett vissza Afrikába és bízott benne, hogy fölveheti majd a harcot újra. Szervezkedett a küzdelemre, ám mielőtt igyekezete tető alá ért volna, Scipio ismét betört Karthagóba. Összeütközésre került a sor Scipio légioi és Hannibál seregei között, de az ütközet, amelyet Záma városának közelében vívtak meg, Hannibál vereségével végződött. Ezek után pedig Scipio még jobban megszigorította a béke föltételeit, a karthagói hajóhadat mindössze tíz hajóra redukálta és megtiltotta, hogy a város hadsereget tartson, ellenben kényszerítette, hogy afrikai területeiről Massinissa javára mondjon le. Karthagó halálos ítélete volt ez, s nem volt többé erő és kar, amely tiltakozhatott volna ellene.

A zámai ütközet után Hannibál a csorba és tengő életre szorított Karthagó élén maradt. Megkísérlette, hogy regenerálja romlott hazáját, hogy jó adminisztrációt teremtsen, hogy végét vesse a vesztegetéseknek, hogy általános jólétet teremtsen ott, ahol az ország romlását az önzés és a keveseknek gazdagodási vágya okozta. Lelkében égett még a vágy, élt még a reménység, hogy poraiból föltámasztja Karthagó hatalmát és hogy talán aggságára elérje azt, amiért életén át harcolt: hogy fegyvereinek hatalmával megdöntse a büszke Rómát. Egy nagyszerű harc víziója jelent meg előtte. Úgy képzelte, hogy a Kelet valamennyi népét egyesítheti a terjeszkedő Róma ellen, hogy megmagyarázza ezeknek a népeknek, micsoda veszedelmekkel fenyegeti őket Róma növekvő falánksága. De meg volt írva végzetében, hogy meddő küzdelmekben, soha meg nem valószínű tervekben kell eltöltenie életét. Amikor már-már sikerült egy nagy szövetségbe egyesíteni Északafrika és Kisázsia népeit, amelyeket Róma ellen akart vetni, Róma neszét vette a készülődésnek, fenyegetően lépett föl és Hannibált követelte Karthagótól, amely aljas meghunyászkodásában bizonyára ki is adja az agg vezért . . .

Hannibál önkényes számüzéssel kerülte el a szégyent, hogy Karthagó megtagadja és kiszolgáltatassa őt, aki kora ifju-

Hannibál

ságától fogva hazája sorsának szentelte magát. Menekült Karthagóból és előbb Syria királyánál, Antiochusnál keresett menedéket, majd pedig Bithynia uralkodójának, Prusiasnak udvarába vette be magát. Róma azonban még a menekülő aggasztánt is veszedelmesnek tartotta. Követeket küldött Prusiashoz, hogy adja ki nekik Hannibált és Prusiasban, aki tartott Róma megtorló haragjától, meg is volt a hajlandóság, hogy kiszolgáltassa az üldözőknek Hannibált. A hős azonban nem várta be ezt, hanem méreggel, amelyet állandóan a gyűrűje köve alatt hordott, megölte magát, hogy — mint haldoklása utolsó pillanataiban mondotta — megszabadítsa a rómaiakat attól a rettegéstől, amelybe egy aggastyán dönti őket, akinek még csak a halálát sem merik bevárni.

Hatvanhárom éves volt, amikor egy fájdalmas élet tanulságaival Krisztus előtt 183-ban meghalt.

Hunyadi János.

Nemcsak nemzeti történetünknek, de a középkor végébe hajló Európának, sőt talán az egész zordon, de ragyogó lovagkornak egyik legszebb, legdicsőbb nagysága volt Hunyadi János. E nagy férfiúnak köszönhetjük, hogy olyan időben, amikor Magyarországot polgárháborúk dúlták, amikor kívülről mohó ellenségek figyelték pusztulását, amikor özönlő hatalommal az ország végvárait fenyegette a török, amikor külső és belső ellenség összefogott egymással, hogy az országot a pusztulásnak vesse oda, ő, Hunyadi János, a hanyatlás e szomorú napjaiban megállott és lelke nagy erejével nemcsak hogy megvédte a hazát, de úgyszólván Európa érdeklődésének és aggodásának középpontjává tette Magyarországot. Hunyadinak köszönhetjük, hogy az egész keresztény Európát áthatotta a szabad Magyarország szükségességének tudata. Hunyadinak köszönhetjük, hogy a kereszténység védőpaizsának ismerte föl hazánkat Európa és neki köszönhetjük azt is, hogy ez a védőpaizs csakugyan nagy szolgálatokat tehetett a török inváziótól rettegő művelt világrészeknek.

A harcai, amelyeket a török ellen vívott, messze kiemelték őt a nemzeti hősök sorából és Európa, sőt az egész kereszténység hőségévé avatta. Tisztelő tekintettel fordultak feléje a pápák, a külföldi országok uralkodói és ezeknek az országoknak mindenfajta népei. Hunyadi nagy győzelmeinek híre végigviharzott egész Európán, és a ködös London és a napsugaras Páris székesegyházában egyformán meghúzták a harangokat, amikor elhatott oda a nagy magyar hadvezér egy-egy újabb diadalának híre. Amikor pedig küzdelmekkel tele élete fogytán nagy Hunyadi meghalt, Rómában a Szent Péter-templom harangjainak ércszava siratta el, hogy mit veszített a törökverő hősben a világ. A kegyeletünk az ő történeti alakja iránt sohasem lehet elég forró, a tiszteletünk iránta nem lehet elég mély, hogy megadja neki mindazt, ami haló porában még századok multján is megilleti.

Egész élete, pályájának folyása, valamint harcai a legérdekesebbek közül valók. Az igaz, a becsületes, a hitében rendíthetetlen, a tisztaságában ragyogó ember példaképét találjuk meg Hunyadi Jánosban, és hozzá olyan korszakban, amely az erkölcsében meglehetősen eltér ezektől az erényektől. Önzetlen volt, aki mindenekelőtt a haza érdekeit tartotta szeme előtt. Bátor volt, akit a mások csüggedése nem tudott soha eltántorítani. Valami isteni hivatás érzete élhetett e rendkívüli lélekben, s ez volt az, ami erőt adott neki a külső ellenséggel szemben csakúgy, mint azokkal szemközt, akik itthon irigységgel és féltékenységgel nézték pályafutásának csudás emelkedését.

Hunyadi János eredete nem áll egészen tisztán a história előtt. Alkalmasint köznemesi család sarja volt és születése idejét 1387 tájára teszik. Az eredetét ellenőrizhetetlen legendák körveszik. E legendák szerint Hunyadi állítólag Zsigmond király egy kalandos szerelméből született volna, s ez magyarázná azt a vonzódást és jóindulatot, amelyet Zsigmond tanúsított iránta. Számos valószínűség szól azonban e föltevés ellen, és éppen ezért sokkal hihetőbb, hogy Hunyadit talán csak a

kedvező véletlen vitte Zsigmond udvarába s a király fölismer-
vén a fiatal hős jeles tulajdonságait, ajándékozta meg vonzó-
dása és jóindulata jeleivel. Erre vall az is, hogy Hunyadi János
élte első idején meglehetősen fogyatékos nevelésben részesült,
holott ha a király fia lett volna, alkalmasint kiválóbb gonddal
fordulnak feléje.

Műveltségének fogyatkosságait utóbb bőven pótolta. Kezdte
ezt már akkor, amikor Zsigmondot több külföldi útján elkísérte,
de folytatta egész életén keresztül, mert a szellemi javakat és
értékeket Hunyadi mindig igen sokra tette s élte végéig, még
országos gondjai között sem feledkezett meg a könyvekről s
a művelődés szükségességéről. Hogy mennyire élt benne a mű-
veltség szeretete, az leginkább két fiának, Lászlónak és Mátyás-
nak nevelésénél nyilatkozott meg. Mindkettőt kényes és min-
denre kiterjeszkedő neveltetésben részesítette.

Hunyadi János az ország történetében még csak akkor
tünt föl igazán, amikor 1439-ben Albert király szőrényi bánná
nevezte ki. A Habsburg-családból való Albert király két éves
uralkodásának talán a legnagyobb érdeme, hogy Hunyadi
Jánost ilyen fontos állásba emelte és ezáltal alkalmat szolgál-
tatott rá, hogy ebben az előkelő közhivatalban megismertesse
fényes egyéniségét nem csupán az egész magyarsággal, de
röviddel utóbb az egész külfölddel is.

*

Albert halála után testvérháború fenyegette az országot.
A király fiu-utód nélkül halt meg, s az ország nagyrésze nem
akart tudni felőle, hogy özvegye, Zsigmond király leánya, Er-
zsébet vegye át az uralmat. A török veszedelemmel szemben
férfirra volt szükség, sőt lehetőleg idegen állam uralkodójára,
aki kettős hatalommal nyújthat védelmet az országnak. Ilyen
körülmények között a királyt választók figyelme Ulászló len-
gyel király felé fordult. Őt akarták meghívni a magyar trónra,
mert tőle várták azt a segítséget, amelyre Magyarországnak

a törökkel szemben. szüksége volt. Ulászló el is fogadta a magyar küldöttség ajánlatát s eljött az országba, amelynek nemesei akkor két pártra szakadtak. Az egyik párt Erzsébet királynét támogatta, aki közben fiát szült, a későbbi V. Lászlót, míg a másik párt Ulászló mellé állt. Végül valami egyezségféle támadott a két párt között, amelynek az volt a föltétele, hogy az ifjú, alig tizenhét éves Ulászló nőül veszi a harminckét éves özvegy királynét. Hosszas húzódás után Erzsébet királyné rá is állt erre, de utóbb ismét mereven elzárkózott Ulászló híveinek kívánsága elől. Ez a húzódozása különben teljesen jogos volt már csak azért is, mert amikor Albert halála után a trónkérdés került szóba, a másállapotban levő királyné kikötötte, hogy a királyválasztás majd csak a lebetegedése után történjék, amikor már eldőlt, hagyott-e fiuörököst Albert vagy sem? A véletlen úgy akarta, hogy a királynénak fia szülessék, s akik a zavarosban akartak halászní, most nagy hévvel és ugyanakkora önzéssel állottak hol Erzsébet és az újszülött, hol pedig Ulászló király mellé.

Hunyadi nem tartozott Erzsébet hívei közé. Mélyen át volt hatva tőle, hogy az asszonyuralom ártalmára van az országnak, hogy a magyar trónra e válságos időkben férfi kell, harcra termett hős, aki minden erejével védelmet nyújt az országnak. Hunyadi János, a szörényi bán nem feledte ugyan, hogy Erzsébet atyjának és férjének sokkal tartozik, de ahol a haza java forgott kockán, ott eltörpült szemében minden érzelmi és személyi kérdés. És eltörpült különösen Erzsébet királynéval szemben, mert Hunyadi tudta, hogy a királynéra nagy, sőt döntő befolyást gyakorolt a haszonleső és idegen Cillei Ulrik, aki anyai ágon Erzsébet asszony nagybátyja volt.

Nem részletezzük itt azokat a küzdelmeket, amelyek a királyné és Ulászló király között a koronáért folytak. Pedig elkeseredett volt ez a küzdelem, annyira, hogy a királyné Visegrádról ellopatta a koronát, nehogy ezzel a jelvénnel lehessék Ulászló homlokát. Ulászló hívei azután úgy segítettek

a dolgon, hogy választottjukat Szent István egy másik ékszerével avatták magyar királlyá . . . A magyar és magyar között ilyen támadt testvérharcban Hunyadi János törhetlenül Ulászló mellett tartott ki, mert egyedül tőle várta az erőknek azt a kifejtését, amelyre szükség lehetett. Az ő magatartásának nagy volt a befolyása, s javarészt neki köszönhetette Ulászló a pártjának napról-napra való erősödését. Mert Hunyadi János, mint szörényi bán, akkor már sokszorosan kimutatta vitézi érdemeit és azt, hogy föltétlen meghallgatást érdemel hazájától.

A szörényi bán tisztsége egyike volt a legnehezebbeknek minden akkori közhivatalok közül. Az Alduna jobbpartjának hegyvidéke azon időkben már tele volt törökkel, aki kisebb-nagyobb sziklafészekből szakadatlan támadta a magyar védhelyeket, s pusztította a mögöttük elterülő földet. A szörényi bán dolga volt, hogy megvédelmezze tőlük az országot. S e föladat annyi nehézséggel, annyi fáradsággal járt, hogy a nagyurak nem igen nyujtották ki kezüket ez előkelő, de terhes méltóság után . . . Ezért aztán nem is támasztott túlságos elégedetlenséget, amikor a szörényi bán méltóságát Albert király nem a főnemesség valamelyik tagjával, hanem új emberrel töltötte be.

Hunyadi ebben az exponált állásában fáradhatatlanul teljesítette kötelességét. Már ismételten súlyos csapást mért a törökre, aki kisebb-nagyobb haddal örökösen dúlta ezt a vidéket. Ezek a győzelmek öregbítették Hunyadi hírnevét, és amikor Murad szultán 1440-ben jelentékeny haddal megpróbálta Nándorfehérvár megvívását, Ulászló király a fenyegetett vár és a nem kevésbé fenyegetett Erdély védelmét Hunyadi Jánosra, a sokszorosan kipróbált szörényi bánra bízta. A szörényi bán fényesen megállotta helyét, győzött, az ellenséget elkergette, és ezekért az érdemeiért jutott neki az a kitüntetés, hogy a király erdélyi vajdává, valamint Nándorfehérvár főkapitányává nevezte ki. Ebben az új, kettős állásában most már az ország legfőbb tisztviselői közé emelkedett. Hivatala a leg-

előkelőbbek közül való volt, s az országnagyok nem minden féltékenység és irigység nélkül nézték az eddig nagyrészt ismeretlen köznemesnek hirtelen való fényes emelkedését.

Mindkét állásában Hunyadi beváltotta azokat a várakozásokat, amelyeket a király és az ország jobbjai fűztek hozzá. S amikor két esztendővel utóbb, tekintélyes haddal a török új betöréssel fenyegetett, Hunyadi igen kevés és gyenge csapattal Maros-Szent-Imrénél győzelmet aratott Murád szultán kedvencén, Mezid bégén. E győzelme után a Havas-Alföldre sietett, ahol az oláh és a moldvai vajdákat a magvar király főuralmának elismerésére kényszerítette. Mert nehéz tisztjének teljesítése közben Hunyadi soha meg nem feledkezett arról az eszményről, amely lelke előtt lebegett. Nemcsak védeni akarta hazáját, de növelni is és kiterjeszteni a tekintélyét. Ahányszor alkalmá nyílt rá: igyekezett szorosabb szálakkal fűzni Magyarországhoz a kisebb és nagyobb vajdaságokat. Magyarország védőszárnyai alá akarta vonni őket, hogy közösen oltalmazzák magukat a török ellen. És a Magyarország által nyújtott védelem ellenértékeképpen arra számított Hunyadi, hogy ezeket a vajdaságokat és fejedelemségeket sikerül majd megint szoros kapcsolattal kötnie Magyarországhoz.

Murad szultán, amikor hírért vette Mezid bég megveretésének, valamint a két vajda elszakadásának, roppantul fölháborodott. Első fölhevülésében ő maga akart sereget vezetni Erdélybe, de utóbb Seaddedin romániai bégre bízta a megtorlás munkáját. A bég nyolcvanezer főnyi sereggel közeledett, amelyet két részre osztott és míg az egyik rész Oláhországot pusztította, a másik rész Magyarország ellen tartott. Az oláhok sehol nem vették föl a küzdelmet a török haddal, hanem Magyarországba menekültek a hegyek mögé. Seaddedint, hogy ellentállás nélkül közeledhetett, ez a vértelen győzelem annyira elbizakodottá tette, hogy büszkén fogadkozott: Elég lesz turbánját megmutatni, hogy gyáván meghunyászkodjék előtte az egész magyar ellenség.

De ebben a reménykedésében szörnyen csalódott. Hunyadi körülhordatta az országban a véres kardot, mire tizenötezer erdélyi magyar, székely és oláh gyűlt a zászlói alá, akikkel a Vaskapu hegyeit és lejtőit szállotta meg. A törökök ezen a szoroson át jöttek be az országba. Előcsapataik háborítatlanul jutottak át a szoroson, de a főseregnek útját állta a hegyről leereszkedő magyarság, amely végül is, elkeseredett küzdelem után megfutamította előbb a török fősereget, majd pedig a portyázásra szétküldött török előhadat tette önkre. A magyar győzelem teljes volt. Az egész török tábor, kétszáz zászló esett a magyarok kezébe. A szultáni seregnek állítólag a fele esett el, s a legelőkelőbb török vezérek estek a magyarok fogságába.

Ez a csata, amelyet tisztára a Hunyadi hadvezéri zsenije döntött el, fordulópont volt a török-magyar harcok történetében. A törökök, a nikápolyi győzelem óta hadi szerencséjükben elbizakodva, szüntelen háborgatták a széleket, de most, a vaskapui vereség után meghökkentek és beszüntették támadásaikat.

A magyar seregek pedig védőkből csakhamar támadók lettek: meg-megrohanták a török birtokot s számos apróbb ütközetben győztek a hatalmasabb ellenség fölött. A Hunyadi János neve a vaskapui ütközet óta mind félelmesebbé vált a törökök között. De fennen ragyogott ez a név akkor már a keresztény országokban is, Görögországban, hol mint új Achillest, hol mint új Hektort emlegették, s a nyugati országokban szintén tudták róla, hogy minden bizalomnak feléje kell irányulnia. De a legnagyobb meglepetést a vaskapui győzelem mégis magában Magyarországon keltette, ahol szinte hihetetlennek tartották Hunyadinak ezt a diadalát. A magyar hősnek csodáján elámult a művelt világ, és a vaskapui győzelemnek rövidesen az a hatása volt, hogy az egész keresztény Európa Magyarország felé fordult várakozással és reménységgel teljesen. A pápa pedig, akinek birtokait akkoriban szintén fenyegette már a török, egy törökellenes nagy keresztény szövetség szerve-

zését kezdte meg, amelynek Magyarország lett volna a hordozója.

A pápa küldöttjeinek buzgólkodása csakugyan létrehozta a keresztény ligát, amelynek az volt a szándéka, hogy 1444-ben a magyar és a lengyel hadak szárazföldön, a pápai és más államok hajóhadai pedig tengeren indítsák meg a közös támadást.

A tervezett általános háborút még 1443-ban fényes sikerrel vezette be Hunyadi János. A magyar vezér, aki akkor már három nagy győzelemmel: a nándorfehérvári, a szebeni és a vaskapui diadaloikkal dicsekedhetett, levonult Szerbiába, onnan Bulgáriába, és sorba bevette előbb Nis várát, majd Szófiát foglalta el, végül pedig Jalovác mezőin aratott nagyszerű győzelmet a török felett. A hadjáratban maga Ulászló király is résztvett. E hármasság győzelem után a magyar zászló ismét olyan vidékeken lobogott, ahonnan a nemzeti színeink már régóta letűntek. De nem maguk a győzelmek tették e hadjárat fő fontosságát, hanem az is, hogy hatásuk alatt a Balkán népei, amelyek már török járom alatt nyögtek, most újra mozgolódni kezdtek és bízva-bíztak benne, hogy a magyarok föllépése meg fogja dönteni a török hatalmat. Ha a szigorú tél nem lép föl, a magyarok kétségkívül folytatják előrenyomulásukat. Így azonban visszavonultak, s Ulászló király berekesztettnek nyilvánította a hadjáratot. Ugyanazon az úton, amelyen Törökország ellen tartottak, tértek vissza a hadak Magyarországra. A visszaérkezésük diadalmenet volt. Seregének élén Ulászló király február elején vonult be Budára, s oldalán nyargalt a dicső Hunyadi, akinek nevét a királyéval együtt emlegette a sereg üdvözlésére özönlő ujjongó budai sokaság . . .

*

Az örömmámor múltán, s a pápa követjének, Cesarini Julian biborosnak ösztökélésére, a király és Hunyadi új hadjárat tervével foglalkozott. 1444 tavaszán Ulászló országgyűlést hívott össze Budára, hogy a hadjárathoz szükséges segílyt meg-

ajánltassa. A nemzet képviselőiben megvolt a hajlandóság az új hadjáratra, annál is inkább, mert a legutóbbi győzelmek nagyban fokozták az önbizalmat, és különben is a tengeri hatalmak mindenképpen megígérték, hogy segítenek az országnak, hogy végleg leszámolhasson a török ellenséggel. A lelkes hangulatot tüzes dikcióival még fokozta a pápa követe s ilyen körülmények között Ulászló csakhamar letette az esküt, hogy folytatja a háborút. Az alkalom különben is kedvező volt. Murad szultán akkoriban serege javarészával Ázsiában járt, hogy egy förlázadt vazallusával végezzen. Mivel pedig a törököknek hadigályáik nem voltak, s a tengeri hatalmak Magyarországnak ígérték segítségüket, alapos lehetett a remény, hogy Európának török uralom alá esett részét most fölszabadítják, s a törököket végleg viaszszorítják Ázsiába. Olyan kínálkozó, olyan csábító volt ez az alkalom, hogy Európa fejedelmei közül a görög császár, a francia, angol, spanyol és arragoniai királyok is váltig buzdították, segítség ígérgetésével ösztökélték a magyarokat az új hadjáratra.

Maga a szultán, amikor mind e mozgolódás hírére vette, megdöbbszent. Murad, jobban mint bárki más, ismerte Hunyadi fegyverének súlyát. És hogy elejét vegye az új háborúnak, azért a szultán most Brankovics György szerb despota útján igen előnyös ajánlatokat tett a magyar udvarnak arra az esetre, ha a király tíz esztendőre békét köt vele. Hunyadi szavának minden erejével a békekötés mellett foglalt állást, mert hiszen a szultán békeajánlata önként kínálta mindazt, amit a hadjárat legkedvezőbb kimenetele mellett kívánni lehetett. Az ő nézetét osztotta a király is, s osztották véleményét Ulászló lengyel segédhadainak vezérei szintén. A külföldi hatalmak ellenben tovább tüzelték az országot, hogy ne mulassza el a fényes alkalmat, és a pápa követei is szakadatlanul izgattak vele, hogy Magyarország ezúttal rendkívüli szolgálatokat tehet a kereszténység ügyének. A szép szó, a biztatás, a hitegetés pedig egyszeriben csirába csökkentette a vitézi hivságot a termékeny

magyar szívekben. Föllobbant a harcvágy, ámbár másrésről hütögette az, hogy hiszen a félemedett török önként ajánlotta föl mindazt, ami a magyar hódításvágnak kedves lehetett.

Maga Ulászló király is a béke és háború között ingadozott. Végül aztán úgy segített magán, hogy az országgyűlés elé akarta terjeszteni a nagy kérdést: béke legyen-e a törökkel, vagy háború? Fegyverre szólította az országot és Szegeden tábori gyűlést tartott. A szultán küldöttei itt, a nemzet képviselői előtt adták elő békeföltételeiket: a szultán Szerbiát a váraival együtt visszaadja Magyarország hűbéresének, Brankovicsnak; elismeri Magyarország főnhatóságát a Havas Alföld fölött; a foglyok kölcsönösen kicseréltetnek, az egyik török fogolyért, Cselebiért pedig a szultán nagy váltságdíjat fizet. Mindezek tetejébe Brankovics fiait, akik török fogságban voltak, a szultán szabadon bocsátja. Oly kedvezők voltak ezek a föltételek, hogy az országtanács nem tudott elzárkózni előlük és elfogadta őket. Egyedül a pápai követ, Cesarini Julian bíboros igyekezett még a budai országgyűlés végzése értelmében a háború folytatására és a béke visszautasítására bírni a királyt. Végül azonban az ország akarata előtt meg kellett hajolni neki is. Megkötötték a békét és Ulászló szent esküvel fogadta, hogy tíz esztendeig nem háborgatja a törököt.

1444 július 16-án szentesítette esküjével a békét a király. Murad szultán, aki pillanatig sem vonta kétségbe, hogy ajánlata Magyarországon meghallgatásra talál, már négy nappal előzőleg átment Ázsiába és itt tudta meg legidősebb fiának, kedvencének halálát. Ez a gyász hír annyira elszomorította a különben is ábrándozásra hajló török uralkodót, hogy trónusáról lemondott másik fia, a még gyermekkorban levő Mohamed javára.

Augusztus 3-án a pápai hajóhad parancsnokától váratlanul tudósítás érkezett Ulászlóhoz, akinek jelentette, hogy a Hellepontust megszállta, a legalkalmasabb helyeket és kikötőket elzárta, s így megakadályozta az Ázsiában táborozó török sereg

visszaindulását Európába. Ugyanakkor Velencéből, Génuból, Burgundiából és Franciaországból is jöttek levelek, amelyek részint a segédhadak megindítását, részint buzdítást tartalmaztak. A különböző oldalról érkező izgató híreket Julian biboros arra használta, hogy a magyarokat ismét a háború megindítására és a szegedi békekötés megszegésére bírja. Hunyadi, és a király többi megfontolt tanácsosa hasztalan próbálta meggyőzni az ifju és heves uralkodót, hogy az esküjében erősített békét meg kell tartania. Az ő okos szavaikkal szemben a pápai követ arra utalt, hogy a törököknek adott eskü nem érvényes, ellenben érvényes az, amelyet a király előzőleg tett Budán, megígérvén a hadviselést. A pápai követ azzal érvelt, hogy a külföldi hatalmak már elküldötték a segílyt, a segítő csapatok útban vannak Magyarország felé és hogy a pápai hajóhadak is készen várják az alkalmat, hogy a magyar hadjáratot támogatassák. Érvelt az ékeesszavu biboros azzal, hogy a szultán el van rekesztve Ázsiában, s hogy utódja, II. Mohamed, gyermek még, akin a vitéz keresztény seregeknek, egy Hunyadi János és a király vezérlete alatt könnyű lesz győzelmet aratni. A hiu és dicsőségre vágyó, vitézi lelkű Ulászló ilyen körülmények között Hunyadi minden intő szava ellenére sem tudott ellenállni a csábításnak. Megszegte a békét s Hunyadinak nem volt más hátra, mint az, hogy, királyához híven, részt vegyen a megindítandó új háborúban, amelynek a király mellett ő volt az igazi hadvezére, a fennen lobogó lelke.

Szeptember első felében indult el Szegedről a magyar sereg, össze-vissza húszezer ember. A had kétharmad részében volt magyar, egyharmadrésztében egyéb fajta hadinép, többnyire lengyel. Orsovánál átkeltek a Dunán, és október 9-én a sereg Bodonhoz ért. Közben azonban Murad szultán is értesült a fordulatról. A magyarok hitszegése felbőszítette. Bosszút esküdött. Erős kézzel ragadta újra magához a gyeplőt, és vagy negyvenezer főből álló sereggel hirtelen visszasietett Európához, ahová éppen a keresztény hajóraj hozta el, mert a kapzsi

génuai és velencei flotta nem tudott ellentállni a szultán ajánlatának, hogy minden török harcosért egy-egy aranyat fizet. A flotta, amelyre a magyar sereg támaszkodott, volt tehát az ügynök első árulója. Hunyadi azonban és a király, akinek erről az árulásról sejtelve nem volt, nyugodtan folytatta az előre nyomulást és egyenesen Konstantinápoly felé igyekezett eljutni. Ütközben több vár magyar kézre jutott és Sumlán át a sereg végre Várnához jutott el, abban a reménységben, hogy a keresztény hajórai vár itten reá. Azonban keserves csalódás érte. A keresztény gályák nem voltak sehol, ellenben ott volt Murad szultán óriási serege, amely pihenten, harcra készen leste a magyar sereget. Visszavonulásra nem lehetett többé gondolni, s nem maradt hátra más, mint hogy Hunyadi, mindenre elszántan, föllálítsa hadi népét.

Az ütközetet rossz előjelek előzték meg, de alig indult meg a küzdelem, Hunyadinak sikerült a magyar jobb szárny élén megfutamítania vagy tízezer törököt, aki hévvel támadt a magyar seregek ellen. A jobb szárny élén háromszor verte vissza Hunyadi a támadást, aminthogy az egész ütközetnek ő volt a lelke. Lángelméje sohasem világított jobban, mint a várnai ütközet végzetes napján. Egyideig a küzdelem elég biztatóan folyt, sőt mintha már a magyarok oldalára billent volna a győzelem. De ekkor, egy végzetes pillanatban a király elragadta ifjui heve, s Ulászló belevetette magát a küzdelem kellő közepébe. Lengyel vitézeinek biztatására tette, s az életével lakolt meg érte. A király elestével eldőlt az ütközet sorsa, mert Ulászló halála megrémítette a magyarságot, amely most a visszavonulásban keresett menedéket. A futásban sokan veszítették életüket, köztük az egész katasztrófa okozója, Cesarini bíboros is.

A vert sereg romjai decemberben értek magyar földre, s hozták a várnai csapás lesújtó hírét. Biztosat azonban sem a király, sem Hunyadi sorsáról nem tudtak. Szerencsére Hunyadi János életben maradt, noha menekülés közben az oláh vajda

elfogta, talán azért, hogy Muradnak kedveskedjék vele, kiszolgáltatva neki a magyar vezért . . . Utóbb azonban a vajda meggondolta a dolgot és szabadon eresztette Hunyadit . . .

*

A várnai ütközet nagy katasztrófa volt ugyan, ám azért nem ütött csorbát Hunyadi vezéri hírnevén. De mivel az országnak Ulászló elestével nem volt többé királya, a gyermek László pedig Frigyes szent birodalmi császárnál, gyámjánál volt nem annyira gyámságban, mint félig-meddig inkább fog-ságban, a rendeknek tenniök kellett valamit, hogy az ország kormányzatáról gondoskodjanak. Székesfehérvárott gyült össze a nemesség 1445 február 6-án, hogy a helyzetnek megfelelő intézkedéseket tegyen. Az ország közviszonyai akkor a legteljesebb züllöttség képét mutatták. A haza északi részét cseh zsoldosok pusztították és fosztogatták, akiket még Erzsébet királyné hozatott az országba, hogy rájuk támaszkodva biztosítsa az uralmat magának és fiának. Az ország nyugati részének jelentős része Frigyes császárnak volt elzálogosítva, s mindenütt egyebütt is helyi hatalmasságok, főurak, valóságos kiskirályok uralkodtak, fölhasználva maguk céljaira, hogy az országnak nincs erőskezű uralkodója. Sem vagyoni, sem személyi biztonság nem volt többé az országban. Az özvegyek és árvák ki voltak szolgáltatva, s a legteljesebb ököljog érvényesült mindenütt. A közviszonyok olyanok voltak, mintha Magyarország pusztulásra és bomlásra lenne már kárhoztatva s nem volna többé az ég alatt hatalom, amely e bomlást föltartóztathatná.

Hogy ez az állapot nem vezetett válságra, egyedül annak tudható be, hogy a törökök nem használták ki a várnai győzelmet s nem fordultak Magyarország ellen, hanem előbb a Balkánon igyekeztek megerősíteni hatalmukat. Konstantinápoly elfoglalása volt akkor már Törökország legközelebbi célja. S mert minden igyekezetük ide összpontosult, azért az 1445-iki

év nem hozott Magyarországra komolyabb jellegű török támadást.

Áprilisban Pesten ismét összegyűlhettek a rendek, hogy a helyzet orvoslásáról gondoskodjanak és végét vessék a király nélkül való korszaknak. Hosszas tanakodások után végre abban állapodtak meg, hogy ha Ulászló május 30-ikáig vissza nem tér, akkor Albert király fiát, Lászlót tekintik királyukul, de csak föltételesen, tudniillik, ha Frigyes császár a nála elzalogosított szent koronával együtt átadja a gyermeket az országnak. A gyermekkirály V. László távollétében pedig a rendek országtanácsot alakítottak, amely mellett, de inkább csak katonai hatáskörrel megtartották az ország hét főkapitányát is. Ezek a megállapodások és intézkedések a következő esztendei országgyűlésen egy fontos másik intézkedéssel bővültek: a rendek kimondották, hogy míg a gyermekkirály Frigyes hatalmában és befolyása alatt van, addig az ország ügyeinek vezetését *kormányzóra* bízák, akire bizonyos megszorítással átruházzák az összes felségjogokat. A kormányzó fényes állását pedig azzal töltötték be, aki erre a legméltóbb volt: a kormányzói székbe Hunyadi János került. Az új törvényeket már ő szentesítette és Hunyadi János dicső életében most egy új korszak kezdődik, amelynek során nemcsak hadvezéri képességeit mutatta meg, de politikai képességeinek, szervező erejének is sokféle és ragyogó példáját adta.

A legelső dolga az volt, hogv a hatalmas főurakkal szemben lehetőleg a közép- és kisnemességet szerezze meg magának, s hogy ezeknek hatalmára támaszkodva, megtörje amazoknak oligarchikus hatalmát. Mint kormányzó, Hunyadi erős, demokratikus szellemet vitt be az ország ügyeinek vezetésébe. Ezzel azonban még inkább maga ellen haragította azokat az országnagyokat, akik idáig is féltékenyen néztek rá, és akik a zsákmányoló kedvük szabad prédájának hitték a foszló és bomló országot. Hunyadi János módot keresett, hogy erős kézzel ugyan, de mégis a békülékenység alapján megegyezzen ellen-

ségeivel, az ország hatalmas uraival. Hasonlóképpen sürgős kötelességének tartotta, hogy Frigyes császárral végezzen, aki, mint a pápához intézett egyik levelében maga Hunyadi írta, „többet árt hazánknak, mint a pogányok támadása“. Azon időben nemcsak a korona és az ország megválasztott királya, V. László volt Frigyes császár kezei között, hanem ő birtokolta az ország jelentékeny részét is. És mert sem a koronát, sem a királyságot kiadni nem akarta, a kormányzó végül is rászánta magát, hogy fegyveres erővel induljon ellene.

Hunyadi fegyveres közeledésére Frigyes megszeppent, békét kért, s hogy a maga jó szándékait megmutassa, megígérte, hogy Győrt, amely szintén az ő kezén volt, kiűriti. Ezen az alapon megállapodás jött létre, amely azonban csak arra volt jó, hogy a császár mentül előbb megszegje. Frigyes császár e kétszínűségében nem egy magyar nagy úrnak rokonszenvére támaszkodhatott. Hunyadi ellenségei semmiféle eszköztől nem riadtak vissza, semmiféle szövetekezéstől nem irtóztak, ha ebből az a remény kecsegtette őket, hogy a kormányzónak árthatnak és megghiúsíthatják terveit. Így történt, hogy egyesek közülök Frigyesel cimboráltak, mások pedig még kalandosabb szövetséget kerestek, például Nápolyt, amelynek királya csakugyan tapogatózni kezdett, nem foglalhatná-e el ő a magyar trónt? Ezek az árulási kísérletek végül arra bírták Hunyadi, hogy 1447-ben törvényt hozasson, amely mindenkinek szigorúan tiltja az idegen fejedelmekkel való titkos szövetekezést. Ámde a törvény írott betűje nem segíthetett ott, ahol a lelkek fenéig romlottak voltak, s Hunyadi végül kénytelen volt vele, hogy két évi fegyverszünetet kössön a császárral, aki tovább is magánál tartatta a koronát, a királyságot, sőt megtarthatta magyarországi birtokait is. Hasztalan lépett közbe Magyarország érdekében a pápa követe, Frigyes császár makacsságán és a magyar urak árulásán megtört minden kiegyezési szándék.

Ezek a szomorú események végül arra késztették a kormányzót, hogy fokozottabb mértékben igyekezzen megszerezni

ellenségei barátságát; hogy megnyerje őket bármilyen áldozatok árán nem annyira magának, mint inkább a haza ügyének. Nem egy tekintetben megtagadta önmagát, elnézte az urak kapzsiságát, birtokaikban biztosította őket, megállapodásokat kötött velük csak azért, hogy számíthasson a támogatásukra. Támogatásukat nem a hatalmi kérdésekben kérte, ahol a személye lépett volna előtérbe, hanem egyedül ott és akkor, amikor az országot a török ellenség ellen kell megvédeni. Megalkudott Giskra Jánossal is, a cseh martalócok vezérével. Mindenféle előnyt nyújtott neki egyedül azért, hogy viszont Giskra is védelmet igérjen a törökkel szemben. Mert a török akkor újra fenyegetően lépett föl az Alduna tájékán. Hunyadi már 1445-ben megjelent az Aldunánál, ahová a burgundi hajóraj parancsnoka hívta, mert a flottával való együttműködés új reménységet keltett benne. Kisnikápolynál csakugyan találkozott a flottával, de az előrehaladott évszak miatt félbe kellett szakítania a hadműveleteket. Ámde megjelenésének így is nagy erkölcsi hatása volt, mert a szultán megláthatta belőle, hogy a várnai vereség nem törte meg a magyar állam ellenálló, sőt támadó erejét.

Hunyadi nem mondott le az újabb hadjáratról s mihelyt Frigyes császárral fegyverszünetet és Giskrával egyezséget kötött, nyomban megkezdte a török ellen való készülődést. Rácország felszabadítása volt most a célja. Háborút hirdetett. Az ország nagyjainak támogatását kérte, ámde Giskra és Cillei megint cserben hagyták, úgy hogy 1448-ban Hunyadi mindössze huszonnégyezer emberrel indult el Rácországba. Méltán remélhette, hogy legalább itt segítséget kap. Hogy támogatni fogják a Balkán keresztény népei, amelyekre súlyosan nehezedett rá a török járom. De várakozásaiban, mint annyiszor, megint megcsalódott. A Balkán keresztény népei nem a felszabadító jóbarátot látták benne, hanem az ellenséget, aki azért jön, hogy őket, a görögkeleti hiten levőket, a pápa uralmának vesse alá. Hunyadi János csakugyan a keresztény, a római

katolikus hitnek volt védelmezője. Mivel pedig a görögkeletiek vallási tekintetben sokkal nyugodtabbaknak tudták magukat a toleráns török uralom alatt, nem tartották szükségesnek, hogy fegyveres erővel támogassák a katolikus hit védőjét, Hunyadi Jánost.

A rácok ez az elfordulása nem tartotta vissza tőle Hunyadi, hogy csekély hadával levonuljon a Rigómezőre, ahol október 18-án összeütközött a törökkel. A véres tusa első napon eldöntetlen maradt, mire éjszaka Hunyadi rajtaütéssel próbálta a győzelmet kicsikarni. De ez a kísérlete meghiúsult. Másnap megint megkezdődött a harc, ám ekkor az oláh segédhadak nyíltan a törökhöz pártoltak és így a csekély magyar sereg vereséget szenvedett. Hunyadi ezer veszély közt, csodával határos módon menekült meg, és sietett vissza, hazája felé. Menekülés közben azonban Brankovics szerb despota kezébe esett, aki rútul fizetett meg azért, ami hálával Hunyadinak tartozott. Foglyának tekintette a magyar kormányzót, s csak óriási váltságdíj árán bocsájtotta ismét szabadon. Végre december 23-án Szegedre érkezett a kormányzó, ahol, a hadjárat szerencsétlen kimenetele ellenére a magyarság lelkes örömmel üdvözölte. Mindenkinek, aki hű fia volt a hazának, éreznie kellett, hogy Hunyadi egy elhatározott akaratot, szent és nagy törekvéseket személyesít meg és hogy ameddig Hunyadi él, a magyar állam minden veszéllyel dacolni képes. Személyének ez a nimbusza elsugárzott az ország határain túlra is, annyira, hogy Bosznia 1449-ben ismét szorosabb viszonyba lépett a szent koronával. Sőt megtörtént az, hogy Murad szultán, bár övé volt a győzelem, a rigómezei diadala után békét kért. Utóbb pedig ezt a békét, amikor három esztendő múlva lejárt, megújította, jelölül annak, hogy a magyart Hunyadi vezérlete alatt veszedelmes ellenfélnek tartja.

*

Mihelyt a törökkel való viszony valamiképpen rendbejött, a kormányzó a többi ellenséggel, a császárral és magyarországi

főtámaszaival, Cilleivel, Garay László nádorral, Ujlaky Miklós erdélyi vajdával, Giskra Jánossal, Felsőmagyarország urával igyekezett az ügyeket elintézni. Az urak mindegyike valóságos kiskirály volt a maga birtokán. A törvényt lábbal tapodták s az állam létérdekeit kevésbe vették. Hunyadi e nehéz helyzetben úgy igyekezett segíteni magán, ahogyan éppen lehetett: hol fegyverrel, hol békés egyezkedéssel próbálkozott. Ha pedig egyikkel sem ért cél, házasságok útján próbálta a hatalmasokat a saját és az ország ügyeihez fűzni. Idősebb fiát, Lászlót, Garay nádor lányával, Annával, az ifjabbat, Mátyást pedig Cillei Erzsébettel jegyezte el. És amikor ez sem volt elegendő, diplomáciai leleményével hol Frigves császárt próbálta kijátszani a magyar urak ellen, hol pedig ezeket használta föl a császárral szemközt. Sőt összeköttetést keresett Ausztriával és Csehországgal, amelynek szintén a gyermek László volt a törvény szerinti királya. Osztrák és cseh segítséggel akarta rákényszeríteni Frigvest, hogy a gyermeket kiadja, de Frigyes hajthatatlan maradt, annyival is inkább, mert V. Miklós pápában föltétlen támaszra talált. A pápa egyházi átokkal fenyegette az osztrák rendeket, fölszólította Hunyadit is, szakítson meg velük minden érintkezést. Hosszas erőfeszítések után, amikor a csehek és ausztriaiak 1452-ben Németujhelyben ostrom alá fogták a császárt, végre sikerült kierőszakolniok, hogy Frigyes a gyermeket Cillei Ulrik kezére adja.

Hunyadi most elérte egyik célját, hogy a gyermek kikerüljön a császár hatalma alól. De ezzel még nem valósította meg mindazt, amit akart: hogy V. László itthon legyen Magyarországon és magyar földön nevelődjék rá nehéz uralkodói feladatára. Az ifjú király ugyanis Bécsbe ment, és bár hangoztatta, hogy magyarnak érzi magát és Magyarország ügye szent az ő szemében, mégis, Cillei Ulrik környezetében, hamar megfedkezett fogadkozásairól és inkább ellenséges érzést, mint jóindulatot tanúsított Magyarország iránt. A gyermekkel elhittették, hogy Hunyadi és családja ellensége neki, hogy Hunyadi

János a magyar trónra vágyik és V. László, aki természeténél fogva álnok, képmutató lélek volt, de meg gyermeki ésszel föl sem bírta fogni a nagy koncepcióju Hunyadi, teljes hitelt adott e meséknek. Mindez, valamint az a körülmény, hogy az urak irigysége, fondorkodása lehetetlenné tette a működését, arra bírta a kormányzót, hogy lemondjon fényes állásáról. Ez 1453 elején történt, mire a király a beszercei örökös grófság címének adományozásával jutalmazta érdemeit. És ezzel a koldus jutalommal tért vissza Hunyadi családja körébe.

Utóbb még egyszer úgy látszott, hogy — az ország üdvére — sikerül Hunyadi Jánosnak nagyobb részt szereznie az ügyek vezetésében. Akkor történt ez, amikor a király meghívta Hunyadi, kísérje őt a cseh királlyá való koronáztatására, s ugyanakkor Cillei Ulrikot, akit az ausztriaiak csak úgy gyűlöltek, mint a magyarok, eltávolította a közeléből. Hunyadi most újra a hatalom forrásánál volt, a király közvetlen közelében, és úgy látszott, talán sikerülni fog jótékony befolyását érvényesíteni. Az események és körülmények azonban másképp határoztak.

A sors járását megint a törökök előrenyomulása jelenítette meg. Murad szultán 1451-ben végleg a fiának, II. Mohamednek adta át a trónját, és az új szultán még kiválóbb, erősebb és hódítóbb egyéniség volt, mint az elődje. II. Mohamed azzal az elhatározással lépett a trónra, hogy az izlamot terjeszti fegyverrel és erőszakkal. Le akart számolni a bizánci császársággal, amely megfogyatkozva, roskadozva, az elomlásra megéretten ékelődött az ázsiai és az európai török birtokok közé. Konstantinápolyra vetette szemét a szultán, azt akarta, hogy ez legyen az ő fővárosa, ahonnan két világrészben elterülő birtokai fölött körülhordozhatja szemét. A szultán 1453 áprilisában kezdte meg Konstantinápoly megvívását és május 29-én dőlt el a tusa, amikor a törökök rohammal elfoglalták Konstantinápolyt. Maga a görög császár elesett a harcban; a bizánci birodalom megszűnt és a kereszténység egyik büszke fővárosa a török szultán székhelye lett. Ez a súlyos csapás nagyon megrázkódtatta

egész Európát, és a gondolkodóknak be kellett látniok, hogy a hódító törökök nem állnak meg diadalútjukon, hanem most már rövidesen a nyugatra eső országok felé irányítják lépteiket.

A győztes Mohamed nem vesztegette az időt, hanem folytatta hódító műveleteit. Még 1454 tavaszán fölszólította a szerb despotát, adja át országát, mire Brankovics rémülten magyar területre menekült. A szultán erre Nándorfehérvár megvívására tett előkészületeket, másrészt pedig hatalmas flottát szervezett, hogy a tengeren szintén kellő nyomatékkal léphessen föl.

. . . Európa rémülten nézte az eseményeket, azonban egyik állam sem merte fölvenni a harcot a törökkel. Európa tudta, hogy a török hódítás legközelebbi állomása Magyarország lesz, de nem volt sehol senki, aki kötelességének tudta volna, hogy segélyhadakkal járuljon a veszedelemben forgó ország megvédéséhez.

Magyarország is megérezte, hogy komoly katasztrófának előestéjén áll. Tisztában volt vele, hogy Konstantinápoly eleste világraszóló esemény, s hogy most, amikor az egész Balkán a törökre, Magyarország kapuja sem állhat ellen sokáig a török ostromnak. És ilyen körülmények között ismét Hunyadi felé szegződött minden tekintet.

Egyedül ő lehetett az, aki az országot megmenti. A király 1454 januárjában Budára hívta országgyűlésre a rendeket és bár itt nagyon komoly határozatokat hoztak és elrendelték, hogy hatalmas sereg gyűljön Hunyadi köré, akit az ország főkapitányává neveztek ki, a főnemesség mitsem tett, hogy ez a sereg csakugyan gyűljön, növekedjék és megszerezze az országnak azt a nyugalmas tudatot, hogy elszánt védői vannak.

*

A főnemesség tétlenségével és közönyével szemközt Hunyadi dolga volt, hogy sereget szerezzen magának. Lázás agitációt fejtett ki. Sem a pápa, sem a külföld nem küldötte azokat a seregeket, amelyeket ígért. S így történt, hogy amikor a szul-

tán megkezdte a hadjáratot, Hunyadi körül csak az az igen kicsiny had volt, amellyel a kisebb nemesség támogatta. Ezzel a jelentéktelen sereggel indult el és páratlan zsenijének diadalával sikerült fölmentenie Szendrő várát, sőt Kruzsevácnál újra megverte a török hadat. Innen győzelmesen Viddinig nyomult előre. A szultán erre békeajánlatot tett, amelyet azonban visszautasítottak, mert Burgund és Nápoly királyai és több német fejedelem, sőt Frigyes császár is segítséggel biztatta Lászlót. Ugyanazon évben meghalt V. Miklós pápa, s a pápaválasztásra összegyűlt biborosok szavazás előtt esküvel fogadták, hogy bárki lesz közülük a tiára viselője, egész befolyásával elő fogja segíteni a török elleni háborút. A választásból III. Calixtus került ki mint győztes, és az új pápa el is küldötte egyik biborosát, Carvajal Jánost, Magyarországra, hogy ott keresztes háborút hirdessen. Így hát biztatást kaptak a magyarok mindenfelől eleget, de az 1455-iki esztendő eltelt anélkül, hogy döntő lépés történt volna, s hogy a külföld csakugyan hatékony segítséggel támogatta volna az országot. Viszont békét sem köthetett az ország, mert ebben meg a külföldi biztatások akadályozták. Mindehhez járult, hogy a végzetes és nehéz percekben ismét teljes erővel folyt az intrika Hunyadi ellen, aki végül is elkeseredve vonult vissza, mert bár béke nem köttetett, sem kedve, sem módja nem volt a török ellen tovább hadakozni.

Szerencsére a török sem újította meg a támadást, hanem ehelyett arra használta az időt, hogy óriási hadi előkészületeket tegyen Magyarország déli védőbástyájának, Nándorfehérvárnak megvívására. Nagy szárazföldi haderőt, főleg tüzérséget és hajórajt gyűjtött Törökország, a szultán biztosra vette, hogy minden emberi számítás szerint győznie kell és hogy Nándorfehérvár gyors elfoglalása után végre ellepheti Magyarországot.

A magyar közvéleménynek annyi civódás és féltékenység közepett is meg kellett éreznie most, hogy az állam sorsa forog kockán és hangosan követelte, hogy a szükséges intéz-

kedések a nagy veszedelem elhárítására minél előbb megtéteszenek. A szomszédos Lengyelországban, a német tartományokban a papság most mindenütt keresztes háborút hirdetett és igyekezett megmozdítani a köznépet, a parasztság tömegeit. A keresztes háború előmozdítása érdekében a pápai követ magához kérte Kapisztrán János ferencrendi barátot, korának leghíresebb népszónokát, aki Hunyadi kérésére jött az országba, s az oláhok között folytatta térítését. A pápai követ a jámbor barát mellére feltűzte a keresztet és elküldte, hogy országszerte rajongó szóval hirdesse a szent háborút. Hunyadi János erőfeszítése és buzgósága, Kapisztrán János lángoló szava végül is csudákat művelt. A nemesség és a jobbágyság tömegeiben e két férfiú nemes példáján felébredt a harci kedv, lánggra lobbantak a honszerelem érzései, úgy, hogy ezek az alsóbbrendű elemek tömegesen vették fel a keresztet. Közben a szultán rengeteg haderővel tartott Nándorfehérvár felé és okulva a Konstantinápolynál tett tapasztalásokon, hajórajt is hozott magával, amely vizen kezdte meg az erősség ostromát. Nagy hajórajja elzárta a Dunát, vagy háromszáz ágyuja ostromolta a várfalakat, óriási számú katonasága pedig minden pillanatban készen állt a döntő rohamra.

A közeli veszedelem fölverte ugyan közönyéből a budai udvart, de hasztalan rimázkodott segítségért a külföldnek, segélyhadak nem érkeztek és Magyarország magára maradt a világtörténelmi küzdelemben. Sőt a legelőkelőbbek, az ország legfőbb urai nem is igen vették szívükre az ország megmentését. Azt mondták, a háború Hunyadi magándolga, intézze el úgy, ahogyan tudja. A primás, a nádor, az erdélyi vajda, az óriási vagyonu Cillei, mindenki félreállt, sőt gonosz indulattal egyenesen megakadályozta, hogy a különböző honvédelmi intézkedések megvalósuljanak.

E borzalmas zürzavarban, amikor kötelességét szegte mindenki, s a legjobbak elcsüggedtek, egyedül Hunyadi nem vesztette el a fejét, egyedül ő teljesítette kötelességét. Még ideje-

korán jókarba helyezte Nándorfehérvár erődítményét, kipróbált őrséggel látta el és a parancsnoksággal sógorát, a bátor és kitartó Szilágyi Mihályt bízta meg.

Amikor az ostrom megindult, Hunyadi minden buzgóságával azon volt, hogy a fölmentéshez szükséges hadsereget összegyűjtse. Ez a nagy ember, akit annyi csalódás, annyi meddő küzdelem nem tudott elkésériteni, nem csüggedt el most sem, amikor a nagy urak közönye és ellenséges magatartása gördített az útjába nehézségeket. Ő egymaga tizezer embert állított ki, segítségére csak kevés főúr volt, aki szintén a táborába hozta dandárait. De leghüségesebben a kismemesség és a földnek emberei, a jobbágytömegek támogatták, akik Kapisztrán János apostoli szavára a vezér zászlója alá siettek. Ezek tették Hunyadi seregének javarészét, s bár csatlakozott hozzá néhány kósza külföldi lovag, a magyar vezér mégis a közmemességnek és a jobbágyeregnek köszönhetette tiündöklő diadalát, amelyet Nándorfehérvárnál kivivott. Julius 14-én megsemmisítette a török flottát, Julius 21-én a várbeli katonaság visszaverte a török támadást és amikor az ostromlók súlyos veszteséggel siettek vissza táborukba, ezt a nagy pillanatot Hunyadi lelkesült keresztesei arra használták, hogy a futókat üldözve megtámadják a török tábort. Ezt a föllépésüket csodálatos siker koronázta. A véres harcban maga a szultán is megsebesült és az ellenség annyira megtört, hogy a szultán cserben hagyva táborát, egész tüzéségét, az éj leple alatt futva vonul vissza.

Hunyadi és hadai egy végső erőfeszítés árán megmentették tehát Nándorfehérvárt és vele együtt egész Magyarországot. A nándorfehérvári győzelmet teljes jelentőségében fogta fel egész Európa. Mindenütt örömharangokat húztak meg és távol idegenben is körmenetek adtak hálát az egek Urának ezért a magyar győzelemért, amely gátat emelt hosszú időre a török támadások ellen.

*

Csakhogy a dicső örömet néhány nap mulva mély gyász váltotta föl. A szultán serege a keleti pestist hozta magával és a járvány a magyar táborra is átragadt. Hunyadin, aki akkor már közel járt hetvenedik esztendejéhez, kiütöttek a ragály jelei. Barátjai Nándorfehérvárról az egészségesebb fekvésű Zimonyba szállították át, de hiába, amint hogy hiába volt az is, hogy a pápa fejedelmi koronával akarta jutalmazni győzelméért a hősök hőségét, Hunyadit. A magyar nemzet vezérét röviddel utóbb az örökélet koronája övezte. Augusztus 11-én Zimonyban, gyermekei körében meghalt. Teljes megadással, nagy léleknyugalommal költözött el az öröklétbe, miután búcsuzóul néhány szót intézett idősebb fiához, Lászlóhoz és általa a másik fiához, aki a király udvarában volt Bécsben, Mátyáshoz.

— Magozzék föl szíveitekben — úgymond — atyátok példája. Az örökség, amelyet rátok hagyok, Isten félelme s a Haza szeretete. Minden egyéb, ami halálom után rátok jut, hívságos adomány, amelyet a szerencsétől nyertetek, nem tölem.

Holttestét Gyulafehérvárra szállították s az itteni székes-egyházban helyezték örök nyugalomra.

Halálának hire leverő volt a hazára nézve, amely belé helyezte minden reményét. Az egész kereszténység nagy szomorúsággal fogadta a gyászhiért és a pápa keservesen megsiratta őt s fényes gyászistentisztelettel adózott a római Szent Péter-egyházban a hős emlékezetének. Sőt maga a szultán is, amikor Hunyadi haláláról értesült, nemes megilletődéssel vett tudomást nagy ellensége kimúlásáról. Hunyadiban Magyarország a legnagyobb hőségét, a kereszténység a leglelkesebb védőjét, a világ az egyik legtündöklőbb hadvezéri lángelmét veszttette el. Emlékezete azonban örökké él, mint a költő mondja róla:

*... Mert hisz él még, él örökké
A dicső Hunyadi János.*

Wallenstein Albert Vencel.

Wallenstein Albert fényes és mégis annyira kifogásolható alakjával tanácstalanul áll szemközt az a históriaírás, amely nem éri be vele, hogy az események egymásutánját mondja el s a szerepeket részletezze, amelyet ez események körül az egyes emberek vittek, hanem többet akar ennél: valóságos lényükben, lelkük és szellemük szerint igyekezik bemutatni az egyes kiemelkedő jelentős szerepvivőket. Ez a föladat különösen akkor rendkívül nehéz, amikor Wallenstein Albert-ről akarnánk szólani, az élete dolgairól, arról a jelentőségről, amely neki kijutott, a vágyakról és ábrándokról, amelyek ezt az embert fűtötték, s tragikus bukásáról, amely a halálba kergette akkor, amikor már-már közel volt hozzá, hogy kitűzött céljait elérje. Kihámoznunk Wallenstein valóságos alakját ma már rendkívül súlyos föladat, mert belepte ennek az embernek emlékét az idők pora, és kivált mert megveszteget bennünket vele szemközt az, hogy egy isten kegyelméből való nagy költő e férfialakot a saját géniusza szerint változtatta meg.

A németek nagy nemzeti drámaírója, Schiller Frigyes egy

drámai trilogia hőisévé tette meg Wallensteint, még pedig úgy, hogy némileg kiforgatta önmagából, hogy aztán annál teljesebb legyen mint drámai hős. Schiller Frigyes a harmincéves háborúnak tanulmányozása és történetünknek megírása közben eszmélt rá arra a tragikumra, amely Wallenstein életébe belejárt, s a háború történetének megírása után nagy buzgósággal fogott hozzá, hogy Wallenstein históriáját drámában is megérzéktse. A költői képzelet pedig átformálta, megmásította a történeti alakot és bár az események szerint elég híven követte a harmincéves háború epizódjait, mégis mássá tette Wallensteint, mint amilyen a valóságban volt.

Nem akarunk párhuzamot vonni a kétféle alak között, hogy milyen volt Wallenstein valójában és milyennek tünteti őt föl a költő. Csupán le akarjuk szögezni azt, hogy amikor rávilágítunk erre a férfiúra, megbűvöl és megveszteget bennünket, hogy Schiller milyennek képzelte és miként állította őt a köztudat elé. Ha valamennyire szabadulunk ettől a varázstól és azt keressük, milyen volt Wallenstein a valóságban, ismét meggyűl a dolgunk nagyon azzal, hogy ennek az embernek és bonyolult lelki lényének megértéséhez ismernünk kell szokásaiban, erkölcseiben, fölfogásaiban azt a kort, amelyben Wallenstein szerepelt, amelynek a hőse s amelynek egyik legmegjelenítőbb személyisége volt. Tudnunk kell micsoda forrongások korszakát élte akkor Európa, micsoda krízisek fenyegették, micsoda átalakulások készültek benne és micsoda etika kormányozta akkor világgrészünk hatalmasait. Csak akkor, ha a saját korában és a teljes miliőjében látjuk Wallensteint, akkor értjük őt meg mindazzal, ami nagyság vagy kicsinyesség, erény vagy gyarlóság, nagyraihivatottság és elvetemültség lakozott benne. Ha ezt a kort, az elkeseredett vallásháború korszakát, nem ismerjük, ha azok az erjedések, amelyek az akkori Európa polgárainak és elnyomott jobbágyainak lelkében forrongtak, ismeretlenek előttünk, nem tudjuk sem fölfogni, sem megbírálni Wallenstein alakját és jelentőségét. Enélkül nem tudunk nyi-

latkozni róla, hős volt-e vagy bandita, zseniális hadvezér-e vagy vakmerő kalandor, szellemi nagyság-e vagy bitorló lovag, akinek önhittsége, kapzsisága, martalóc vágya mindent megkívánt.

Vallásháborúk hasogatták Európa testét. A protestantizmus mind nagyobb erővel szerzett magának tért és talált utat az elnyomottak és megalázottak szívéhez. De a protestantizmus igazi lényegében nem annyira a régi hit: a katolicizmus ellen irányuló támadás volt, mint inkább egy a vallási jelleg mögött megbúvó szabadságharc, amelyet az eltiprottak vívtak az elnyomók ellen. Aminthogy kiindulási pontjában az alsó papság harca volt a protestantizmus a felsőbb klérus és a pápaság ellen, akként a terjedésében, a hódításaiban szintén az alsóbb néprétegek fölszabaduló küzdelme volt az a feudális főurak és az abszorbeáló királyok és császárok hatalma ellen. A protestantizmust azok karolták föl leghevesebben, akik a katolikus egyház földbirtokaira voltak éhesek. Így történt, hogy az új hit legelsőbb Németországban talált hívekre, ahol az elszegényedett nemesség jeles alkalmat talált általa, hogy az egyházi birtokokat a kezére hódítsa. Parasztság, alsó papság s a szegény nemesség itt kitűnően megértette egymást. Így lett a protestantizmus, mint összefoglaló, gyűjtő eszme általánossá azok között, akik ennek a hitnek a fölkarolásával az anyagi helyzetük és sorsuk jobbrafordulását várták. A protestánsok nem a katolikus hit ellen támadtak harcaik igaz lényege szerint, csak ama rettenetes kiváltságok ellen, amelyek a hit és a dogmák letéteményeseit illették. S a protestantizmus továbbterjedését is Európaszerte azok mozdították legjobban elő, akik elnyomott helyzetükben az új hit elfogadásával vélték segíthetni nyomorúságukon.

Európa hatalmasai nagyon jól megértették, hogy igazában ez a fölszabaduló törekvés lappang meg a protestantizmus fölkarolása mögött. A királyok és a császárok, akik abszolút hatalmukat féltették, kettőzött igyekezettel voltak most résen,

hogy útját állják a protestáns vallás terjedésének. Kétségtelen, hogy a katolikus hit lelkes védői között sokan voltak olyanok is, akik önzetlenül állottak ki a síkra, hogy a római vallást megvédelmezzék, s hogy letörjék a protestáns eretnekeket, mégis lényegében elvitathatatlan, hogy a vallásháborúnak igazi belső tartalma ez volt: egyrészt szabadságharc az elnyomottak részéről, másrészt megtorló s védelmi küzdelem azok részéről, akik a tulajdon hatalmukat féltették. A protestantizmus küzdelme más cím alatt és más jelleggel való megnyilatkozása volt ugyanazoknak a harcoknak, amelyek későbbben a nagy francia forradalommal s e forradalom után a szabadság és egyenlőség jelszavaival rázkódtatták meg egész Európát. Hogy itten vallási jellegűek voltak a jelszavak, ez úgyszólván nem jelent semmit. Ugyanazok a vágyak és törekvések, amelyek a XVII. században vallási jelszavak mögött bujtak meg s amelyek a XVIII. század végén bizonyos filozófiai hangzású jelszavakba burkolóztak, voltak mindkét alkalommal azok, amelyek szembeállították egymással érzelmeikben és a csatamezőkön az európai nemzetek elnyomott osztályait az elnyomóikkal.

A vallásháborúnak volt a hőse Wallenstein Albert. Eredetileg, mint a katolikus hit védelmezője szállott síkra, de kevéssel utóbb kitetszett már, hogy nem a vallási meggyőződés szólította harcba, hanem inkább az, hogy születésénél, vagyonánál és állásánál fogva ő is az elnyomók rendjéhez tartozott. Hamarjában nem is tudnánk beszédesebb példát arra, hogy inkább gazdasági okok, mint hitbéli meggyőzések osztották a protestantizmus és katolicizmus két nagy táborára Európát, mint éppen a Wallenstein Albert példáját. Ez az ember, aki eredetileg mint az ősi hit védelmezője szerepelt, utóbb, amikor hadi vállalkozásai során már gazdag volt, mód felett hatalmas, amikor Csehország és Morvaország egy jelentős része már a birtokába jutott, amikor azt hitte, hogy most már királyi korona után nyujthatja ki a kezét, hirtelen hajlandó volt otthagyni azt a hitet, amelynek védelmében addig küzdött, hajlandó volt át-

térni a protestáns vallásra, ha ezen az áron megszerezheti magának a protestáns hatalmak barátságát s szövetségét és ha e barátság és szövetség árán elérheti távoli ábrándját, hogy uralkodói koronával ékesítheti fejét. Számosan voltak, mint ő, bár talán kevésbé nagyratörő vággyal, akik az egész vallásharcot nagyon helyesen és józanul politikai és gazdasági küzdelemnek fogták föl, akik megérezték, hogy itt egy nagyszerű társadalmi és gazdasági átalakulásról van szó. Ezek a számosan, mind a saját kisebb-nagyobb étvágyuk szerint kanalizáltak amaz idők zavarosában. De mindannyiok közül a Wallenstein appetitusa volt a leghatalmasabb. Ez az ember, aki átértette, hogy a vallás zászlói alatt küzdő Európa a gazdasági átalakulás korát éri, minden lehető hasznot meg akart szerezni magának ebből az átalakulásból. És — a hasonlat minden fogatkozásának elismerésével — leginkább talán Napoleonnal vethetnők őt egybe, aki, igaz, hogy más körülmények között, szintén arra törekedett, amire Wallenstein, tudniillik hogy egy nagy társadalmi és gazdasági átalakulás fölismerésével a kavargó indulatokat és gazdátlan erőket arra használja, hogy a népszenvedelmek fölé kerekedve trónust szerezzen magának. Kétségtelen, hogy Napoleon szelleme sokkal hatalmasabb volt, sokkal tágabb, sokkal befogadóbb és hogy egyebekben is nagyon különbözött egymástól ez a két ember, de e különbség nem változtat azon a tényen, hogy mindkettőjükben ugyanaz a becsvágy és ugyanaz a hatalom után való sóvárgás izzott és tüzelt.

Hogy korona után nyult ki, ez már Wallenstein életének tragikus befejezéséhez tartozik hozzá. Előbb a harcmezőkön töltött éveit harácsolásra, mind nagyobb vagyonnak fölhalmozására, hatalmának mentül szélesebb megalapozására használta föl. A harmincéves háború során néha mint nagy hadvezér, máskor mint valóságos haramia kerül elénk. Hadvezéri tehetsége kétségtelen. Életének pályafutása föltétlenül ragyogó. A haramiavolta, a harácsolásai pedig szintén nem ítéltetők meg túlságos szigorúsággal, mert belé tartozott ez is

Wallenstein idejének és a harmincéves háborúnak erkölcséibe. A XVII. század elején vagyunk. Háborúk állítják egymással szembe Európa népeit. Igazi, rendes hadserege nincsen még az uralkodóknak. Támaszaik a főurak, akik banderiumokkal, jobbagyhadakkal, zsoldos seregekkel támogatják az uralkodót. A harácsolás és fosztogatás nemcsak hogy jutalma a győztes katonáknak, de egyenesen a cél, amely háborúba viszi őket. Nem erkölcsi eszményekért, a haza üdvéért és gyarapodásáért mennek a halál elé, hanem azért, hogy fosztogassanak. A katonai élet nem hivatás, hanem mesterség; rablás, amelyet a körülmények tesznek megengedetté. Fosztogatnak a seregek és fosztogatnak vezéreik. Az ellenségnek minden birtoka szabad préda. A harc valóságos vállalkozás, amelyből a nagy urak vagy nagyon meggazdagodva, vagy tönkrementen kerülnek ki. Wallensteinnek sikerült a vállalkozás, amelyet egyre nagyobb mértékben folytatott. Végül odáig terjesztette vállalkozását, hogy már százezer főből álló zsoldos had állott a rendelkezésére. Százezer főből álló sereget tartott talpon, akkora hatalmat, amellyel meg nem mérkőzhetett urának és parancsolójának, a császárnak serege sem. És ekkor, a hatalma tetején jutott eszébe, hogy király legyen maga is.

*

Wallenstein Albert 1583-ban született Csehországban, egy régi és minden valószínűség szerint német eredetű nemesi családból. Eredetileg a burgaui örgrófnak volt apródja, majd pedig nagyobb európai tanulmányutazást tett. Ebből az utazásából visszatérve, a protestáns hitről a katolikus vallásra tért át inkább érdekből, semmint meggyőződésből. Az áttérésre a házassága folytán volt szüksége. Igen gazdagon nősült, de már négy évvel utóbb özvegységre jutott. Mint fiatal, bátor és vitéz ember mindenekfölött szerette a harcot, a fegyverforgatás volt az ő igazi eleme. Ferdinánd főherceget elkísérte velencei hadjáratában és saját költségére egy háromszáz katonából álló csa-

patot állított ki, amellyel végigküzdötte a velencei háborút. Visszatérése után a főherceg közbenjárására a morvaországi milícia ezredesévé nevezték ki, s neki jutott az a föladat, hogy amikor Morvaországban kitört a vallási háborúság, leverje a lázadókat. A zendülést nem tudta ugyan elfojtani, annál jobban sikerült azonban a harc során fosztogatnia a föllázadt lakosságot. A bevett városokra nagy sarcot rótt ki, s ami pénzt begyűjtött, azt arra használta, hogy új seregeket szervezzen, amelyeknek élén aztán följárlotta szolgálatait a császárnak.

Amikor 1618-ban kitört a háború, amely aztán harminc esztendeig nyult el, Wallensteint a császár előbb Csehországba, majd pedig Morvaországba küldte, s mindkét helyen az egykori hitsorsosai ellen küzdött kegyelmet nem ismerő kiméletlenséggel. Mindenütt sarcolt, birtokokat elkobzott, vagyonokat a saját kezén tartott meg és ha Bécsben vádaskodás támadt ellene, a vádlóit egyszerűen megvesztegette. Zsebében tartotta a bécsi császári udvar minden hatalmasát. Tehetetvehetett teljesen a szeszélye szerint, mert a kifosztottak panaszkodása sohasem jutott el a császár füléhez. A rablott vagyonokat pedig Wallenstein örökösen arra használta, hogy újabb zsoldos seregeket toborozzon és még több önkéntest állítson parancsai alá. Fegyveres hatalma akkor már szinte félelmetes volt, de az osztrák császár, aki mint a római szent birodalom császára a katolikus hit természetes védője volt, nem szólhatott ellene, mert hiszen akkoriban már a Wallenstein serege volt az ő uralkodói hatalmának is a legfőbb támasza. Wallenstein pedig az uralkodó szorult helyzetét végül arra használta, hogy engedelmet csikart ki magának egy ötvenezer főből álló sereg toborzására. S az uralkodó nem szólhatott ellent a veszedelmes tervnek.

Wallenstein a Csehországban toborzott seregével, amelyhez Európa minden részéből csatlakoztak a kalandorok és zsoldosok, most az Elba folyóhoz vonúlt, ahol érintkezésbe lépett a császári hadak vezérével Tillyvel, anélkül azonban, hogy a

főparancsnoksága alá helyezte volna magát. Dessaunál sikerrel verte vissza 1626-ban Mansfeld támadásait, Mansfeldet azután üzőbe vette, Magyarorszáig kergette, sőt betört Magyarországra is, ahol a hazai protestánsok védőjével, Bethlen Gáborral és az ő szövetséges török hadaival ütközött meg. De Magyarországon nem tudott pozíciót biztosítani magának, s hogy seregeit a végső romlástól megmentse, kénytelen volt visszavonulni. A visszavonulásra készítette az is, hogy Bethlen Gábor békét kötött a császárral, aki biztosította a magyarországi protestánsok szabad vallásgyakorlatát.

Mansfeld, aki így elesett a magyarországi szövetségesétől, most Itália felé vonult, mialatt Wallenstein ismét Csehországba tért vissza, hogy kiegészítse seregeit, amelyeket mindenféle betegség pusztított és tizedelt. Hadaival aztán Brandenburgba vonult be s elfoglalta a Balti-tenger, az Elba és Weser közötti egész földdarabot, ahonnan utóbb Schleswigbe és Holsteinba hatolt be. Még Schleswig és Holstein meghódítása előtt történt, hogy a császár az eddigi érdemei jutalmául Friedland és Mecklenburg hercegévé nevezte ki, a szent birodalmi herceg rangjára emelte s ezenkívül is földíszította mindenféle címmel és ranggal. A kitiüntetések azonban teljesen elkábították ezt a nagystílű embert és kalandorvezért. Megkívánta, hogy katonái, tisztjei, sőt a benső meghittjei is *fenségnek* szólítsák, s végtelen megvetéssel bánt az északi Németország népeivel s ezek fejedelmeivel. Közben, a hadjáratai során vakmerően, kíméletet nem ismerően fosztogatott, s vagyonát akkorára növelte, hogy talán a császár vagyonával vetekedhetett az. De nemcsak vagyont gyűjtött, hanem egyre hatalmasabb hadsereget is. Immár százezer ember állott a parancsa alatt s e százezer főből álló hadsereg valósággal az ő személyi tulajdona volt.

Hadainak nem parancsolt sem a császár, sem más. Vezette őket a saját kénye-kedve szerint. Városokra rátört, környékeket elpusztított, s míg látszólag mint a császár embere járt el,

a valóságban tisztára a saját kockázatára vezetett háborúkat. Úgy tett, csakhogy sokkal nagyobbban, mint a hirhedett itáliai condottierek. Fölgyűjtötte hadai között Európa minden kalandorát, tekintet nélkül a nemzetükre, a vallási vagy politikai meggyőződésükre. Egyenesen magához vonzotta azzal, hogy szabad prédájukul szolgáltatott ki az ellenséges területen mindent és mindenkit, férfit, nőt, aggastyánt, gyermeket, házat, földet, birtokot, vagyont . . . A jutalmazásnak ez a módja a táborába csődítette mindazokat, akiben rablóösztön lakozott. Nem is katonai, hanem inkább haramia uralmat teremtett ott, ahol táborával megvetette lábát. Városokat kifosztottak. Véd-telen tömegeket gyilkoltak. Végtelen országdarabokat végig-sarcoltak tekintet nélkül arra, hogy katolikus vagy protestáns földön járnak-e, hogy barát vagy ellenség között vis-e el az útjuk. Az egész Észak-Németországot keresztül-kasul pusztították így. A parasztlakosság, ha vagyona vesztén a pusztai életét meg is mentette, éhhalál előtt állott, mert elkergették hazulról, a házat fölgyújtották, a háziállatait elrabolták, őt magát földönfutóvá tették.

A harmincéves háború és kivált Wallenstein hadainak pusztítása valóságos tatárdúlást jelentett a művelt Európának. Németország földműves lakossága halomra halt éhen. Mások pedig — erről hiteles följegyzéseink maradtak — úgy csillapították éhségüket, hogy emberhúst ettek, amelyhez vagy gyilkosság árán jutottak, vagy úgy, hogy sírokat ástak föl és tetemeken lakmároztak. Európa históriájában nem ismerünk barbárabb korszakot, mint ez volt, amelyre a vallási ideálokért való küzdelem nyomta rá a maga bélyegét. Ennek a kornak hihetetlenül elvadult erkölceit kell szemünk előtt tartani, amikor Wallensteinről szólunk. Hogy ő maga mennyire volt ezeknek az erkölcsöknek gyermeke és hogy az eldurvulásokhoz mennyiben járult hozzá, azt megállapítani sehogyan sem lehetne. És éppen ezek a rémségek teszik, hogy valóságos hálával tartozunk a nagy német költőnek, aki képzeletének aranyával megfestette

nemcsak e szomorú korszakot, hanem annak szomorú hősét is, Wallensteint. Mint ember, Wallenstein kétségkívül hős volt, a nagy hadvezér képességeivel teljes. E képességei azonban eltévelyedtek a maga korának önző és sivár szelleme szerint. Ha a hősi tetteit, amelyekre talán a martalóc-vágy vitte, nem tekintjük, akkor mint zseniális és nagystilű rablóvezér áll előttünk, mint holmi szerencsés spekuláns, aki pompás számítással értett hozzá, hogy Európa minden banditájával vétesse körül magát. Egyébként tudjuk róla, hogy emberszeretet, szánalom, könyörület mindig távol volt tőle. E lelki tulajdonságokat nem ismerte. Egyetlen istene volt a pénz, és hite sem volt egyéb, mint az, amelyet a babonába és a csillagjóslásba vetett. Célt pedig egyetlen ismert, azt, hogy hatalmat szerezzen. A hatalom, a vagyon, a független szuverenitás, ez volt az ő lelkének álma. S ennek az álomnak kedvéért fölláldozott mindent, de semmit sem olyan szívesen, mint a békés lakosság életét és nyugalmát.

Egész Közép-Európa tele volt azoknak a rémségeknek hírével, amelyek Wallenstein borzalmas útját jelezték. Maga Ferdinánd császár is meghökölt, amikor mindenünnen panasz érkezett hozzá Európa hóhérja, Wallenstein ellen. Végre a ratisbonni diétán 1630-ban a különböző német hercegek és főurak összefogtak, hogy Wallenstein ellen protestáljanak. Az ő fölszólításuknak engedelmeskedve, a császár fölszólította Wallensteint, hogy bocsássa szélnek rettentő zsoldos seregét. Wallenstein, legalább látszólagos megadással, teljesítette a császár parancsát. Visszavonult a magánéletbe s idejét részint cseh és morva vidéki birtokain töltötte, részint pedig prágai palotájában, amelynek pazar pompája egy ázsiai fejedelemnek is díszeré válhatott volna. A látszólagos megadás mögött azonban nagyszabású tervek rejtőztek és Wallenstein, bár szélnek eresztette seregeinek jelentős részét, mindazonáltal fönntartotta ezekkel az érintkezést abban a biztos tudatban, hogy a császárnak még szüksége lesz rája, vagy pedig, hogy másként nyílik alkalma hasznát venni a tetemes hadi erőnek.

A számítása, mint mindig, most is bevált. Gusztáv Adolf, svéd királynak németországi győzelmei arra bírták Ferdinánd császárt, hogy ismét Wallensteinhoz forduljon segítségért. Wallenstein most sokáig kérette magát. A méltatlankodót, a sértettet játszott, aki félrevonúl és nem tudja elfeledni, hogy az bántotta meg — a császár, — akiért eddig pénzt, időt és életet kockáztatott. A húzódásával sikerült elérnie azt, hogy a fegyveres támogatása most annál értékesebbnek tetszett a császár szemében. Végül azán, hosszas kérlelésre engedett, de viszont mindenféle előnyt csak ki a saját számára. Kikötötte, hogy ha újra összehívja zsoldos seregeit, őt illeti meg a szent birodalmi generalissimus címe, hogy egyes-egyedül ő rendelkezik minden ranggal, hogy kitüntetésekét osztogathat, hogy a saját belátása szerint kormányozhatja a meghódított országokat, hogy a személyes tulajdonául tarthatja meg az elkobzott birtokokat, hogy élet és halál fölött rendelkezhetik és végül, hogy minden címében és rangjában újra megerősíti őt a császár. Kikötötte azt is, hogy az ő engedelme nélkül sem a császár, sem a habsburgi hercegek meg nem jelenhetnek a hadsereg körében. A császár mindezekhez a föltételekhez hozzájárult és Wallenstein most hozzálátott, hogy újra összetobozza rabló legénységét.

Nem telt nagy időbe és megint együtt volt a félelmetes sereg. Előbb Csehországot szállta meg, majd pedig Nürnberg felé indult, de ezen az útján nyomon követte Gusztáv Adolf, aki akkor már győztesen járta be Bajorországot. A két ellenséges sereg álló három hónapig nézett egymással farkasszemet. Wallenstein, noha az ő serege tetemesebb volt, nem merte megtámadni a svéd hőst, sőt konokul kerülte az összeütközést. Védett állásában megmaradt állhatatosan és sikerült itt visszavernie minden támadást. Végül Lutzen mellett összeütközésre került a sor és bár Gusztáv Adolf csataközben életét vesztette, seregei mégis megverték Wallenstein hadait. E csata vesztese után a kalandorvezér Sziléziába vonult vissza, ahonnan titkos

tárgyalásokat kezdett Svédországgal, Szászországgal, Brandenburggal és Franciaországgal, azzal a célzattal, hogy megszerezze magának Csehország koronáját. Míg e tárgyalások folytak, hadait teljes tétlenségre kárhoztatta, nehogy föllépésével elveszítse a protestáns hatalmak támogatását.

Ez a tétlensége végül is gyanut keltett, s a gyanu még erősödött akkor, amikor sem a szász-weimari hercegnek győzelme, sem az, hogy Miksa bajorországi választó veszedelmében forog, sem pedig a császár ismételt parancsa nem bírta taktikájának megváltoztatására Wallensteint. Utóbb, hogy a gyanut elhárítsa, tett ugyan néhány hadi mozdulatot, Sziléziában sikerült is neki néhány jelentéktelen győzelmet szereznie, de ez a színleges föllépése már nem terelhette el róla a vádat. Amikor ezt látta, elhatározó lépésre szánta rá magát. Bevonult Csehországba, óriási adót vetett ki az egész tartományba, nem törődve a bécsi udvar parancsaival. Akkorra annyira teljes volt benne az elhatározás, hogy trónt és koronát szerez, hogy nem bírta tovább a színlelést és megvallotta tervét tábornokai egyikének, Piccolomininek. Kevéssel utóbb összehívta egész tábornokarát s a generálisaival fogadalmat tétetett, hogy mindenben az ő személyes ügyének, az ő személyes érdekeinek szentelik magukat. Semmi kétsége nem volt, hogy pártos tervei sikerülnek.

Első bizalmasa, Piccolomini azonban elárulta. Értesítette a császárt Wallenstein szándékairól, amire az uralkodó megfosztatta Wallensteint minden címétől, rangjától és orgyilkosokkal megölette a csehországi Égerben az 1634-iki esztendőben. Így végezte életét az az ember, aki a Habsburg trón ellen tört és akit akkor már talán csak hónapok vagy hetek választottak el tőle, hogy megvalósítsa nagyravágyó szándékát. Bizonyos, hogy Wallenstein nem tartozik történeti eszményképeink közé, de viszont elvitatlan, hogy ez a hatalmas kalandorlélek egyike a legérdekesebbeknek, akik a XVII. század históriájára reá nyomták a maguk egyéniségének bélyegét.

Nelson Horace.

Személyi vitézségén kívül az a szerencse tette világhírűvé Nelson admirális nevét, hogy ő vetett elsőnek gátat Napoleon szakadatlan győzelmeinek. Az angol admirális a tengeren súlyos csapásokat mért Bonapartera, és a napoleoni eposz egész hőskorán át ő volt az, aki legalább némileg kiköszörülte a csorbát, amelyet Európa fegyverei szenvedtek. Kétszer sujtott le szinte végzetes erővel a francia hódítóra. Egyszer, amikor az abukiri öbölben verte szét a francia hajóhadat, másodszor Trafalgarnál, ahol Nelson vezérlete alatt az angol hajóhadnak sikerült teljesen megsemmisítenie az egyesült francia és spanyol flottát. Mindkét győzelem nyomán megkönnyebbültén sóhajtott föl Európa, de Nelson győzelmei meg nem állíthatják a francia fegyverek mesébe illő *élan*-ját. Nelson világdicsőségét nagyban növelte az, hogy olyan rendkívüli és félelmes ellenfél fölött aratta győzelmeit, amilyen a francia volt. De amennyire ez a kedvező véletlen hozzájárult nimbusza öregbítéséhez, ugyanúgy utóbb a véletlen és a sors szeszélye hozta magával, hogy a nagy angol hadvezér befekettítve és

megtépázott dicsőséggel került a világ színe elé. Ezt a véletlent és sorsszeszélyt egy asszony képviselte: lady *Hamilton*, aki személyének varázsával eltérítette a vitéz katonát nemcsak katonai kötelességétől, de attól is, amire férfiúi szava kötelezte. Nelson életének egy korszaka gyengeségbe és férfiatlanságba fult. S bár e gyarlóságokat vitézségével és a trafalgari győzelmével jóvátette, történeti alakja mégis megsínyli élete e kínos tévedését.

*

Nelson Horace Burnham-Thorpe helységben született a norfolki grófságban, 1758 szeptember 29-én. Atyja Burnham-Thorpeban lelkész volt, az anyja pedig, egy született Suckling-leány, Sir Robert Walpole néjének volt az unokája. A Walpolekkel való rokonság tette, hogy hősünknek lord Walpole Horace lett a keresztapja. Az előkelő, de távoli rokonság mellett a Nelson-család meglehetősen szegénységben élt, amelyet még növelt az, hogy a burnhami lelkésznek, Horacen kívül, éppen tíz gyermeke volt és e népes gyermeksereg nevelése bizony sok gondot okozott a burnhami jó tiszteletesnek. Növekedett ez a gond akkor, amikor a tiszteletesné asszony, Horace anyja, 1767-ben meghalt. Az öreg Nelson most már sehogy sem érezte magát rátermettnak, hogy tizenegy gyermeke neveléséről gondoskodjék. Ilyen körülmények között a népes családnak szét kellett szóródnia, s az anyai ágon való nagyapa magára vállalta az egyik gyermek neveltetését. Az öreg Suckling, a nagyapa, hajóskapitány volt és választása a gyermekek közül Horacera esett. De az apa nem akart megválni ettől a meglehetősen beteges és satnya alkatu gyermekétől, aki így még három esztendeig otthon maradt. Ám a fiúnak valahogyan folyton fiúleben csengett a nagyatyja hívó szava. Vonzotta a tenger, a matróz-élet, vonzották a hajók, a nagy, messze kalandos utak. Hosszu ideig csak úgy titkon vágyódott, de tizenkét éves korában nem bírta megállni tovább: elment nagyatyjához s elmondta neki, hogy tengerész akar lenni. Az egyik nagybátyja,

aki szintén hajóparancsnok volt, teljesítette a gyermek forró kívánságát. Elvitte egy hajóra, ahol hajósinas lett és a durva, erős matrózok hiába nevettek a vézna, gyengetestű gyermekeken, a kis Nelson hamar megmutatta, hogy tengerre termett, s nem hiába, hogy a tengeren kereste hivatását. Rövidesen a hajó legöregebb matrózai is bizonyos tisztelettel néztek a csöpp inasra.

Első hajóútja két évig tartott és az ifju Nelson 1772-ben tért vissza megint Angliába. Kevéssel utóbb sikerült elérnie, hogy tagja lehetett egy expedíciónak, amely az északi sarkra indult. Mikor pedig erről az expedícióról hazatért, Edward Hugher vette pártfogásába s elvitte magával nyugatindiai útjára. E hosszú tengeri úton olyan bátran és érdemesen viselkedett, hogy a parancsnoka zászlóssá nevezte ki. Amikor visszatért, gyenge egészségére való tekintettel egy ideig szárazföldön maradt s ezt az időt arra használta, hogy elméleti tanulmányokat végezzen. Végül 1777-ben, tehát tizenkilenc éves korában letette a hadnagyi vizsgát, s a következő esztendőben tiszti ranggal lépett az angol haditengerészet szolgálatába. Két esztendőbe is alig telt, és már mint másodkapitány került egy nagyobb hadigályára, amelynek huszonnyolc ágyúja volt, majd pedig, egy a spanyolok ellen vezetett expedíció után, a negyvennégy ágyús *Janus* hadihajóra helyezték át ugyancsak másodkapitányi minőségben. E fiataalkori expedíciói alatt ismételten ráterelődött följebbvalói figyelme, s ennek köszönhette, hogy amikor Angliában megint partraszállott, bemutatták az udvarnál.

Kevéssel e nagy kitüntetés után az *Albemarie* hajó parancsnoka lett és a dán partokra küldték, ahonnan azonban egy újabb parancs Amerika ellen indította, hogy segítségére legyen az angol seregnek az amerikai forradalmárok ellen. Az 1783-iki békekötés után ismét visszatért Európába és ezúttal Franciaországba költözött, mint ő mondta azért, hogy elsajátítsa a francia nyelvet és hogy tanulmányozza Franciaország új társadalmi alakulását. Valójában azonban más oka volt e francia-

országi kirándulásának: a francia hangulatot akarta tanulmányozni és azt, hogy francia részről miket várhat a legközelebbi időben Anglia. Ám a franciák jövőendő kérlelhetetlen ellensége nem érezte magát egészen jól itt; a törvényeket tisztelő, a királyi szuverénitást megimádó lelke nagyon is fölháborodott azokon, amiket Párisban tapasztalt. Ezért aztán már rövid idő múltán elhagyta az országot és visszatért Londonba. Egyik útja közben történt, hogy Nevis szigetén megismerkedett egy mistress *Nisbett* nevű hölgygel, akit megszeretett és 1787-ben feleségül vett. Kevéssel utóbb meglehetősen heves összetűzése támadt az angol tengerészetügyi kormányral, amelynek némely tévedésére, fonák intézkedésére, sőt visszaélésére elég erélyesen mutatott rá. Ennek a föllépésének az lett a következménye, hogy a tengerészetügyi kormány hajszát folytatott ellene s egyidőre lehetetlenné tette. Nelson most fölháborodással szülőhelyére vonult vissza, hogy itt várja a körülmények változását. Ám úgy látszott, hogy a kormány kérlelhetetlen lesz. Erre Nelson, akit bántott az igazságtalan mellőztetés, már-már arra szánta magát, hogy benyújtja a lemondását. Ettől a szándékától azonban, az utolsó pillanatban eltérítette az a szerencsés körülmény, hogy újra aktív szolgálatba szólították. Az *Agamemnon* csatahajó parancsnoka lett s mint ilyent most a Földközi-tengerre küldték, lord Hood parancsnoksága alá, akinek az volt a megbízatása, hogy szembe kerüljön a forradalmi Franciaország hadihajóival.

*

Az 1793-iki évbéli francia és angol tengeri harcok közül a legnevezetesebb az volt, amely Toulon körül folyt. De az igazság érdekében meg kell jegyeznünk, hogy Toulon elfoglalásában Nelson nem vett részt és nem is vehetett, mert lord Hood, mint futárját arra használta, hogy ő közvetítse az üzeneteket Saint-James és lord Hamilton között, aki akkoriban mint Anglia nagykövete élt a nápolyi udvarnál. Hamilton lord rö-

tön az első találkozás alkalmával nagy rokonszenvet érzett ifju honfitársa iránt. Olyannyira, hogy otthon, a nejénél, a lord ezekkel a hizelgő szókkal emlékezett meg róla:

— Kedvesem, egy kicsinyke embert fogok bemutatni önnek. Szépnek ugyan sehogy sem nevezhető, de azt hiszem, ez az emberke valamikor még ámulatba fogja ejteni a világot. Mint ön is tudja, általában nem szeretem a tiszteket és soha katonát nem fogadtam a házamban. De az ő kedvéért eltérek szokásaimtól . . .

És lord Hamilton csakugyan, rövid idő multán kitüntető barátságába fogadta Nelsont, sőt az angol nagykövet pártfogása alatt az ifju angol tengerésztiszt Nápolyban hamarosan egy és más olyan ismeretséget s barátságot kötött, amelyek méltán tölthették el büszkeséggel. Igaz ugyan, hogy utóbb a dicsősége ugyancsak megadta ezeknek a barátságoknak az árát. Lord Hamilton bemutatta pártfogoltját a nápolyi udvarnál, s a király, valamint Karolina királyné oly rendkívüli szívéllyel fogadta az ifju angol hajóst, mintha már akkor érezték volna, hogy ez a fiatalember valamikor még rendkívüli szolgálatokat tesz majd nekik.

Ugyancsak itt, Nápolyban találkozott az angol nagykövet nejével, lady Hamiltonnal, akinek még oly nagy és végzetes befolyása jutott életére. Ez az asszony, lady Hamilton, a XVIII. század leghíresebb, sőt leghírhedtebb alakjai közül való, s életének érdekessége bőven megérdemli, hogy közbevetőleg itt néhány szóval emlékezzünk róla. Lady Hamilton 1761-ben született, törvénytelen ágyból. Az anyja szakácsnő volt, az apja holmi züllött nemes ember, aki azután mindkettőjüket korán elhagyta. A szakácsnő most Londonba került, ahol nagy szerencséje támadt: egy Halifax grófnak lett a barátnője. A gróf búsasan gondoskodott róla, a kis leányt, Emmát, pedig egy előkelő nevelőintézetbe adta. A gyermek itt az iskolában ügyességével, sokféle tehetségével korán feltűnt, s rövidesen büszkesége lett az egész intézetnek. De, fájdalom, a nemes gróf egy

rossz napon végrendelet nélkül meghalt s akkor az anya és leánya meglehetősen nyomorúságban maradt. Mivel pedig még csak tandíjra se tellett nekik, azért a nevelőintézet ajtaja hamarosan bezárult a kis Emma előtt és tizenhárom éves korában a lányka újra visszakerült az anyjához, aki most vidékre küldte egy majorba. A grófkisasszonynak indult hölgyecske itt meglehetősen furán járt: cseléd lett a majorban szegényke, egész közönséges kis cseléd. Az itteni élet azonban sehogy sem volt inyére, s ezért, mielőtt tehetne, visszaszökött Londonba, ahol egy korcsmába szegődött el, ahová festők, írók és színészek jártak el. A bohémtanyán összeakadt egy Miss Arabelle nevű híres színésznővel, akinek feltűnt a rendkívüli szépségű leány és érdeklődni kezdett iránta. Miss Arabelle jóvoltából megismerkedett a színésznő kedvesével is, egy Romney nevű festővel. A festő egy alkalommal meglepte Emmát, amikor éppen rajzolt. Fölsírmerte a leány rendkívüli tehetségét. Festésre akarta taníttatni, Emmának azonban egy napon nyoma veszett. Mert miközben a művészkolónia körülrajongta, a fiatal leány gondolt egyet és John Willet Payne admirálisnak lett a kedvese. Ballépésére állítólag az készítette, hogy egy unokaöccsét, akit matrónak soroztak be, csak ezen az áron tudta kiszabadítani. Az admirális egyideig mindenüvé magával vitte kedvesét, mígnem egyszer ráunt és átengedte másnak, egy barátjának. A jóbarát pedig megint odébb adta, úgy hogy kézről-kézre járva, a fiatal leány egyre lejjebb jutott a lejtőn. Végül már a legteljesebb nyomorúságban tengődött, mint annyi más *anonyma* London fertőjében. Csodálatos módon azonban minél mélyebben fetrengett a mocsárban, annál szebb lett, annál vonzóbb és rendkívülibb. Húsz éves korában keresztül ment már az élet minden szennyén és mocskán anélkül, hogy ifju életének ez a sok nyomorúsága a szépségét kikezdté volna. A lány megjelenése, arcának kifejezése maga volt az ártatlanság, amellé lett benne valami démoni, aminek nem tudtak ellenállani. Az angyalok szépsége, bája egyesült benne az ördögi gonosz-

sággal és romlottsággal. Ilyen körülmények között találkozott ismét régi ismerősével, Romneyvel, aki megdöbbenéssel látta, mi lett hajdani kis barátnőjéből. A festő most szánakozva vette oda magához, mint modelljét használta és remekeket alkotott róla. Romney műtermében találkozott össze sir Charles Greville-lel, s a fiatalember heves szerelemre lobbant a szépséges leány iránt. Emma viszonzta imádója érzelmeit, mire a szerelmes férfi megszöktette és vidéki kastélyába vitte el.

Három esztendeig tartott ez az új kaland, s e három év alatt Emma teljesen tönkretette főúri barátját. Greville erre kedvesét Nápolyba küldötte a nagybátyjához, lord Hamilton-hoz, hogy Emma megkérje, segítsen rajta és rendezze az unokaöccs adósságait. És Emma olyan szépen, oly ékesszólón tudott kérni, hogy a lord hajlandó is volt az anyagi áldozatra, de azzal a föltétellel, hogy a nő ott marad nála . . . Emmának nem volt ellene kifogása. Mosolyogva fogadta az öreg lord föltételét, s igen rövid idő alatt rá tudta venni Hamiltont, a nagybácsi-nagykövetet, hogy őt feleségül vegye . . . És miután már meghempergett jócskán minden sárban, az egykori szakácsnő leányából most így lady Hamilton lett, a királyné legjobb és legbensőbb barátnéja. A romlott és korhadt XVIII. század nem egy efajta életpályát produkált.

Az erkölcsileg szintén kissé laza királynőre lady Hamilton tökéletes befolyást tudott gyakorolni. Ez a két nő: Karolina királynő és lady Hamilton úgy összeforrott egymással, mintha Messalina találkozott volna Phrynével. A királyné révén aztán lady Hamilton döntő befolyást nyert a királyság politikai ügyeire is, s minden tekintetben az ő akarata érvényesült. Szolgálója volt az egész udvar. Mivel pedig férjét, a nagykövetet szintén úgy forgathatta, ahogyan neki tetszett, a veszedelmes asszony befolyást gyakorolt Anglia külpolitikájára is. Így például Anglia és Nápoly szövetségének lady Hamilton volt a legbuzgóbb szószólója, és egyenesen diplomáciai sikert jelentett számára, amikor ez a szövetség létrejött.

Ám a szövetségen, melyet asszonyi kéz szerzett, nem volt áldás, és Nápoly rövidesen ugyancsak megadta az árát. Anglia és Nápoly szövetkezését Franciaország provokációnak tekintette, s hogy azon nyomban megtorolja, azért az Itáliában hadakozó francia forradalmi sereg egy része Championnet tábornok vezérlete alatt bevonult Nápolyba, ahonnan a királyi udvar, Hamiltonékkal együtt, sietve Sziciliába menekült. Az udvar Palermóban keresett menedéket és már most innen folytatta lady Hamilton az intrikáit franciák és ama fölvilágosult nápolyiak ellen, akik a francia védnökség alatt a nápolyi királyságot parthenopoliszi köztársasággá kiáltották ki. Ezekben az intrikáiban lett utóbb a lady Hamilton hűséges segítőtársa Nelson admirális, akit a varázslatos asszony olyan szorosan magához tudott fűzni, hogy a vitéz tengerész szolgálatkész eszközzé lett a kezében . . . Hiába, Cupido nyilai néha még azt is megsebzik, aki a nehéz hadiágyúkkal mosolyogva néz szembe.

De nehogy egyik szavunkat a másikba öltjük! Nelson tehát a nápolyi udvarnál megismerkedett lady Hamiltonnal. Érdekes, hogy ez az első találkozás semmi különösebb hatást nem gyakorolt volna rá. És amikor a Hamilton asszonnyal való megismerkedéséről beszámolt nejének, Nisbett asszonynak, akinek első házasságából született fia Nisbett Jozsua egyébként mindig hűséges kísérőtársa volt, Nelson meglehetősen hüvös szavakkal emlékezett a ladyről. Multjára és élettörténetére pedig csak ennyiben hivatkozik a feleségéhez intézett levélben: „Lady Hamilton szeretetreméltó hölgynek tetszik, aki méltó arra a rendkívüli méltóságra, amelyre a véletlen emelte, megváltva őt korábbi életének gyötrelmeitől.“ Levele további részében megjegyzi még, hogy a lady igen szívélyesen mutatkozott Nisbettné fia, Jozsua iránt.

. . . Bastia bevétele után lord Hood, akinek hajóhadához tartozott az *Agamemnon*, a hyeresi szigetek felé tartott, abban a nevezetes hiszemben, hogy rajta üt a francia köztársaság hajóin. Ez a gondolat vad örömmel töltötte el Nelsont és ezt az

örömét nem birta megzavarni az sem, hogy lelke mélyén kínos előérzetek gyötörték. Ebben az időben kelt egyik levelében ezt írta nejének: „Adja Isten, hogy összeütközzünk a francia flottával. Ha balesetem történne is, egy dolog felől bizonyos vagyok: hogy olyan körülmények között történne ez, amelyek örökre biztosítanak az ön számára uralkodóm kegyét. Nem mintha nem élne bennem a remény, hogy visszatérek még önhöz és hogy becsülettel térek vissza, de mégis, ha másképpen esnék, teljesedjék Isten akarata! . . .“

Az angol flotta Saint-Tropeznél találkozott össze az ellenséggel, de összeütközésre akkor nem került a sor, mert a francia flotta elmenekült az üldözői elől. Röviddel utóbb az „Agamemnon“-t Calvi ostromához küldték, amelyet sir Charles Stuart vezetett. Ennél az ütközetnél, 1794 július 10-én, Nelson nagyon kitüntette magát, de halált megvető bátorságáért drágán kellett megfizetnie: egyik szemét vesztette. A következő esztendő március 14-én Nelson ismét kitünt vitézségével, amikor ugyanazon a vízen az angol hajóhad győzött a franciáké fölött. Uralkodója bőséges elismeréssel adózott neki hadi érdemeiért, és röviddel utóbb már mint önálló parancsnokot, nyolc hajóból álló flotta élén küldték Genua ellen, hogy a tenger felől körülfárja a várost és ostromzárával támogassa az egyesült osztrák-szárd seregeket. Ez a hadjárata azonban csak lényegtelen eredményekkel végződött.

1796-ban Bonaparte elől hátrálni volt kénytelen Nelson, aki Bastia alól most egyenesen Elba szigetére hajózott. Akkoriban a „Minerva“ volt a parancsnoki hajója. Útja közben két spanyol fregattal találkozott, amelyek közül az egyiket, a „Sabinát“ elfoglalta. Már ez a haditette is, de még inkább a Szent Vince-foknál vívott ütközet világszerte ismertté tette az ifjú parancsnok nevét. A szent-vincei tengeri ütközetben az angol hajóhadat John Jervis vezette, a spanyol flotta élén pedig Cardova admirális állott. Heves volt a küzdelem és a végén Nelson biztos és vakmerő föllépése döntötte el azt az angolok javára.

Ebben az ütközetben Nelsonra a hátvéd föladatát és az esetleges visszavonulás fedezését bízta. De a vakmerő tiszt nem bírta ki a tétlenséget. Heve elragadta és egy adott pillanatban elhagyva hajójával a kijelölt helyet, a küzdelem kellő közepébe vetette magát. Rövid harc után harcképtelenné tette a spanyolok egyik erős egységét, a „Saint Nikolas” csatahajót, amelynek árbocára csakhamar a britt színeket huzzák föl. Ettől a sikerétől mámorosan nyomban egy másik spanyol hajóra, a „Saint Jose”-re vetette magát, amelynek nem kevesebb mint száztizenkét ágyúja hányt a tüzet és a halált.

Nelson olyan heves ostromot vezetett a hajó ellen, hogy a „Saint Jose” emberei csakhamar beszüntették a tüzelést, mire Nelson és katonái kötelek segítségével másztak föl az ellenséges hajóra.

— *A Westminster apátság, vagy a halál!* — ez a kiáltás harsogott a bátor parancsnok ajkán, mialatt tengerészeivel ellepte az ellenséges hajót. De nem került fegyveres mérkőzésre a sor, mert a „Saint Jose” kapitánya és legénysége, a támadás vakmerőségétől kábultan, rögtön az első fölszólításra letette a fegyvert. A két hajó elfoglalása nagy dicsőséget szerzett Nelsonnak, akit erre nyomban, még ott a harc színhelyén ellentengernaggyá neveztek ki. Ezenkívül is ellepték kitüntetésekkel. De minden tisztelet és ünnepeltetés kifejezésénél jobban esett neki az a levél, amelyet e győzelem után ősz atyjától kapott. Az öreg Nelson ezeket írta fiának:

„Áldom az Istent, hálás lelkem minden melegével, amiért olyan fiúval áldott meg, amilyen te vagy. Nemcsak itteni ritka ismerőseim, de minden polgártársam oly hizelgő szavakkal halmoz el, hogy lemondtam már róla, hogy nyilvánosság előtt mutakozzam. Bizony, kedves gyermekem, kevés fiu jutott el oly dicsőséges magasságra, mint aminőre téged vitt a Gondviselés segítségével fényes tehetséged és bátorságod. És bizony kevés atya élte meg, hogy ilyen diadalok alkalmából köszöntesse a fiát. Az öröm, amely eltöltött és amelyet hiába próbál-

tam türtőztetni, könnyekkel fürösztötte ráncoktól barázdás arcomat. Ki is állotta volna meg a helyemben, hogy száraz szemmel fogadja az egyhangu üdvözlést. A város minden utcája a te neveddel, a Nelson fényes hadi tetteivel van tele. Az utcai énekesek te rólad dalolnak, s a színházakban rólad szavalnak magasztaló költeményeket.“

*

Nelson, az angol flotta legifjabb ellenadmirálisa, ebben az időben harmincnyolc éves volt és már százhusz tengeri ütközetre tekinthetett vissza. Tekintélyes szám, de Nelsont a sok küzdelem el nem lankasztotta, tetteire ki nem merítette. A szentvincei ütközet után ismét Elba szigetére tért, ahonnan elszállította az ott állomásozó katonaságot. Visszatértében a „Thezeus“ volt parancsnoki hajója. E hajó parancsnoki hidjáról vett aztán részt Cadix ostromában és ez alkalommal igazán kevésen mult, hogy a vitéz katona itt életét nem vesztette . . . A cadixi kaland után Nelson Teneriffa szigete ellen indult négy sorhajó, három fregatta és egy vitorlás élén. A teneriffai expedíció, amellyel a spanyolokra akart súlyos csapást mérni, tisztára Nelson ötlete volt, s ő maga is kitűnően tudta, micsoda veszedelmek fenyegetik ezt a vállalkozását. Mielőtt utra kelt volna, hogy az éj sötétjében megostromolja Santa-Cruz erődöt, levelet írt az admirálisának, amelyben többek között ezeket mondja: *Holnap minden valószínűség szerint vagy babéroszoru, vagy cipruság hajlik a fejem fölé. Mindössze arra szorítkozom, hogy életem e döntő és talán végső pillanatában hazám és az Ön jóindulatába ajánljam mostohafiamat, Nisbett Jozsuát.*

A fiatal Nisbett, Nelson mostoha fia, egyébként méltónak mutatkozott arra a ragaszkodásra, amelyet Nelson tanusított iránta. Amikor Nelson lehívatta kabinjába a fiatalembert, hogy segítsen neki megsemmisíteni néhány papírt, okmányokat és egyéb följegyzést, az ifju Nisbett fegyverzetten, s teljes egyen-

ruhában jelent meg nála. Nelson kérlette a fiatal embert, ne vegyen részt a harcban, Santa-Cruz éjszakai ostromában.

— Gondold meg, kedves Józsuám, mi lenne szegény anyádból, ha mindketten elesnének a küzdelemben! Kimélned kell magad. Különben is rád hárul a gond, hogy ha el találnék esni, te vezesd vissza a „Thezeust“ az angol vizekre.

Nisbett azonban hajthatatlan maradt, és ezt felelte:

— A hajó majd csak el lesz nélkülem is. Én azonban egyetlen lépést sem tágitok az ön oldaláról még akkor sem, ha élve nem kerülnék többé vissza a fedélzetre.

A Santa-Cruz ellen vezetett ostromot éjszaka kísérelték meg. Az angol hajókról kilencszázötven ember szállott csónakba, hogy az éj leple alatt besurranjon a kikötőbe. Nelson megparancsolta a matrózoknak, hogy a csónakjaik ne egy tömegben, hanem szétszórta közelítsék meg a partot. Ámde Santa-Cruz spanyol őrsége harcrakészen és a tenger felé irányított ágyútorkokkal várta az angol ellenséget. Az angoloknak sikerült ugyan a spanyolok ágyúi közül többet elnémitani, de minden vitézség hiábavaló volt: nem bírtak lábat vetni a parton. Nelson, aki a csónakból elsőnek ugrott ki, abban a pillanatban, amikor a lába földet ért, megsebesült a jobb karján. Elesett, de estében is kardot rántott, mert ettől a fegyvertől, amely családi ereklyéje volt, nem akart megválni sehogy. Nisbett, aki mellette állott a mólón, most fölkapta a sebesült parancsnokot és sebtén visszavitte a csónakra. Itt lefektette, a karját pedig eltakarta a fövegével, nehogy az angol katonák meglássák a sebesült vezért és bátorságukat veszítsék. Ám az angol matrózok minden vitézsége hiábavaló volt, az ágyúzás visszaszorította őket. Akik menekülni tudtak, sietve tértek vissza a hajókra. Itt aztán a hajó egyik orvosa rögtön megállapította, hogy amputálni kell a sebesült vezér karját. Elvégezte a műtétet és miközben a matrózok zokogva vették körül parancsnokukat, Nelson tréfálózva, ezzel nyugtatta a legénységét:

— Együgyűek, mit sírtok, hisz eddig csak a fél szememet

és a fél karomat vesztettem el. Marad hát még belőlem elég, hogy harcra vezesselek benneteket.

A teneriffai kudarc után Nelson attól tartott, hogy föl fogják menteni állásától. Ehelyett azonban az történt, hogy az angol udvar és a tengerészeti kormány részéről elhalmozták üdvkívánatokkal, London és Bristol városa díszpolgárává választotta, a király pedig rendjellel és ezer livres sterling (25.000 korona) évi járadékkal tüntette ki. Amikor pedig ebből az alkalomból összeállították, hogy mik voltak Nelson eddigi hadi érdemei, kiderült, hogy ez a nagyszerű férfi többet tett a tengeren Anglia hadi dicsőségéért, mint előtte bárki más. Már egész sereg idegen hajót tett harcképtelenné vagy fogott el, hogy azontúl az angol flottában használja őket az ellenséggel szemben.

Amikor az ünneplések lezajlottak, Nelson azonnal újra a Földközi-tengerre szállott. Ezúttal a *Vanguard* volt az admirális-hajója. 1798-ban volt ez. Nelson, aki tudta, hogy a direktorium és Bonaparte micsoda terveket forral, s közben tudomást szerzett az egyiptomi expedíció előkészületeiről is, mindenáron meg akarta hiusítani ezt a nagyszabású és Angliára nézve oly veszedelmes tervet. Hajóival előbb Szardinia, majd pedig az alexandriai kikötő körül járt, de hasztalan kalandozott a tengeren, a francia flottának kedvezett a véletlen, úgy hogy el tudta kerülni az angol hajóhadat. Nelson hajói véletlenül éppen aznap állottak odébb az alexandriai kikötőből, amelyen — valamivel utóbb — Bonaparte hajói megérkeztek. Ha Nelson flottája csak kevéssel később hagyja el a kikötőt, vagy ha csak néhány mérföldnyi eltéréssel választja meg az útját, elkerülhetetlen lett volna az összeütközés és akkor Nelson túlereje minden valószínűség szerint meghiusítja az egyiptomi expedíciót, s megakadályozza, hogy a francia katonák Egyiptomban partra szálljanak. Ha megtörténik ez a találkozás, Európa történetében kétségen kívül sok minden másképpen fordul, és ki tudja: talán maga Bonaparte is Nelson kezére kerül. De ezúttal

Nelson vitézsége fölött győzött a Bonaparte szerencsecsillaga . . .

Amikor Angliában megtudták, hogy Bonaparte föltartóztatás nélkül áthajózott a Földközi-tengeren, s hogy győztes légiói meghiusították a mamelukok ellentállását: a szigetországban általános volt a fölháborodás. A közvélemény fölzúdult sir John Jervis ellen, amiért olyan fontos missziót, mint a francia hajóhad föltartóztatása lett volna, olyan ifjú tisztre bízta, mint amilyen Nelson. Egy adott pillanatban már arról volt szó, hogy Nelsont haditanács elé állítják. Az ifju ellentengernagy azonban azzal igyekezett jóvátenni hibáját, hogy fokozottabb buzgósággal kereste a francia hajókat, leste az alkalmat, amikor rájuk ronthat.

Nemsokára megtudta, hogy a francia hajóhad az Abukir előtti öbölben állomásozik. Nelson egyenesen odatartott. Mihelyt az angol és francia hajóhad szembekerültek egymással, nyomban megindult az ütközet. És hiába volt a franciák részéről Brueys admirális és tiszteinek minden vitézsége, a megdühödött és bosszút lihegő angol oroszlán előtt meg kellett hajolniok. A francia hajótisztek nagyrésze elesett, élükön maga az admirális. Két hajójuk elmerült, többet elfogtak az angolok és két fregatta kivételével, amely még az ütközet elején elinalt, harcképtelenné lett a többi.

Az ütközetben Nelson is súlyosan megsebesült. Egy szétrobbanó gránát a fején sebesítette meg. Mindenki azt hitte — sőt maga Nelson is, — hogy a seb halálos. Az egyik orvos, aki éppen egy sebesült matrózt ápolt, otthagya betegét, hogy sietve az admirálison segítsen. Nelson azonban bámulatos hiedegvérrel elhárította magától az orvost, s a sebesült matrózra mutatva így szólt:

— Nem engedem, hogy kivételt tegyen. Kötözzön be csak bennünket olyan sorrendben, amilyen sorrendben megsebesültünk . . .

Utóbb Nelson erős természete győzött a seben. A nagy

hadvezér fölgőgyult. De még aznap, az abukiri ütközet napján sietve izenetet küldött Európába, hogy a francia hajóhad megsemmisült, s hogy a francia hadak így be vannak zárva Egyiptomba. Ami egyelőre szabadkezet enged Európának: nem kell Bonaparttól tartania.

*

E híradásnak mérhetetlen hatása volt. Európa örömmámorral vette tudomásul, hogy a rettegett Bonaparte Egyiptomba rekedt. És megismétlődtek, de még fokozottabb mértékben, azok az ünnepségek, amelyeknek Nelson egyszer már részese volt. Az európai hatalmasságok elárasztották köszönetükkel az abukiri győzőt. Anglia minden tényezője vetélkedett, hogy mentül ragyogóbban fejezze ki a nemzeti hálát Nelson iránt. Az angol király bárói rangra emelte az abukiri hőst és a nilusi báró címet adta neki. E kitüntetést pedig még tetézte azzal, hogy évjáradékát a duplájára emelte föl. London városa díszkarddal ajándékozta meg az admirálist és kapitányait. Ugyanakkor a nyugatindiai hajóستársaság tízezer livres sterlinggel ajándékozta meg Nelsont.

Ám a győztes hadvezér nem volt elragadtatva mind e hála kifejezésektől, sőt szemrehányásokat tett Pittnek, amiért a király nem emelte magasabb rangra. Ezekért a csalódásaiért azonban Nápolyban, ahova a „Vanguard“ hajón érkezett meg, bőséges kárpótlást talált IV. Ferdinánd király és Karolina királyné fogadtatásában, főleg azonban a — lady Hamilton tárt karjaiban. Az abukiri győző egyenesen belészédült ennek az intrikus és nagystíliú hölgynek karjaiba, és barátai hasztalan próbálták észre téríteni: a lady Hamilton varázsa erősebb volt, mint Nelson ellenállása vagy mint a jóbarátok és bajtársak figyelmeztető szava. Nelson mostohafia, Nisbett Jozsua, aki közben kapitányi rangra emelkedett és mostohaatyját léptenyomon követte, szintén észrevette Nelson titkolhatóan szenvedélyét. De sem neki, nem Nisbett asszonynak nem sikerült

akár könyörgéssel, akár egyébbel eltéríteni az óceánok hősét szerelmének tárgyától. Pedig ez a szerelem súlyos veszedelmekkel fenyegetett, és ez is volt az, ami kegyetlen kézzel széjelfosztogatta azt a nimbuszt, amelyet az admirális eladdig a vitézsége és élete kockázatán szerzett. Hogy Nelson mennyire rabja volt lady Hamiltonnak, arra nézve jellemző az a levél, amelyet Nápolyból küldött az angol tengerészetügyi miniszternek. A levélben, amely kusza és fölötte rendetlen volt, többek között ezeket írta: „Az imént a nápolyi király és udvara társaságában ebédeltem hajómon. Vendégeim még mindig itt vannak és jelen van a királyné is. Szemben azzal az asztallal, ahol e sorokat írom, ül lady Hamilton, s e körülmény, úgy hiszem, bőven megmagyarázza önnek levelem minden rendetlenségének okát. Képzelve magát ön a helyembe és ismerje el, hogy ilyen körülmények között ön sem írna különben . . . Amikor az ember szíve elfogódik, elkerülhetetlen, hogy a keze is megremegjen.“

És most a szent-vincei és abukiri győző életének szomorú korszaka következik. A szerelmes legyőzte benne a férfit. Nelson vak eszköze lett Hamilton ladynek, s az ő kívánságára teljesen a nápolyi Bourbonok ügyének szentelte magát. Angol dölőfének teljességével megvetette Nápoly dologtalan, renyhe polgári lakosságát és esküvel fogadta, hogy a királyi párnak akár külső, akár belső ellenségeivel szemben, saját felelősségére, szárazon és vizen meg fogja védelmezni a nápolyi trónt. Különben is gyűlölettel volt tele Franciaország és a jakobinizmus iránt s Nápoly védelmét jó alkalomnak tartotta arra, hogy Franciaországra és ateista lakóira súlyos csapásokat mérjen. Minthogy IV. Ferdinánd nápolyi király Malta szigetére vágyott, amelyet a franciák tartottak megszállva, Nelson egyenesen Maltára hajózott, hogy érvényt szerezzen a király óhajlásának. Majd pedig visszatért Nápolyba, hogy a maga hadi mozdulatait az osztrák hadseregével kombinálja, amivel az volt a célja, hogy a franciákat kiűzze Itáliából. Ámde Championnet tábor-

nok keresztülhúzott e szándékon, seregeivel bevonult, mire a nápolyi udvarnak, a „drága lady Hamilton“-nal együtt menekülnie kellett.

Minden kincset, a királyi koronát, egyéb értékes holmit az angol hajókra rakták, s Nelson e finom terhet, királyi párostul, egész udvarostul a nápolyi öbölből Palermoba vitte. Ekkor kezdődtek a lady Hamilton új intrikái, amelyekről az imént szóoltunk és amelyeknek az volt a célja, hogy a franciák kiűzésével helyreállítsa Nápolyban Ferdinánd és Karolina trónját. Az intrikáknak segítségére jött, hogy a babonás nápolyi népet a hírhedett Ruffo kardinális föllázította, s keresztes háborúra szólította az istentagadó franciák ellen. A föllázított nép veszélyeztette a francia birtokot és apránként visszahódította a franciáktól az egész királyságot, Nápoly városának kivételével. Magát a várost is a tenger és a szárazföld felől körülzártá az ellenséges erő: onnan Nelson hajóhada, innen a föllázított délvidéki nép. Ilyen körülmények között a köztársasági hadaknak kapitulálniuk kellett. A megadás kikötött előfeltétele az volt, hogy a francia sereg háborítatlanul elvonul, Nápolyban pedig nem esik bántódása senkinek azok közül, akik a francia uralommal rokonszenveztek. Ezeket a föltételeket aláírta Ruffo kardinális, valamint Nelson tengernagy is.

Alig kezdődött azonban az elvonulás, lady Hamilton, aki leküzdhetetlen gyűlölettel volt a franciák iránt, könyörögve Nelson elé vetette magát és arról igyekezett meggyőzni, hogy lázadóknak nem jár kegyelem, szegje meg hát a kapitulációt, melyet aláírásával fogadott el.

Nelson ellenkezni próbált, de Hamilton asszony hamar levette a lábáról. Az angol tengernagy eleintén még ahhoz kötötte magát, hogy Ruffo is járuljon hozzá a kapituláció megszégéhez. Ez a tág lelkiismeretű pap azonban, akit elvetemültségeért már nem egy megbélyezés ért, kivételesen nem akart eltérni attól, amire kötelezte magát. Erre, Hamilton asszony kérlelésére, Nelson a saját felelősségére tagadta meg a kapi-

tuláció föltételeit, és 1799 június 25-én dekrétumot tett közzé, kijelentvén, hogy csak a francia hadak vonulhatnak el szabadon, ellenben a nápolyi republikánusok kényre-kedvre a király ítélőszékének adatnak át. Sőt utóbb még csak azt se várta be, amíg a királyi bíróság határozott e szerencsétlenek sorsa felől, hanem a lady Hamilton és Karolina királynő kedvéért hihetetlen kegyetlenséggel fogott hozzá a megtorlás művéhez, s a bosszúállás sora azzal kezdődött, hogy az ősz Francisko Carracciolo herceget Nelson admirális fölhuzatta a „Minerva“ hajó árbocára . . . És mialatt az aggastyán hurkon vesztette életét, a királyné és Hamilton asszony tapsolva nézte a jelenetet: az árboc tetején vergődő szerencsétlen aggastyán rettentő agóniáját. Ezt az első kegyetlenséget követte a szörnyűségek további hosszú sora. Éjjel-nappal dolgozott a nyaktiló, a börtönök zsúfolásig tele voltak; a foglyokat embertelenül megkínózták, s a vérnek és a kínzásnak látása ördögi gyönyörűséget szerzett a királynénak, barátnéjának és magának Nelsonnak is. Az angol admirális, akinek legtöbb gondja az volt, hogy lady Hamiltonnak tessenék, s hogy ennek a nőnek kedvében járjon, játszva tette túl magát lelkiismerete szaván.

*

Nelsonnak Nápoly megvételénél tanúsított eljárása nagy fölháborodást keltett Európaszerte, és Londonban is annyira megütköztek rajta, hogy az admirálist, aki egész multját be-szennyezte e katonához nem illő bosszú művével, sietve visszaszólitották Londonba. 1800-ban hagyta el Nápolyt és vele utazott Hamilton lord is és a lady.

. . . A következő esztendőben, amikor Anglia flottáját az Északi-tengerre küldte, hogy megsemmisítse a négy koalizált hatalmat, s hogy így véglegesen elintézzze a *fegyveres semleges-ség* kérdését, az angol tengerészetügyi kormány e hajóhadakat Hyde Parker és Nelson parancsnoksága alá helyezte. De Nelsonnak ez a parancsnokság látszólagos volt csupán, mert a való-

ságban Nelson voltaképpen alája volt rendelve társának. E másodlagos szerepet pedig annak köszönhetette, hogy az egész expedíció gondolata nem valami különösen tetszett neki. Mindazonáltal derekasan viselte magát, és Koppenhága előtt sikerült megsemmisítenie a dán és az orosz kombinált hajóhadat. Kévéssel ezután Angliába szőlították vissza, s megint új föladatot bíztak rá: a francia flotta ellen indították. Boulogne környékén ütköztek össze a franciák és angolok, de a nagy Nelson ezúttal kétszer is vereséget szenvedett. E vereségeknek azonban nem volt komolyabb jelentősége, és inkább csetepaté volt mindkettő, semmint komoly ütközet. S éppen ennek tudható be, hogy amikor a franciák 1803-ban megszegették az amiensi békét, s megújult a háború Anglia és Franciaország között, Angolország ismét Nelsonra bízta a Földközi-tengerre küldött angol flotta vezérletét.

Több mint két esztendőn át követte, üldözte régi és meg-hitt hajóján, a *Victory*-n az ellenséget, s a két esztendei hajszától fáradtan, éppen Plymouthba érkezett vissza, amikor megtudta, hogy a francia hajóhadak Gravina és Villeneuve admirálisok vezérlete alatt a cádixi öbölben horgonyoznak. A vitéz angol tengerész erre 1805 október 21-én nyomban elindult, hogy dühének és haragjának végre egész hevével rávesse magát a francia és spanyol szövetkezett hajóhadakra. Így került a sor a trafalgari tengeri ütközetre, Nelson legragyogóbb diadalára. Az egész ütközet hosszán Nelson egy pillanatra el nem hagyta a parancsnoki hidat. Minden hadmozdulatot ő maga vezetett, páratlan vakmerőséggel és halálmegvetéssel. A tisztjei hasztalan kérlelték, tegye le legalább érdemrendjeit, amelyek a mellén csillogva kitűnő célpontot adnak az ellenséges fegyvereknek. Nelson büszkén elhárította magától ezt a kérő szót és kijelentette:

— *Becsülettel szereztem az érdemrendjeimet, nincs semmi okom, hogy most letegyem őket. Inkább velük halok meg, sem-hogy nélkülök éljek.*

Parancsnoki hajójával ő maga támadt Villeneuve admirális hajója, a *Bucentaure* ellen. Majd amikor ezt harc képtelenné tette, a másik admirális hajó, a „Redoutable“ ellen vezetett új támadást. Közben golyó érte, amely a vállán sebezte meg és a tüdejét érintette. A seb halálos volt, az admirális percei meg voltak számlálva, de Nelson látta még hajójának győzelmét. Az ellenséges admirális fogságba került, és az angol hajóhad nagy admirálisa a győzelem fölött adott hálával lehelte ki a lelkét.

A trafalgari hős testét ezután hazájába szállították vissza. Az a dicsőség érte, amelyről életében annyiszor álmodozott: a Westminster apátságban temették el. Londonban és Anglia több nagy városában röviddel utóbb szobrot emeltek emlékezetének. Egy tekintetben azonban eltért a kegyelet parancsaitól az angol nemzet. Nem hajtotta végre azokat az utasításokat, amelyeket Nelson a végrendeletében tett Anglia kötelességévé, amikor úgy intézkedett, hogy az ország évjáradékot adjon a közben özvegyiségre jutott lady Hamiltonnak . . . Anglia erkölcstelennek találta ezt az intézkedést, és nem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy adományaival támogassa azt az asszonyt, aki szeszélyeivel, önzésével és romlottságával árnyéket vetett a nagy admirális jellemére. Annál teljesebb kegyelettel fordult azonban a hálás nemzet Nelson özvegye és hozzátartozói iránt. A király grófi rangra emelte őket és tetemes évi járadékról gondoskodott a számukra. Ellenben Hamilton asszony, az ő dicsőséges hősének elhunytával apránként a legsivárbabb nyomorúságba jutott. Ez a kalandos asszony végül úgy próbált segíteni magán, hogy nyilvánosságra hozta az admirálisnak hozzá intézett leveleit . . . És e levelek tartalma még sötétebbé teszi a foltot, amely Nelson személyéhez tapadt. De így vagyunk vele: a legkiválóbbak sincsenek gyarlóságok hijján. Sőt életüknek nagy leckéje néha azzal válik teljessé, hogy nemcsak dicső tetteikkel nyújtanak példát, de gyengeségeikkel is tanítanak! . . .

Bernadotte János.

A forradalmi átalakuláson keresztül vergődő Franciaország rendkívül gazdag volt csodálatos, szinte mesébe illő pályafutásokban. Hányan nem voltak, akik alacsony sorból indulva el, eljutottak a tekintély és a hatalom legmagasabb polcaira! Hányan nem voltak, akik karddal a kezükben dicsőséget szereztek nemzetüknek és saját maguknak, s akik vitézi tetteikkel örökre beírták nevüket a történelembe. Hányan nem voltak, akik szinte versenytársai lehettek volna Bonapartenek, csodás karrierjében . . . Bonaparte, amikor császár lett és ragyogó nevekkel, egy új arisztokráciával akarta körülvétni magát, különös háládatossággal fordult azok felé, akik segítőitársai voltak a harcban és akik közül többen veszedelmeseknek tetszettek a szemében, mert tartott tőle, hogy ezek a vitéz katonák talán egy nap megsokalják uralmát és maguk is ugyanarra a fényre vágyódnak, amelyet ő, a császár szerzett a tulajdon homloka köré. Hálából, de egy kissé talán elővigyázatosságból is, Bonaparte címekkel, rangokkal, méltóságokkal halmozta el volt tábornoktársait, Franciaország marsalljaivá nevezte

ki őket, grófokká, uralkodó hercegekké tette meg e hősöket, bizva benne, hogy a csillogó ékességek eltompítják esetleges féltékenységüket. Ez a számítása a legtökéletesebben be is vált. A marsallok beérték azokkal a címekkel és rangokkal, amelyekkel a császári kegy ajándékozta meg őket, beérték vele, hogy Napoleon büvkörében sütkérezhettek, és nem vágyódtak többre. Csak egy, egyetlen egy volt valamennyi között, akinek pályáját még nagyobb siker koronázta, aki valóságos koronát nyert, királyi koronát és ez a valaki Bernadotte János volt.

Bernadotte Jánost másképen ítéli meg a hivatalos francia történetírás és másképpen az a historikus, aki a Napoleon idejébeli Európa egyetemességének történetét tartja szeme előtt. Franciaország és a francia történelemírás nem tudja megbocsátani Bernadotte Jánosnak, az egykori jakobinus katonának és Franciaország szülöttjének, hogy volt idő, amikor hazája ellen fordult, noha éppen a francia hadak élén lett azzá, amiről régebben bizonyára álmodni sem mert volna. A francia közvélemény nem tudja megbocsátani Bernadottenak, hogy miután Svédország királya lett, megtagadta a volt hazájával, Franciaországgal való érzelmi közösséget és beállt 1812-ben az európai hatalmak koalíciójába, amely Napoleon és Franciaország világhatalma ellen tört. A francia historikusok letörölhetetlen foltot látnak ezért Bernadotte jellemén. De a tárgyilagos igazság kívánja, hogy megállapítsuk ennek az ítéletnek tévességét. Mert igaz ugyan, hogy Bernadotte mint svéd király Franciaország ellen lépett föl, azonban ez az állásfoglalása nem az ország és népe ellen irányult, amelyet szívéből és minden hazafias érzésével szeretett, de irányult Napoleon császár ellen, akinek hódító örületét veszedelmesnek tartotta egész Európára, különösen azonban magára Franciaországra nézve. Megvannak a levelek, amelyeket Bernadotte mint a svéd trón örököse váltott a császárral, s e levelekből kitetszik, hogy mindig mérsékletre, a bölcsesség és a belátás szempontjaira igyekezett rákésztetni Napoleont. És csak amikor minden igyekezete hiábavaló volt,

akkor szánta rá magát, hogy csatlakozzék a hatalmakhoz és felvegye a harcot egykori bajtársa — Napoleon — ellen.

Nem illetheti e tettéért gáncs Bernadottet, és már csak azért sem, mert személy szerint semmi hálával sem tartozott Napoleonnak. Nem az ő jóvoltából, nem is az ő segítségével következett el az a váratlan esemény, hogy a tönkrejutás széléhez érkezett Svédország őt, Bernadotte Jánost hívta meg a trón örökösének. Napoleon nem játszott bele e történelmi fordulatba. Svédország akkor ismerte meg Bernadotte francia tábornokot, amikor ez a kiváló fiatal katona Finnországban, Jütlandban, majd pedig Rügen szigetén operált. Ott ismerkedett meg a svéd nép Bernadotte kiváló szellemi tehetségeivel, adminisztratív képességével, nagy szívével és emberszeretetével, amely kardnál és erőszaknál jobban tudta meghódítani számára az ellenséget is. Bernadotte előtt és mögötte legendák jártak jószágáról, humanizmusáról, amelytől pedig e véres időszakban nagyon is elszokott Európa. Mint katona, Bernadotte mindig a leggyönyörűbb erények példájával szolgált és ahová föladata, katonai tisztsege, hadvezéri teendői elszólították, mindenütt annyira kitüntette magát, hogy nincsen csodálni való benne, ha Svédország, amikor politikai és hadi katasztrófák a tönk szélére sodorták, benne látta az egyedül lehetséges megmentőt. A jütlandi szerepléséből ismerték, s akik közvetlen érintkezésbe jutottak vele, tudták róla, hogy ez a kötelességteljesítő, szívós, mindenekfölött kitartó ember, aki kiváló katona, fölvilágosult szellem, képzett és nagytudású lélek, elsőrendűen alkalmas rá, hogy regenerálja azt az országot, amely XIII. Károly magtalansága folytán trónválság elé nézett.

Így történt, hogy Bernadottet királyi trónnal kínálták meg s a francia tábornok a megtisztelő hívást el is fogadta. Attól fogva, hogy Svédország első fia lett, konokul és félrehajlás nélkül tudta mindenkor a kötelességét adoptív hazájával szemben. Amennyire törhetetlen és vitéz fia volt előzőleg Franciaországnak, olyan becsületességgel és állhatatossággal szentelte

magát most új hazája ügyeinek. Bizonyára kényes dilemma volt számára, amikor szülőhazája ellen kellett hadba vonulnia. De amikor a kétféle kötelesség összeütközött, Bernadotte azt választotta, amely kötelességet önként vállalt el és nem azt, amelyet a születés véletlenje rótt reá . . . Ha nem lép akcióba Napoleon ellen, ha semleges marad, ez a tartózkodása aligha mentheti meg a francia trónt, amelynek szilárdságát mindenké előtt maga a császár tette kockázatosná. Ám amikor belépett a koalícióba s a szövetségeseket erősítette, szolgálatot tett nemcsak a saját hazájának, de egész Európa békéjének . . . Mégis a francia nemzeti hiúság nem tudja elnézni neki, hogy nem fordított hátat inkább Svédországnak és hagyta el a trónt, semhogy Napoleon ellen harcba szálljon. A nemzeti hiúságnak megbocsátható ez az eltévelyedése, de a Bernadotte emlékeztének viszont kijár, hogy magasabb és általánosabb szempontból elismeréssel adózzunk neki. Ez az elismerés pedig megilleti őt minden vonatkozásban, megilleti mint katonát, mint államférfiút, mint gondolkodót, mint diplomatát, mint egy züllött ország ujja szervezőjét.

*

Bernadotte János 1764 január 26-án született Pau városában, ahol a családja előkelő szerepet játszott. Polgári familiából származott, amelynek körében hagyományos volt a jogi és a papi pálya. Az atyja, aki ügyvéd volt, kitűnő nevelésben részesítette fiát, és a gyermek élénk szellemi képességei a köznapitól eltérő pályafutással kecsegtették az ügyvéd Bernadottét.

Az ifjú Bernadotte azonban nem alkalmazkodott teljesen atyja elveihez, s míg a családi tradíció szerint jogásznak kellett volna mennie, őt inkább a katonai pálya vonzotta. Alig végezte el 1780-ban, tehát tizenhat éves korában, középiskolai tanulmányait, búcsút mondott örökre az iskoláknak, mert a könyvek és az intézetek szürke fala helyett másfajta környe-

zetre és pezsgőbb életre vágyott. Katonának kívánczozott el. Ez a vágyódása pedig olyan erős volt benne, hogy hiábavaló volt családjának minden erőlködése, Bernadotte kitartott szándéka mellett és végül is fölcsapott közönséges katonának... Amikor kitört a forradalom, az ifjú legény még nagyon alacsony rangsorban volt és mi sem sejtette akár vele, akár mással, hogy ez a pelyhetlen állu kis katona mily nagy karrier előtt áll. Hiszen még csak katonai iskolát sem végzett... Mert Bernadotte nem az elméleteken indult el. A harcmezőn tanulta hivatásának művészetét s nem holmi magasabbrangú katonák voltak az oktató tanárai, hanem a tulajdon tapasztalásai, amiket a csaták tüzeiben szerzett.

Káplár volt, közönséges kis káplár, amikor kitört a forradalom. Ő maga minden hevével és buzgóságával a forradalommal tartott, az elnyomottakkal érzett az elnyomók és az előjogokkal bírók ellen. Forradalmi érzéseit a társai és a feljebbvalói is kitűnően ismerték, ami aztán nagyban hozzájárult gyors előmeneteléhez. Tisztté, majd rövidesen kapitánnyá léptették elő, s Bernadotte minden alkalmat megragadott, hogy tehetségének, buzgalmának és hidegvérűségének tanujelét adja. 1792-ben már ezredes volt, két évvel utóbb pedig a fleurusi ütközet után, amelyben fontos szerepe jutott, tábornokká léptették elő. Kis káplárból alig öt év alatt tábornok: valljuk be, olyan pályafutás ez, amely csakugyan sokat ígért.

A következő esztendőben néhány fontos hadi tette nyílt alkalma. Neuwied közelében hadseregével átlépett a Rajnán és elfoglalta Altdorfot. Még fontosabb és föltűnést keltőbb ténye volt, hogyan fedezte Gourdau tábornok visszavonulását. Ezeket a tetteit nyomon követték mások, még ragyogóbbak: Mainz ostroma, Neumarkt elfoglalása, Wray fölött aratott diadala csupa olyan esemény volt, amely nagyban hozzájárult az ifjú katona dicsőségéhez, amelyet most már nem tudott elhomályosítani az sem, hogy Károly főhercegtől vereséget szenvedett...

Bonaparte hamar fölismerte, hogy a jeles és buzgó ifjú katonában kiváló társa akadt. A Bonaparte kívánságára történt, hogy Bernadotte 1797-ben az olaszországi hadsereghez került, amelynek segítő hadat vitt. A két tábornok: Bonaparte és Bernadotte között azonban hamar nézeteltérés támadt. Bonapartenak látnia kellett, hogy Bernadotte több annál, aminek ő gondolta, s nem lesz hajlandó vak eszközzé lenni a kezében. Bernadottenak megvoltak a maga véleményei, akaratjai és ezeket bizonyos mértékig befolyásolta, hogy viszont ő is belelátott a Bonaparte nagyratörő terveibe. Noha meghasonlás támadt így a két fiatal tábornok között, Bernadotte mégis keserűség nélkül engedelmeskedett Bonapartenak, aki mint főparancsnok volt föléje rendelve. Minden buzgóságával támogatta Bonapartét a Tagliamento szorosán való átkelésében, valamint a Palmanovánál vívott ütközetben. Utóbb Bonaparte önálló föladatot bízott rá, kötelességévé tette Gradiska meghódítását. Bernadotte bevette az erősséget és elfoglalta Triesztet is, amivel nagyon hozzájárult az Itáliában küzdő francia seregek dicsőségéhez. A németországi és itáliai hadjárataiban Bernadotte minden alkalommal rendkívüli hidegvérnek és rettenthetetlen bátorságnak adta tanujelét. Bonaparten kívül nem volt a francia tábornokok között más, akinek példája olyan közvetlenül hatott volna a katonákra, nem volt a vezérek között egy sem, akit a katonái nagyobb rajongással öveztek volna, mint Bernadottet.

De ez a nagy népszerűség szintén szálla volt Bonaparte szemében. A fővezér nem minden féltékenység nélkül nézte Bernadottet, akiben már-már riválist látott. Ha Gradiska alá azért küldte, hogy a közeléből elmozdítsa, most már azon kezdett gondolkozni, hogy egyáltalában eltávolítsa az itáliai operációk színteréről. S így történt, hogy őt bizta meg vele, hogy az Itáliában szerzett hadi trofeumokat elszállítsa Franciaországba. Bernadotte vállalta ezt a tisztséget s a szard és osztrák seregtől elhódított zászlókat elvitte Párisba.

Bernadotte, aki igaz híve volt a forradalomnak, aggódva látta a Párisban játszódó eseményeket, a reakció lassú erőgyűjtését s a belső villongásokat, amelyek az egyes forradalmi pártokat egymástól elválasztották. Éppen ezért örömmel köszöntötte fructidor 18-ikát, s a forradalmi kormány erősödését. A kormány is tudta, hogy Bernadotte feltétlen híve, s ezért a bizalma és a hálája nyilvánításául őt nevezte ki Franciaország bécsi követjévé. Előzőleg azonban alkalma adódott még a fiatal tábornoknak, hogy megmutassa, ha egyrészt igaz és odaadó hívei a forradalomnak, másrészt viszont ellensége azoknak a túlzásoknak, amelyek testvérvér ontásával járnak. Amikor a leobeni fegyverszünet megkötése után a direktórium Bernadottet nevezte ki Marseille parancsnokává és azt kívánta volna tőle, hogy ebben a minőségében erőszakosan törje le a délvidéken egyre erősebb és mind fenyegetőbb royalista mozgalmat, Bernadotte megtagadta azt, amit elvártak tőle. Nem volt hajlandó kardot rántani honfitársai ellen. Ezért aztán le is mondott a marseillei parancsnokságról és Itáliába tért vissza. De Itáliában akkor már nem nyílt alkalma, hogy ellenséggel szemközt védje hazája érdekeit. A leobeni fegyverszünetet követte a campoformioi béke, amellyel vége szakadt az itáliai hadakozásnak Ausztria és Franciaország között. A béke megkötése után a népszerű Bernadottera diplomáciai küldetést bízott a direktórium, amennyiben őt tette meg a köztársaság bécsi nagykövetjévé.

E fontos állásában Bernadotte megmutatta, hogy nemcsak a kardforgatáshoz ért, de a diplomáciai ügyesség sem idegen tőle. Bécsi sikerei még jobban fölkellették ellene otthon az irigységet és mindenféle képtelen váddal léptek föl ellene. Így többek között azzal vádolták meg őt és a bécsi nagykövetség tagjait, hogy csak otthon, a követségi palotában viselik a nemzeti színű kokárdát, kinn az utcán azonban és a társaságban restellik, hogy a forradalmi republika megbízottjai. Túlzó lapok vérmesen kiszínezték ezt az otromba vádat és a direktórium

az erre vonatkozó cikkeket elküldötte Bécsbe Bernadottenak egy levél kíséretében, amelyben azt írta neki, hogy *„annak a tábornoknak, aki a harctéren annyi dicsőséget szerzett a nemzetnek és a francia lobogónak, kötelessége, hogy új állomáshelyén, Bécsben is tiszteletet szerezzen e zászlónak“*. Bernadotte e levél vétele után egyetlen pillanatig sem habozott s egy óriási francia zászlót vonatott föl a követségi palotára.

Bécs utcáinak népe azonban megdühödött a francia nemzeti színek láttára. Sérelemnek, kihívó tüntetésnek hitte azt, hogy a trikolor megjelent a követségi palota ormán, és fölbosszantotta, hogy a szél ezeket a színeket lengeti az osztrák fővárosban. A fölháborodás csakhamar utcai zendüléssé változott át s Bernadotte, aki nem volt hajlandó bevonatni a nemzeti színeket, úgy segített magán, hogy az osztrák kormánytól a maga és társai számára haladéktalanul útlevelet kért. Inkább ők hagyták el a követségi palotát, semhogy a nemzeti zászlót, amelyet oda kitűztek, bevonassák.

Így hagyta el Bernadotte az állomáshelyét és így mutatta meg a direktóriumnak, valamint a Párisban ellene áskálódó irigyeinek, hogy tudja, mi a kötelessége a francia színekkel szemben s hogy semmi áldozatot, vagy lemondást nem tart nagynak akkor, amikor e lobogónak kell érvényt szereznie... Bécsből Rastadtba, onnan Párisba utazott, ahol aztán rövidesen megnősült. Clary Eugeniát vette el, s e házasságával rokonságba jutott a Bonaparte családdal, mert Eugénia (Eugénie-Désirée, akibe régebben maga Napoleon volt szerelmes), a sógornője volt Bonaparte Józsefnek, akit Napoleon szeszélye későbbben a nápolyi, majd pedig a spanyolországi trónra ültetett.

Amikor 1799-ben újra kitört az ellenségeskedés, a direktorium Bernadottet, mint az előhad fővezérét küldötte Németországba. Átkelt a Rajnán, megostromolta Philipsburgot, bevette Mannheimot, Frankfurtból elűzette Ausztria ágenseit, mindezt tünneményesen rövid idő alatt és annyi tapintatossággal, hogy sikerült valóságos népszerűségre szert tennie az ellen-

séges területen. Szigorúan őrködött, hogy katonái ne legyenek terhére a behódoló lakosságnak, megtiltotta a fosztogatást, a zsarolást, s anarkia helyett, amelytől a meghódolt városok lakói tarthattak, ellenkezőleg inkább a rendet, a pontos és jó adminisztrációt hozta, amelyet ezek a német városok legkevésbé vártak volna. Bernadotte komolyan vette a dolgát. A hódítást nem tekintette öncélúnak, hanem azt akarta, hogy rokonszenvet szerezzen Franciaország számára, hogy megértesse Németországgal is a szabadság, egyenlőség és testvériség elveit, s hogy így a németekben barátokat nyerjen.

A hódító tábornokot röviddel utóbb megint hazájába hívták vissza, ahol most már a hadügyi tárcát bízták reá. Ebben a minőségében kérelhetetlenül vizsgálatot indított ama francia tábornokok ellen, akik oly könnyelműen szolgáltatták ki az osztrák hadaknak a különböző itáliai erősségeket, elvesztvén mindazt, amit a francia hadak 1797-ben Bonaparte főparancsnoksága alatt Itáliában megszereztek. Mialatt így példásan bánt el tábornoktársaival, másrészt azon volt, hogy az ujonckokban harci kedvet támasszon, a fegyelmet megerősítse a hadseregben, s hogy az egész armádiát egyé forrassza a köztársaság szeretetében. Különösen azok törekvései ütköztek nagy nehézségekbe, amelyeknek segítségével lehetetlenné akarta tenni a hadsereg körül történő visszaéléseket, a különböző hadi szállítók csalásait s a vesztegetéseket, amelyek nem egy tisztet megtántorítottak föladataiban. Ő maga semmi megalkuvást nem ismert. De éppen ez a merevsége még szaporította ellenségei számát, akik mind elkeseredettebben áskálódtak ellene. Alig három hónapja volt hadügyminiszter, amikor már arra eszmélt, hogy igyekezetében gátolják, s mindenképpen akadályokat gördítenek útjába. Ez aztán annál jobban elkeserítette, mert hiszen a szándékai tiszták s a haza érdekében valók voltak. Elkeseredésében lemondott, sőt a nyugdíjaztatását kérte. Akkoriban szilárd volt az elhatározása, hogy visszavonul a katonai pályától és a magánéletbe vonul vissza.

Vidékre ment. Már néhány hónap óta élt ott békén és szakítva a multtal, amikor a brumaire 18-iki államcsiny egyszeriben megváltoztatta helyzetét. Bonaparte, mint első konzul meghívta az államtanácsba és egyszersmind a nyugati hadsereg fővezérévé tette meg. Mint vezér ismét gyors egymásutánban aratta diadalait. Győzött a royalisták fölött és megakadályozta az angolok partraszállását Quiberonban. Hiven teljesítette kötelességét mindenütt, ahol a hazának tehetett szolgálatot, de most sem engedte magát át, mint kényelmes eszközt a minden hatalmat birtokló Bonapartenak. Akárhányszor szembeszállt a konzullal és az ellenkezését az sem törhette meg, hogy mind nyilvánvalóbb volt Bonapartenak az egyeduradalomra való törekvése. Az ellenkezésének végül is az lett az eredménye, hogy határozott elhidegülés következett be közte és Bonaparte között, de amikor Napoleon császár lett s a történeteken az ország nagy és súlyos megrázkódtatása nélkül sehogy sem lehetett volna változtatni, Bernadotte megadta magát a helyzetnek s meghódolt a császárrá lett egykori tábornoktársa előtt.

1804 májusában Napoleon marsallá nevezte ki Bernadottet és reábizta a hannoveri hadsereg fővezérletét. Megint kiújult az ellenségeskedés Ausztriával. Bernadotte erre nyomban elhagyta Hannover, Würzburgnak tartott, ahol egyesült a bajorokkal, elfoglalta Würzburgot, a bajor választófejedelemet visszaültette trónusába, megerősítve így Napoleonnak Bajorországgal való szövetségét. Az austerlitzi ütközetben, amely a hadi történet egyik örökre nevezetes eseménye, Bernadottenak döntő szerepe jutott. Az ütközetben ő volt a derékhad parancsnoka és hadteste keményen ellentállt az oroszok minden támadásának. Személyes bátorsága ragadt át katonáira, s éppen rajtuk fordult meg ennek a nagy napnak sikere. Bernadottenak az Austerlitznél és a további hadjárat során szerzett érdemeit jutalmazta meg Napoleon azzal, hogy Ponte Corvo szuverén hercegévé tette meg.

Marsall volt már akkor, uralkodó herceg, de ez a fényes

rang és cím állomás volt csupán a pályafutásában, valamint hogy az austerlitz diadal is epizód volt csak győzelmeinek még hosszú sorában. A további hadjárat után elfoglalta Szászországot, Württemberget; Dornburg mellett váratlanul sikerült rátörnie a porosz hadsereg utóhadaira, üzőbe vette Blüchert, akit Lübeckig kergetett és végül fegyverletételre kényszerített. Az ellenségei is elismerik róla, hogy az egész hadjárat során rendkívüli bizonyosságait szolgáltatta emberszeretetének, ritka jószágának, amelyben egyformán részesítette a sebesülteket, hadi foglyokat s az ellenséges ország békés lakóit.

Lengyelországba, majd Nyugat-Poroszországba tört át, ahol 1807 január 25-én új győzelmet aratott Morungennél. 1807 végétől 1809 tavaszáig a Németország északi részében operáló francia sereg élén maradt és ebben a minőségben számos győzelmet aratott, amelyek közül a legnevezetesebb a thorni és a braunbergi diadala. Ugyanennek a másfélesztendei fővezérségnek idejébe esik a jütlandi szereplése, amelynek utóbb még oly fontos következményei lettek Bernadottera.

Ott volt Bernadotte a wagrami csatásokon is és épp úgy kitüntette magát, ha nem még jobban, mint Austerlitznél. Amikor Ausztria és Franciaország között kiújult ismét a háború, Bernadottet Ponte Corvo hercegét, Napoleon császár a kilencedik hadtest élére állította, amely csaknem kizárólag szász katonákból állott. A szászok elfoglalták Wagramot és két óra hosszat hőiesen védelmezték az égő falut, dacolva a folytonos halálveszedelemmel. Bernadotte, aki látta, hogy katonáit hogyan tizedeli a sokkal erősebb ellenség, egyik tábornokát, Dupas generálist bizta meg vele, hogy segítséget hozzon. A tábornok azonban másoldalu rendelkezésre hivatkozva, megtagadta, hogy katonáival segítségére menjen a faluban csatázó szász katonáknak. Erre Bernadotte maga sietett csapatjai segítségére, majd pedig lóhalálában elvágtatott a főhadiszállásra a császár elé, ahol heves szavakkal fakadt ki.

— Ha vesztemet akarják — kiáltotta méltatlankodva, —

keressenek hozzá kevésbé gyűlöletes módot, miért kell, hogy a derék katonák is halomba pusztuljanak velem.

Napoleon csitítani igyekezett a marsallt és tévedésre hivatkozott. Dupas tábornok azonban semmiféle korholásban nem részesült, ami annyira elkésérítette Bernadottet, hogy búcsút vett a hadseregtől és visszatért Párisba. Csakhamar itt új föladat hárult rá, mert amikor hire jött, hogy az angolok megszállották Walcheren szigetét, a minisztertanács őt kérte meg, hogy tartóztassa föl az angol inváziót. Bernadotte nyomban összehívta a nemzetőrséget, és hihetetlen nehézségek árán, csellel, ravaszsággal csakugyan sikerült győzelmet vennie az angolokon, akik erre elhagyták a szigetet.

Attól fogva Bernadotte a családja körében élt, hol vidéken, hol Párisban. Párisban keresték föl Svédország követjei, akik 1810 szeptember havában hírül hozták neki, hogy Svédország rendjei a trón örökösévé választották meg. A svéd királynak, XIII. Károlynak nem volt fia, s a svéd rendek ilyen körülmények között gyűltek egybe, hogy utódot válasszanak az öregedő uralkodó mellé. Olyan férfiúra volt szükségük, aki harcolt, amellet a kormányzáshoz is ért, adminisztrálni tud és rendet teremt. E nehéz föladatra s a svéd királyi koronára senki sem tetszett a szemükben méltóbbnak, mint Bernadotte, akit azután az ország rendjei meg is választottak az ország prezumpatív trónörökösének.

Ezt a választást tisztára az ország akarata döntötte el, Napoleon császár semmiféle befolyást nem gyakorolt a történetekre. Bernadotte, mielőtt a választást elfogadta volna, érintkezett a császárral, aki számos ígérettel kecsegtette, de ennek ellenére a viszony Napoleon és Bernadotte között semmivel sem lett melegebb, meghittebb, mint volt azelőtt. Sőt Napoleon titokban nevetett is Bernadotten és bizonyos fölénnnyel szerette jövendölgetni, hogy a derék marsall királykodása aligha lesz hosszú életű.

Az ilyen jövendölések azonban nem félemlítették meg Ber-

nadottet. Elfogadta a följánlott koronát, s miután 1810 október 19-én a helsingöri svéd konzul házában áttért az evangélikus hitre, elutazott jövődő királyságába, ahová október 21-én érkezett meg. Tíz nappal később, október 31-én jelent meg a svéd nemzetgyűlés előtt, ahol nagy lelkesedéssel fogadták. A király meleg szeretettel vonta keblére az ő jövődő örökösét, akit egyébként november 5-én, mint fiát fogadott örökbe. Bernadotte most a Károly János nevet vette föl, s miután mint királyi herceg és trónörökös esküt tett a király előtt, fogadta a rendek hódolását.

A rákövetkező esztendőben XIII. Károly megbetegedett és — bár bizonyos kikötésekkel — 1811 március 17-én adoptált fiának adta át a kormány gyeplőit. Ettől fogva János Károly herceg, az egykori Bernadotte, kormányozta Svédországot és pedig annyi ügyességgel, olyan tapintatossággal, annyi sikerrel, hogy az ország elragadtatással tapsolhatott választásának.

A trónra jutásával Károly János nem szakított Napoleon császárral, noha rokonszenven sem viseltetett a császár hódító és nyugtalanító politikája iránt. Érezte Napoleon uralmának szörnyű nyögét, de nem tudta magát még elég erősnek, hogy ujjat húzzon egykori bajtársával. Sőt eleintén inkább szövetségi viszonyban volt vele s e viszony folytán hadat izent Angliának. De amikor Napoleon kétezer svéd matrózt kért tőle a bresti flottájához, Bernadotte megtagadta a császár kívánását. Ez a visszautasítás, valamint az, hogy Svédország vajmi lanyhán hajtotta végre az Anglia elleni kontinentális zárlatot, kitűnő alkalmul szolgált Napoleonnak arra, hogy elfoglalja a svéd Pomerániát.

Károly János herceg ezzel kényes helyzetbe került. Nem akart hadat viselni Napoleon és a franciák ellen, viszont mint a svédek uralkodója, azt sem nézhette tétlenül, hogy a franciák elhódítottak új hazájából egy darabot. Ilyen körülmények között azt találta leghelyesebbnek, hogy a kormányzatot újra XIII. Károlynak adja át, akinek egyszersmind beszámolt az

eddigi kormányzatának politikai és adminisztratív eredményeiről. Ő maga pedig, mialatt Svédország 1812-ben beállt a koalícióba, egyre-másra írta a császárnak a leveleket, amelyekben jó tanáccsal szolgál és kérve-kéri Napoleont, hogy ne álljon útjába a kontinens békéjének. E levelek és jótanácsai azonban nem térítették józanságra Napoleont. Végül aztán a franciák igazságtalan támadása, Rügen szigetének elfoglalása, Napoleon fenyegetései, sértő parancsai, gőgje és megvetése, amellyel a svéd nemzetről és Bernadotte királykodásáról beszélt, megtermették gyümölcseit. Amikor kitört a háberu Franciaország és Oroszország ellen, Svédország visszautasította a franciák szövetségét s Károly János — az egykori Bernadotte — Oroszországgal szövetkezett. És hogy Károly János állásfoglalásának milyen döntő szerepe jutott, arra nézve jellemző, hogy Oroszország még csak akkor izente meg formálisan a háborút Franciaországnak, amikor Károly János vezérlete alatt a svéd hadak már megérkeztek a sziléziai Trachenbergbe, a szövetségesek főhadiszállására és egyesültek Sándor cár és Frigyes Vilmos porosz király hadaival.

A sors akarata hozta magával, hogy Károly Jánosnak most azokkal kellett megütköznie, akikkel még nemrégiben egy táborban küzdött és akik, mint ő, szemefénye voltak a francia hadseregnek. 1813 augusztus 23-án Grossbeeren mellett megverte Oudinot marsallt, szeptember 6-án pedig Napoleon másik nagy marsallját, Neyt verte meg a dennevitzi ütközetben. Rövid egymásutánban így kétszer mutatta meg, hogy a szövetsége mit ért volna Napoleonnak, ha a császár a fenhéjázó gőgéből enged és megbarátkozik azzal a gondolattal, hogy mellette más is szerez trónt, még pedig tőle függetlenül, s ez a más, habár egy kisebb nemzet élén, szintén értékes és nagy uralkodó lehet.

A lipcsei ütközetben, ahol először roskadt össze Napoleon hatalma, szintén döntő szerepe jutott Károly Jánosnak, de e győzelme után nem vett részt a francia invázióban. Sokkal is

jobban szerette Franciaországot, semhogy meg akart volna jelenni ott, ahol a győztes hatalmak fegyveres erővel ellepik az országot s megalázzák szülőhazáját. A lipcsei ütközet után interveniált a szövetkezett hatalmaknál Franciaország régi és természetes határainak fönntartása érdekében. Ekkor azzal a váddal illették, hogy ő maga aspirál Napoleon örökségére és hogy a francia trónra vágyik. Holott semmi sem volt tőle távolabb, mint ez a gondolat. Bernadotte becsületes lelkét teljesen betöltötte annak a nemzetnek szeretete, amely ő benne gondviselészerű férfiut látott és tőle várta megváltását. A svéd trón talán nem ígért neki világraszóló dicsőséget, de Károly János érezte azt, hogy amire az országának szüksége van, azt ő valóra is válthatja. S ez a misszió teljesen elegendő volt neki.

XIII. Károly halála után, 1818-ban, mint Svédország és Norvégia királya, IV. Károly János név alatt lépett trónra. Napoleon egykori jóslásai nem valósultak meg. Amit a császár muló uralkodásnak, pümkösi királyságnak hitt, az éppen negyedszázadig tartott. És Károly János hosszú uralkodása alatt Svédország fölvirágzott, az alattvalók hihetetlen szeretettel tapadtak Bernadottehoz... Az országot, amely előzőleg teljes pusztulás előtt állott, fölemelte; gazdaggá és virágzóvá tette. Az ő gondoskodása, mindenre kiterjedő figyelme, bölcsessége nagy lendületet adott Svédországnak és amikor IV. Károly 1844-ben a fővárosában, Stockholmban meghalt, méltán állhatta körül a gyász érzésével ravatalát az egész ország.

Napoleon dicsősége régen elhanyatlott, a világhódítónak nem sikerült dinasztiát alapítani, a Bernadotte-család ellenben máig uralkodik Svédországban. A paui ügyvéd fia maradandóbb sikerrel szerzett magának országot és trónt, mint ajacciói kollégájának, Bonaparte Károlynak gyermeke, I. Napoleon...

Wellington herceg.

(*Wellesley Artur.*)

A napoleoni háborúk véráradatából, ágyúk dübörgéséből, hadak fölvonulásából, tömegek egymást gyilkolásából tetszetős eleganciával bontakozik ki Wellesley Artúrnak, Wellington hercegének alakja. Wellesley Artúr Dublinban, 1769-ben született. Az atyja, Mornington gróf, korán az előkelő etoni kollégiumba adta nevelőbe, ahonnan utóbb Brightonba került, majd pedig, itteni tanulmányai befejezése után, egy nevelő kíséretében atyja Franciaországba küldte, ahol az angersi katonai iskolának volt növendéke. Angliába való visszatérése után, 1787-ben, zászlós lett a 73-ik ezredben. Kiváló katonai tehetsége azonban hamar érvényesült, úgy, hogy alig hat esztendővel utóbb hősiünket már alezredesi rangban látjuk.

Katonai pályája ennél a rangfokozatnál most ideiglenesen félbeszakadt, mert Wellesley, aki 1790-ben mint megválasztott képviselő az írlandi parlamentnek lett tagja, egyideig a politikának szentelte magát. Családja nagyon bízott benne, hogy a fiatalemberre a parlamentben és az ir nemzeti életben kiváló

szerep jut, de ezek a reménységek egyelőre nem valósultak meg. Mint képviselőnek nem sikerült magára terelni a figyelmet. A meddő parlamenti vitákkal hamar jóllakott és tette vágyó lelke másféle térre vonzotta. A harcmezőre kíváncszott, s 1794-ben résztvett a belgiumi hadjáratban. Ez alkalommal különösen a bonteli ütközetben tünt ki, amelynek során az a nehéz feladata jutott, hogy az angol csapatok visszavonulását fedezze. A jeles katona fényesen megfelelt ennek a tisztjének. Következő esztendőben az Antillák szigetére küldötték, de kedvezőtlen szelek annyira ellene szegültek, hogy a hajók az angol partra tértek vissza anélkül, hogy céljukat csak meg is közelíthették volna.

Nem telt bele egy esztendő, és Wellesley Arthur, akit az angol arisztokrata társaságban és katonai körökben is nagy tisztelet, rokonszenv övezett, ezredesi rangot nyert. Még abban az évben fontos küldetést bízta rá; a Jóreménység-fokhoz küldötték, hogy ezredét, amely akkor ott állomásozott, Kalkuttába vigye át. Előbb a Manilla ellen indítandó expedícióban kellett eljárnia, ámde ennek az expedíciójának sem kedvezett jobban a szerencse, mint amikor az Antillák ellen indult. Éppen azon időben történt, hogy Wellesley bátyját, Richardot nevezte ki az angol király India kormányzójává. Az új kormányzó rendkívüli ügyességgel, kiváló szervező talentummal gyorsan harcképessé tette az Indiában állomásozó angol ezredeket, amelyeknek akkor a szipál lázadással gyült meg a baja. A szipálok India egyik legvitézebb és harcra legjobban fölszerelt törzse volt, amely a függetlensége után vágyódva, más indiai törzseket is lázadásra készítetett, hogy együttes erővel lerázzák magukról az idegen uralmat és függetlenné tegyék Indiát. A lázadók elleni főhadvezérlet Harris tábornokra volt bízva és az ő parancsnoksága alá került az ifjabb Wellesley is a katonáival. Harris mindjárt a hadjárat elején fontos megbízást adott az ifju ezredesnek: az ő dolga volt, hogy ellepje és megszállja Nizamot. E feladatának Wellesley kitűnően megfelelt,

és még öregbítette érdemét azzal, hogy a mallavellii ütközet sorsát ő döntötte el. Ez alkalommal először adta tanújelét Wellesley annak a katonai tulajdonságának, amely rendkívüli volt benne: a törhetlen, szivós természete itt nyilvánult meg először a maga teljességében. Törhetlen támadásai, amelyekre az angol hadak balszárnyát vezette a lázadók ellen, rettentő szívóssága, amellyel a rohamait meg-megismételte, végül is megdöntötte az ellenség hadsorait. A lázadók meghátráltak. És bár Wellesley Seringapatam mellett kevésel utóbb vereséget szenvedett, ezt a csorbát kiköszörülte április 6-án, amikor sikerült bekerítenie az ellenséget és heves ostrom után bevette Seringapatamot.

Még azon évben kormányzóvá nevezték ki, s ebben az új állásában bőven volt alkalma kimutatni nemcsak kormányzói bölcsességét, de katonai ügyességét is. A lázadás ugyanis megújult, és még nagyobb erővel tört ki, mint azelőtt.

Az angoloknak ezúttal ugyancsak félelmes ellenséggel gyűlt meg a baja. Ötvenezer maratt férfi állott fegyverben, s a fegyvereik éppenséggel nem primitív eszközök voltak, hanem ugyanolyan gyártmányu puskák, mint aminőkkel az angol katonák voltak ellátva. A benszüllött törzs lázadását a franciák szították, sőt a maratt seregek között számos francia is küzdött, mert Franciaországnak akkor az volt a célja, hogy Indiában is megrendítse az angol uralmat. Nemcsak puskával, szurronnyal és karddal látták el a franciák az indiai törzseket, de hoztak a számukra ágyúkat is, s a maratt katonákból kitűnő tüzéreket neveltek. Az ellenség tehát, amellyel Wellesleynek most meg kellett küzdenie, mindenesetre komoly volt, aggasztóan komoly, sőt számra nézve egyenesen félelmetes, mert hiszen a lázadók ötvenezeren állottak szemben a mindössze tízezer főből álló angol sereggel.

A döntő ütközet az angolok és a lázadók között Assaye mellett folyt le. Rettentő harc volt, amilyen a gyarmati hódítások történetében legalább is ritka. Borzalmas tusakodás után

az angolok oldalára állt a győzelem. A maratt ágyúk apránként elhallgattak, s a csatateret a holttestek és sebesültek egész tömege fedte. Úgy látszott, mintha a lázadók tábora szinte az utolsó szálig elesett volna. A győztes angolok már éppen el akartak vonulni az öldöklés színhelyéről, amikor egyszerre, váratlanul kiújult az angolokat fenyegető veszedelem. Amikor ugyanis a megtizedelt angol seregek széjjelkalandoztak a csataterén, s a lovas századok már elvonulóban voltak, az indiai lázadók holtteste hirtelen megelevenedett, a sebesültek föltápaszkodtak és az egyszer már elhallgattatott ágyúk újra rettentő bömböléssel ontották a golyót és a halált a meglepett ellenség hátába. Az történt, hogy a seregnél levő francia tiszték, amikor látták, hogy az angoloké lesz a győzelem, azt tanácsolták a lázadóknak, bukjának hirtelen az ágyúk alá, tetessék magukat holtaknak, vagy sebesülteknek, hogy majd aztán ha az ellenség megfordult, hátbacélozhassák az angolokat.

Az agyafúrt csel már-már sikerült, de az ágyúszóra Wellesley hirtelen visszafordult, és új rohamra vezette dühös katonáit. Még csak elkeseredett harc után sikerült aztán végleg legyőzniök a lázadókat. Hasonló bátorsággal és szerencsével küzdötte végig Wellesley az indiai lázadókkal való többi ütközetét is. Győzelemről győzelemre vezette derék katonáit. Az argumi csata után, amelyet Wellington 1803 november 29-én nyert meg, legyőzván ezúttal negyvenezer főnyi ellenséget, kövekezett a gawilghuri diadal, amellyel aztán be is fejeződött a nagy véráldozatokat követelő, hosszú indiai hadjárat.

Két évig maradt még Wellesley Indiában, mígnem 1805-ben visszaszólította az angol kormány Európába. Távozásakor az indiai angolok rengeteg ajándékkal halmozták el, s többek között egy gyémántokkal kirakott díszkardot is kapott. A nagy szeretet, amellyel indiai honfitársai környezték, elhatott Angliába is, s amikor Wellesley hazájába érkezett, otthon megújuló ünneplésben volt része. Az uralkodó kitüntetéssel ékesítette föl, a parlament pedig küldöttségileg köszöntötte. Anglia

akkor már úgy tekintett rá, mint akitől nagy és értékes szolgáltatokat várhat. S e várakozások kielégítésére Wellesleynek rövidesen más alkalmá nyílt, amikor hazája és Franciaország között kiújult a régi ellenségeskedés.

Még azon év — 1805 — novemberében Wellesley Hannoverben termett, ahol Napoleon austerlitz győzelme után az erők nagyobb összpontosítására volt szükség. S bár ez alkalommal nem termett oly bőven a dicsőség az angol vezér számára, mint India tropikus ege alatt, mégis sokszorosan kitett magáért.

Rákövetkező esztendőben ismét a parlamentben tünt föl, ahol a bátyja, az indiai kormányzó érdekében szállott sikra. Életének ez a két esztendeje nem hozott valami különösebb, rendkívüli eseményt, és Wellesley, akinél jobban, élesebben és tisztábban látó szemmel még ritka ember ismerte önmagát, hamar belátta, hogy nem a parlamenti szereplés terem majd a számára babérokat. Sokoldalú tehetsége ezért más téren keresett boldogulást, és Wellesley 1807-ben, mint titkár kísérte el Irlandba a richmondi herceget, akit a király Irland lord-helytartójává nevezett ki. Ám ez a tisztség sem elégítette ki Wellesley becsvágyát. Mélyen érezte, hogy amint nem a parlamenti szereplés, úgy az adminisztratív teendő sem az, amire ő rátermett. A katonai karriér vonzotta, oda kívánczolt, ahol a tetterőnek a legtöbb tere nyílik: a csaták mezejére. És mihelyt kiütött a háború Dánia ellen, Wellesley sietve visszatért a hadsereghez. Most Cathard lord parancsnoksága alá került és egy gyalogos hadosztályt bízta rá. S ezúttal hamarosan meggyőződhetett róla, hogy nem csalódott, csakugyan a helyes téren kereste hivatását. A Kioge mellett vívott ütközetben 1807 augusztus 29-én nagyon kitünt, és el kell ismerni róla, hogy az egész hadjárat során ritka emberséggel bánt ellenségeivel. Humanizmusa és emberszeretete szinte kirívó volt ezekben az időkben, amikor ütközetek és hadjáratok egymást követték, s amikor az örökös vérontás meglehetősen elvadította az emberi

erkölcsöket. Az angol főúr még a harcok vérzivatarában is megmaradt mindenekfölött embernek és teljes szigorral megkövetelte a katonáitól, hogy a védteleneket ne bántsák, s hogy a foglyul esett ellenséggel emberségesen bánjanak . . . Igaz, szerzett utóbb Wellesley ennél különb harci babérokat is, ám azért ne feledkezzünk meg erről sem, mert humanizmusa bizonyára nem az utolsó érdemeinek gazdag koszorújában.

. . . Amikor kitört a spanyol háború, Wellesley 1808 április 25-én mint imént kinevezett vezérőrnagy ment a harctérre. Egy angol segédhad élén Portugáliába küldték a Junot vezérlete alatt küzdő francia seregek ellen. Mondegoban szállott partra és haladéktalanul csatlakozott Dalrymple tábornok, angol parancsnok hadseregéhez. Wellesley Rolica mellett ütközött össze először a francia hadakkal, és nehéz küzdelem után győzelmet aratott fölöttük. E győzelem nyomán egyenesen Torres-Vedrasnak akart tartani, hogy most már a főhadiszállásán támadja meg Junot tábornokot, de offenzív föllépésében megakasztotta az angol főparancsnok, aki meghagyta neki, hogy támadás helyett inkább csak védelemre szorítkozzék. Tétlenül kellett tehát bevárnia a franciák támadását, ami egyébként már három nappal utóbb, augusztus 21-én bekövetkezett. De a francia támadás meglehetősen ügyetlen volt és Wellesley zseniális könnyűséggel verte vissza. Csapatjai most üzőbe vették Junot katonáit, és a franciák búsasan adták meg árát elhamarkodott és ügyetlenül vezetett támadásuknak.

Menekülniök kellett. Ez a győzelem nemcsak a diadal di-csőségét szerezte meg az ifju angol tábornoknak, hanem szolgált neki egy értékes leckével is, amelyhez utóbb mindenkor hű maradt. Megtanulta, hogy — ritka kivétellel — annak a helyzete előnyösebb, aki védelemre szorítkozik és aki kellően elkészült az ellenséges támadás ellen. Ez a fölismerése, amelytől sohasem tágtított, mindvégig egyik jellemzője maradt az ő hadviselési technikájának. Innen van az, hogy elhamarkodottsággal sohasem találkozunk nála, inkább talán holmi fölös óva-

tossággal, néha késedelmeskedéssel. Soha, vagy csak nagyritkán lépett föl mint támadó, ellenben annál nagyobb szervezői talentummal rendezkedett be mindenkor arra, hogy a mások offenzíváját visszaverje.

A franciakon aratott ezt a győzelmét azonban most nem használhatta ki úgy, ahogyan szeretne volna. Ha rajta áll: Lisszabonig követi Junot menekülő hadait, esetleg eléjük kerül és új ütközetre kényszerítve őket, talán meg is semmisíti a francia sereget. Ámde előretörékvő mozdulatában megint megállította Dalrymple főparancsnok, aki — szinte váratlanul — elfogadta Junot fegyverszünetre vonatkozó ajánlatait. Az angol és a francia hadvezér béketárgyalásokba kezdett, amelyeknek az lett a vége, hogy Cintrában megállapodásra jutottak egymással, s e megállapodás értelmében az angoloknak el kellett hagyniok Portugáliát.

Az angol közvélemény nagyon fölháborodott e megállapodás miatt. Hogyisne, amikor nyert csaták után az angol hadak a megvert ellenségnek engedték át a teret. Angliában zokon vették, hogy Wellington nem üldözte az ellenséget és nem semmisítette meg, holott alkalma lett volna rá. A fölháborodás pedig nőttön-nőtt, olyannyira, hogy végül a két tábornokot, Dalrymplet és Wellesleyt Londonba idézték meg, ahol haditörvényszék elé állították őket. A tárgyalás során Wellesleynek bőven módjában lett volna, hogy Dalrymplere hárítva minden felelősséget, magát mint mártírt állítsa oda. Ehelyett azonban nobilisabban viselkedett, lényének igazi természete szerint. És mindenekelőtt bebizonyította, hogy ami az ő szereplését illeti, mindenben följebbvalója utasítására cselekedett, majd pedig olyan ügyesen, annyi tapintattal kelt Dalrymple védelmére, hogy végül is föl kellett menteni mindkettőjüket. A viselkedése oly elegáns volt, annyira megejtően korrekt, hogy egy csapásra nyert ügye volt nemcsak a hadbíróság, de a parlament és a közönség előtt is. Ámde ez a kaland kissé elkésérítette és talán ennek tudható be, hogy nem tért vissza rögtön a hadsereg-

hez, hanem ismét a parlament alsóházában foglalta el helyét. . . . Wellesley azonban nem volt azok közül való, akiknek szívében a csalódás túlságosan mély barázdákat szánt. Az első izgalom elmúltával a keserűségét hamar elfeledte, s a hadi dicsőség — mint mindig — jobban vonzotta, mint az, amelyet törvényhozó testület nyujthatott neki. Így történt, hogy csakhamar megint visszatért a pyreneusi félszigetre, ahol az angol fegyvereket éppen akkoriban súlyos megpróbáltatások érték.

A kormány John Moore kudarcai után Wellesleyre bízta a portugáliai angol hadak vezérletét. Noha a katonai közfelfogás általában ellene szólt véleményének, az új vezér mégsem hagyta eltéríteni magát attól a szándékától, hogy Portugáliát válassza hadműveletei alapjául. A következesek aztán csakhamar megmutatták, mennyire igaza volt. Amikor Wellesley 1809 április 22-én Portugáliában partraszállt, az angol sereg még ugyancsak szorult helyzetben volt, s a spanyol és portugál lázadókat is teljesen sakkban tartotta a francia ármádia. A francia sereg Soult marsall vezérlete alatt küzdött itt azok ellen, aki Napoleon bátyjának Józsefnek uralkodása ellen lázadtak fel. Soult és tábornokai ellen Wellesleynek hamar megvolt a haditerve. Expedíciójával és a Portugáliában veszteglő angol seregekkel habozás nélkül Soult ellen fordult és olyan hévvel támadt, hogy Oporto csakhamar a hatalmába esett. A francia sereg kivonult innen, s a hegyszorosok közé vette be magát.

Wellesley nem követte őket ide, hanem a másik hadosztály ellen fordult, amely Victor tábornok vezérlete alatt állott. A Tájó mentén haladva, az angol sereg átlépett a spanyol határon és Talavera mellett ütközött össze július 27-én és 28-án Viktor hadaival. Wellesleynek ez az elhatározó és gyors föllépése hamar megtermette gyümölcsét. Az angolok állása Portugáliában és a spanyol határszélen hirtelen kedvezőre fordult, s amit Moore veszített, szinte egy csapásra visszaszerezte az új hadvezér.

Ezek a győzelmek, amelyek rövid egymásutánban követték egymást, nagy visszhangot támasztottak Angliában. A király sietett címekkel és rangokkal ékesíteni fiatal tábornokát, aki rövid idő alatt ennyi dicsőséget szerzett országának. A talaverai diadal emlékére a király Talavera és Wellington vicomtejének nevezte ki Wellesleyt, akit ezenkívül kétezer livres sterlinggel (50.000 korona) évjáradékkal jutalmazott meg. Egész Anglia nagy büszkeséggel nézett a kiváló tábornok felé, akinek haditettei méltán kecsegtethették azzal a reménységgel, hogy a szárazföldön fogja folytatni azt, amit Nelsonnak a tengeren aratott győzelmei hagytak örökségül Angliára . . .

Talaverából Wellington Portugáliába vonult vissza és most lázas buzgósággal erősítette meg a torres-vedrasi hegyláncban elfoglalt hadállását. Azt akarta, hogy bevehetetlen erősséget teremtsen itt, amely mögött az angol hadsereg a legteljesebb biztonságban lehet. Semmi fáradságtól nem irtózott vissza, hogy ezt a célját elérje. Mintha mesteri kézzel a természet alkotását akarta volna megváltoztatni. Ha kellett, mesterséges szakadékokat készíttetett. A hegyek formáját átalakította. Lankás hegyoldalakból meredekeket készíttetett, a völgyek bejárását pedig odahengergetett sziklakkal torlaszolta el. A vizek folyását elterelte úgy, hogy az egész vonal egyetlen hatalmas erődítmény képét mutatta. Tüzérségét pedig úgy állította föl, hogy az ágyútorkok elásítottak mindenfelé, s így az angol sereget sehonnan meglepetés nem érhetette. Az utakat elronttatta, a hidakat aláásatta, és mindenfelé farkasvermeket készíttetett, hogy belébukjon az ellenség, ha arra találna közeledni. Mindezt olyan szívóssággal, olyan tervszerűséggel csináltatta, amilyenre még nem volt példa. Az állása igazán bevehetetlen volt. Annál bevehetetlenebb, mert nemcsak a természetet használta föl védelmére, de volt e mellett hetvenezer főnyi rendes hadsereg is, nem számítva a spanyol és portugál lázadó lakosságot, amelynek egy jelentős része szintén ebbe az óriási kiterjedésű erődítménybe vette be magát.

Nagyszabásu védelmi intézkedései talán túlzottaknak is tetszhetnek az assaye-i győző részéről, mert hiszen az ellenség, amellyel össze kellett mérnie erejét, számra sokkal kisebb volt, fölszerelésre is gyengébb, mint az ő hadserege s így nem fenyegetett olyan veszedelmekkel, amelyek e rendkívüli intézkedéseket indokoltakká tennék. Azonban ez csak látszatra volt így. Valójában Wellington igen kitűnően tudta, hogy mit csinál. Tudta, hogy ha nem szerez olyan pozíciót magának, amely mögött a legteljesebb biztonságban van, és ahonnan a győzelem reményével ronthat az ellene támadó ellenségre, nagyon is fenyegető az a lehetőség, hogy a franciákat még egy titkos ellenség találja támogatni. Ez a titkos ellenség a spanyol és a portugál liberális párt volt, amely inkább fujt egy követ a forradalmi és istentagadó francia katonákkal, semhogy az istenes és merev erkölcsű protestáns angolok fenhatóságát tűrje.

A londoni kormány szintén számot vetett a liberális pártnak ezzel az angolellesenes érzésével és úgyszólván csak alkalmat várt rá, hogy az angol hadakat visszaszólítsa a félszigetről. Ezt az alkalmat pedig a vereség adta volna meg, amelyet esetleg az angol fegyverek szenvednek a franciáktól. Wellington azonban éppen ezt az alkalmat nem akarta megszerezni. Nagy lelke megéreztte, hogy hazafias kötelessége megszabadítani az angol kormányt attól a csüggedéstől, amely apránként megszállotta. És mi lehetett erre jobb, mi lehetett alkalmasabb eszköz, mint a győzelem. Így hát nemcsak a vezéri hiusága, de sokkal nemesebb és szebb célok is vezették, amikor túlzott erőfeszítéssel tette bevehetetlenné állását. És volt a céljai között még egy, amelyben talán az erőszakosság keveredett éppen a humanizmussal és a szellemi fölvilágosultságával. Tudta, hogy ha az angol hadak elvonulnak innen, Portugáliában nem a liberális, hanem a klerikális párt kerül felül, s e párt kártékony hatásától akarta megmenteni Portugáliát. Meg akarta menteni, ha kell, mindjárt Portugália akaratja ellenére. A tulajdon föl fogása és a saját meggyőződése szerint akarta boldogítani ezt

a szépségekben gazdag, de máskülönben oly szerencsétlen országot . . .

Alig készült el az erődítési munkálatokkal, amikor 1811 március 12-én és 15-én összeütközésre került a sor közte és a francia sereg hátvédje között, amelyet akkor Ney tábornok vezetett.

Az angolok győztek ugyan, de Wellington győzelme nem volt döntő befolyásu. Éppen ezért üldözőbe vette a francia csapatokat és a nyomukban bevonult Spanyolországba, ahol ostrom alá vette az almeidai erősségeket. Almeida egy esztendő óta Massena francia marsall kezében volt. A francia tábornok azonban nem várta be, amíg az erődítményeket teljesen körülfoglalják az angolok, hanem hirtelen támadó állást foglalt el. Ez az összeütközés szintén kétes kimenetelű volt. Még mielőtt Wellington Spanyolországba bevonult volna, be akarta venni Badajozd-t és Ciudad-Rodrigo-t, hogy e két hely birtokában előre is fedezze az angolok esetleges visszavonulását Portugáliába. Kétszer kísérlette meg 1811 májusában, hogy Badajozd-t bevegye, de mindkétszer visszaszorították. A visszavonulása azonban nyugodt volt és zavartalanul folyt le. Ilyen féleredményekkel végződött hadviselése 1811-ben. Ám a rákövetkező esztendőben csüggedetlen erővel fogott hozzá újra terve megvalósításához. Január 6-án Badajozd-t, nyolc nappal utóbb pedig Ciudad-Rodrigo erősséget is bevette, amivel most már egyszeriben megváltozott Wellington hadállása. Adott helyzetében egyformán nyugtalaníthatta nemcsak Közép-Spanyolországot, hanem az ország északi és déli részén levő francia seregeket is.

Az újra meginduló hadjáratnak legnevezetesebb eseménye a június 17-én Salamancánál vívott ütközet volt, ahol Wellington Marmontot, Ragusa hercegét verte meg és kényszerítette visszavonulásra a Duro folyó felé. A két ellenséges hadvezér között ezután még egész sereg kisebb és nagyobb összeütközés következett, mígnem végül az Arapile mellett vívott ütközet el-

döntötte a nagy harcot. Maga Marmont is megsebesült, hadai pedig kénytelenek voltak visszavonulni.

Az arapilei győzelem örömmámort támasztott Angliában. A győztes Wellingtont a király a marquis címmel tüntette ki, hálás nemzete pedig százezer livres sterling nemzeti ajándékkal hódolt neki. A nagy hadvezér csillaga fennen ragyogott, és fénye betöltötte sugaraival egész Angliát.

Az arapilei ütközetnek kiszámíthatatlan fontosságu következményei lettek. Marmont seregei már menekülőben voltak, amikor egy másik francia sereg érkezett a segítségére. De Wellington ezeket is visszavetette. A győzelmes angol ellen most már hiába egyesültek a különböző francia hadosztályok: az arapilei vereséget nem tehatték többé jóvá. Igaz, hogy az Estramaduro mellett vívott ütközetben Wellington hátrálni volt kénytelen, de anélkül, hogy eközben lényegesebb veszteséget szenvedett volna. És Soult fővezérlete alatt is hiába fordultak ellene az egyesült spanyolországi francia hadak: a szerencse Wellingtonnak kedvezett, s a sűrű ködben sikerült az angol hadvezérnek visszavezetnie katonáit Portugáliába, anélkül, hogy a franciák rácsaphattak volna.

Következő esztendőben Wellington még vakmerőbb vállalkozásra szánta magát, mint amilyen a spanyolországi kirándulása volt. A francia határ felé tartott, hogy a Spanyolországban és a Dél-Franciaországban működő két francia hadtest közé ékelje magát. Sikerült elfognia a két hadtest tábornokai egymásnak szóló tudósításait, s ezen a módon értesült mindenről, amit a francia hadtestek vezérei terveztek. Május havában kezdette el Vittoria felé való hírs menetelését, amelynek elgondolásában annyi volt a merészség, kivitelében annyi a fölényes okosság, hogy a sikerült végrehajtásért amaz idők legnagyobb hadi taktikusának tekintették. Junius 21-én végre megtámadta a francia sereg hadvonalát és visszazorította. Ezzel az angolok lettek most már úrrá Spanyolországban, ahonnan a franciák csakhamar visszavonultak Vittoria mögé,

várva a Wellington herceg további támadását. De az angol hadvezér hű maradt elvéhez: hogy amennyire csak lehet, inkább védelemre szorítkozik, s nem keresi a támadás kockázatos veszedelemeit. Egy ideig Vittorián innen és túl nézett egymással farkasszemet a két sereg, és végül is Soult szánta rá magát az offenzívára. De ez a kísérlete San-Sebastianonál kudarcot vallott. A franciák visszavonultak, hanem Wellington még most sem hatolt be a francia területre. Várt odáig, amikor majd a koalizált hatalmak döntő súllyal lépnek föl Franciaország ellen.

Végre október 7-én az angol vezér megtámadta Soult ármádiáját Bidassoa mellett. Két napig tartó küzdelem után visszaszorította a francia sereget, amely a Nivelles folyó mögé vonult, új hadállásba. De attól fogva, hogy most először támadóan lépett föl, Wellington többé percnyi nyugalmat nem hagyott az ellenségnek. 1813 november 10-én végül francia területen állott. Pedig Spanyolországból való kivonulása meglehetősen kockázatos dolog volt, mert a spanyol liberális párt még mindig, annyi dulas és anarkia után is inkább húzott a franciákhoz, mint az angolokhoz. És félő lehetett, hogy a liberálisokkal tartó nép azokat a pozíciókat foglalja el, amelyeket az angolok elhagytak. Hogy a liberálisokkal szemben védve legyen, Wellington herceg a tapintat és megértés igen ügyes politikáját követte. Békülékenynek mutatkozott a liberálisok iránt, akiknek körében így sikerült rokonszenvet szereznie. Amikor pedig biztos volt már a dolga felől, még teljesebb erővel támadt Soult ellen, akit — noha az angol sereg meglehetősen híjján volt pénznek és hadi felszerelésnek, — az Ortheznél vívott ütközetben, 1814 február 27-én, súlyosan megvert.

Győztes csatája után Wellington Bayonne ellen vonult. A várost megostromolta, majd pedig Beresford vezetése alatt tizenkétezer emberét Bordeaux ellen küldötte. Soult, aki nem tudta, hogy Toulouset közben bevették az angolok, a város irányában vonult vissza, de Wellington nyomon követte, úgy, hogy a francia sereg rövidesen két tűz közé szorult. Wellin-

tont ebben a tervében a szerencse is különösen segítette, mert Sucher francia tábornok teljesen félreértette Soult intézkedéseit. S e véletlen jóvoltából Wellington ismét győzedelmeskedett, sőt nagyjában sikerült szétugratnia Soult marsall egész hadtestét.

Wellingtonnak szemére hányják — elég igazságtalanul, — hogy még ezután is tovább üldözte a szétugratott francia hadakat, noha akkor már tudott róla, hogy Napoleon császár Fontainebleauban lemondott közben a trónusáról. Ez a fölfogás azonban merőben téves. A nagy eseményről Wellington még csak azon a napon szerzett tudomást, amikor a szövetkezett hatalmak már bevonultak Párisba. A hosszú és irtózatos hadjárat folyamán Wellington kétségkívül nem egyszer követett el hibát, bizonyos az is, hogy nem egy sikerét köszönhette kedvező véletleneknek, ahhoz azonban nem fér kétség, hogy mindenkor mint ellenfél és mint katona, a legkorrektebb és a legnobilisabb volt. A hibák, amiket elkövetett, nem rontanak sem a tekintélyén, sem a katonai értékén. Amit hibázott, azt lehető gyorsan helyrehozta megint s az egész hadjárat alatt rendkívüli szilárdságnak, erős jellemnek, kiváló éleslátásnak és nagy hadvezéri értékeknek adta tanujelét.

A hadjárat befejeztével az angol kormány Wellington herceget előbb Párisba, majd Toulouseba, végül Madridba küldötte, ahonnan ismét Londonba tért vissza. Ez alkalommal rendkívüli kitüntetésekkel fogadták. London népe elébe járult, a király pedig újabb címekkel és rangokkal halmozta el. Az ünnepségek lezajlása után pedig, — 1815 január 24-én, — a bécsi kongresszusra ment, ahová a kormány küldötte ki.

Napoleon elbai szökése és Franciaországba való visszatérése után, Wellington herceg volt az új koalíció egyik legbuzgóbb szervezője. De buzgóságát nemcsak a diplomáciai tárgyalások során mutatta meg, hanem akkor is, amikor a szövetkezett hatalmaknak újra a harcmezőn kellett összeütközniök Napoleonnal. 1815 június 18-án vívták a waterlooi ütközetet, amelynek kimenetele aztán visszavonhatatlanul véget vetett

Napoleon uralmának. Ebben a csatában a szövetkezett hatalmas seregek élén Wellington herceg állott. És bár e világfontosságú csatának derekán a francia seregek fölébe kerültek az ellenségnek, Wellington herceg mégis törhetetlenül állott a helyén. El volt szánva rá, hogy inkább a csatatéren vesztí életét, semhogy egy tapodtat is tágítson. Krétafehér arccal, lilába fakuló ajkkal állott táborkarával a vezéri dombon. Órát tartott a kezében, egyre a mutató lomha járását nézte, s miközben a katonák végső erőfeszítéssel harcoltak, Wellington herceg a percet várta, amikor Blücher seregei megérkeznek . . . Végül feltűntek a porosz hadak és eldöntötték az ütközet sorsát. Az a szívós kitartás, amelyet Wellington a waterlooi síkon tanúsított, nem az utolsó dicsőség az angol hadvezér győzelmei sorában. Hogy megállt, hogy győzelmet vett a kétségein: talán ez tette, hogy a waterlooi csatanyerés nimbusza apránként mintha teljesen Wellington herceg homloka köré fonódott volna . . . Az ő kemény ellentállását nemcsak a köztudat, de még a históriai kritika is különb érdemnek tekinti, mint azt, hogy Blücher a kellő pillanatban segélyhadaival megérkezett.

Wellington nagy volt mint katona és mint hadvezér, de az mint ember is, mert humánus érzésekkel volt tele. Nem azok közül való volt, akik a legyőzött ellenség rovására és a legyőzöttek megalázásával fenékig akarták szürcsölni a dicsőség serlegét. A Bourbonok restaurációja után úgyszólván elsőnek emelt szót azért, hogy a koalizált hatalmak hadserege elhagyják Franciaországot és hogy az ország végül a pihenés és a csendes munka napjaira térhessen át. Nagyon át volt hatva tőle, hogy Franciaország belső békéje és nyugalma európai érdek, s ezt a nyugalmat nem akarta kockára tenni, — mint Blücher, — azzal, hogy földarabolják az országot és így a végefogyhatatlan polgárháborúk magvát hintsék széjjel. Annyira át volt hatva ama meggyőződésétől, hogy Franciaország békéje nemcsak a franciáknak, de az egész politikai Európának, sőt az emberiségnek érdeke, hogy heves szóval kelt ki az

1822-iki bécsi kongresszuson, amikor híre érkezett Franciaország spanyolországi intervenciójának. Rosszalta ezt és hibáztatta, hogy Franciaország akár nagyravágyásból, akár egyéb okokból ismét a háborúk zivatarába veti magát.

Akkoriban azonban Wellington már ismét a politika szolgálatában állott.

Canning halála után a nagy hadvezér miniszterelnök lett egy átmeneti kabinetben, amelynek igazi lelke *Peel* Róbert volt.

Mint politikus ellene volt a híres reform billnek, de e merev ellentállásából 1832-ben engedni volt kénytelen. A reform bill dolgában tanúsított viselkedése egyidőre kikezdte ugyan a népszerűségét, ezt azonban hamar kiheverte és 1834-ben az a kiűntetés érte, hogy egyhangu választással az oxfordi egyetem kancellárja lett. Az első Peel-kabinetben Wellington külügyminiszteri tárcát vállalt és 1834-től 1835-ig viselte ezt a tárcát. A második Peel-kabinetben pedig, 1841-ben, mint tárcanélküli miniszter foglalt helyet, mígnem a következő esztendőben őt nevezte ki a király az angol hadsereg főparancsnokának.

Kimondhatatlan tisztelet és népszerűség környezte akkor már a megöregedett Wellingtont. 1846 szeptember 30-án, óriási ünnepségek közepett a Green-parkban leleplezték az agg hadvezér első lovasszobrát. Az ünnepségen ő maga is jelen volt és ettől fogva Wellington herceg valóságos fétise, megímádot bálványa volt nemcsak az angol népnek, hanem a királyi családnak is. Mint a hősök hőisére és a győzők legyőzőjére, úgy tekintettek fel rá. Az angol nemzeti lélek már nem is a nagy hadvezér, hanem szinte a hadak istenét látta benne! Szépségben és körülrajongottságban így teltek az utolsó évei, és szenvedés nélkül, úgyszólván álomban siklott át 1852 szeptember 14-én az életből a halálba.

Wellington herceg egyik legszebb és legnemesebb alakja volt a Napoleon ellen való harc vérzivataros korszakának s alakja elkophatatlanul romantikus, tetszetős, színben áll egész Európa emlékezete előtt.

Hoche Lázár.

Hoche Lázár, a francia forradalomnak ez a lovásziuból lett tábornoka, egyike a XVIII. század legszebb, legromantikusabb alakjainak. Pályafutásának csodálatossága nemcsak abban rejlik, hogy vitézségével, gyönyörű szellemi képességeivel magas polcra vívta föl magát, hanem abban is, hogy páratlan népszerűség jutott ki neki és hogy a francia nép örök szeretettel fogadta szívébe ennek az ifju hősnek emlékezetét. A katona egyesült benne a nagy polgárral, a politikus az igazi hazafival, aki a hadi dicsőséget mindig alá tudta rendelni a haza magasabb érdekeinek s hiuság nélkül eltűrte az igazságtalanságot is, amellyel a hálátlan haza néha megfizetett neki. Az ifju tábornok sohasem feledkezett meg róla, hogy a háboru és a hadviselés eszköz csupán és nem önmagáért való cél. Ez a gondolat mindig jelenvaló volt nála, akkor is, ha külső ellenséggel állott szemközt és még inkább akkor, amikor saját honfitársai ellen kellett fölvennie a küzdelmet a Vendéében és Bretagneban. Hoche mindenkor irtózott tőle, hogy polgártársai vérét ontsa egyedül azért, amiért ezek másféle politikai elvet vallottak, mint ő, s másféle kormányformától várták a haza üdvét s nem attól

— a köztársaságtól — amelyben ő ifjai rajongással hitt és bizott... Megkísérlette, hogy a royalista táborban küzdő franciákat szép szerével nyerje meg a köztársaság ügyének s csak a végső szükségben nyúlt ellenük a kardjához. S utóbb is, amikor megint arra lehetett kilátása, hogy testvérvért ontson, fájdalmas keserőséggel jelentette ki:

— *Jól van, meg fogom tenni kötelességemet, de aztán összetöröm a kardomat.*

...A francia forradalom hősei között nincsen rokonszenvesebb, mint éppen Hoche. Senki nála nagyobb lelkiismeretességgel nem fogta föl dolgát, a nagy revolúció jelentőségét és senki nem volt jobban áthatva a forradalom igazi szellemétől, mint ő. Dolgozott, fáradt, túrt és szenvedett. Azok közül való volt, akik tudták, hogy a nagyszerű elhatározás önmagában nem elegendő, s hogy az indulat egymagában még nem fogja megvalósítani a kitűzött nagyszerű célokat. Az erőnek szervezése, ez volt Hoche szemében mindig a legelső kötelesség. Fegyelmet tartani a szedett-vedett hadak között; a rendet fenntartani s a köztársaság tiszteletét megteremteni, ezek voltak az ő ideáljai és egyben ezek voltak az eszközei, amelyek éltenek rövid útján elkísérték.

Mert rövid volt ez az élet nagyon. Hoche tábornok alig huszonkilenc esztendő volt, amikor a wetzlári táborában örökre lehunyta szemét. Rejtelmes körülmények között köszönt reá a halál és teljes világossággal sohasem sikerült megállapítani, mi ölte meg e fiatal katonát. Állítólag méreg. De akik ezt a mérget keverték, nemcsak egy fiatal életet vittek sirba, hanem bűnös kézzel az egész nemzet sorsát pecsételték meg úgy, ahogyan a végzet akarta. Mert ha Hoche tábornok él, alkalmasint Franciaország sorsa másképpen fordul és Bonaparte Napoleon sohasem válthatja valóra nagyratörő terveit. Hoche, amikor megsejtette, hogy Napoleon micsoda terveket forgat agyában, kijelentette, hogy sohasem fog zsarnokot megtúrni az ország fölött és hogy Napoleon csak az ő testén

keresztül juthat el a koronához. És Hoche a kijelentéseiben nem értette a tréfát.

Hús esztendővel Hoche halála után maga Napoleon jelentette ki a szent-ilonai fogságában, hogy ha Hoche él, alkalmasint más fordulatot vesznek az események. Napoleon is tudta, utólag elismerte, hogy Hoche életében aligha érhetne volna el a császári koronát. Amikor tehát a fiatal tábornok meghalt, a végzet tulajdonképpen Napoleont szolgálta. Bűnös kezek törtek-e csakugyan Hoche ellen, azt nem lehetne megmondani ma, mint ahogyan nem lehetett megmondani akkor sem, amikor közvetlenül a halál bekövetkezése után fölboncolták az elhunyt hőst. Méregnek nem találták benne a nyomait, csak a gyomrán látszó fekete foltok gyanították, hogy a tábornok talán nem természetes halállal múlt ki. Amit bizonyossággal akkor nem lehetett kideríteni, azt azóta nagyon fölkapta a legenda. Vannak olyanok is, akik azt hiszik, vagy azt hitték, hogy maga Bonaparte tétette el láb alól a reá nézve oly veszedelmes vetélytársat. Minthogy azonban nincsenek kétségbevonhatatlan bizonyságok e föltevés mellett, el kell azt ejtenünk s hinnünk illik, hogy — a francia nemzet végtelen kárára — a sors rendelte, hogy Hoche tábornok ifjan és ereje teljében hagyja el a földi mezőket, ahol még annyi babér teremhetett volna a számára.

*

Hoche Lázár Versailles egyik külvárosában, Montreuilben született, 1768 június 24-én. Atyja, aki mint kiszolgált katona teljesen vagyontalanul hagyta el a hadsereget, felügyelő lett Versaillesban, az udvari kutyaólok körül. Minthogy pedig az idősebb Hoche korán özvegységre jutott, bizony többet törődött felséges urának ebeivel, mint a tulajdon gyermekeivel, akik közül a két éves kis Lázár hamarosan az egyik nagynénje gondjaiba került. Ez a jó nagynéni főzelékes kofa volt Versaillesban, derék asszonyosság, hitbuzgó és nem volt forróbb vágya, mint az, hogy kicsiny gyámoltja mint minisztráns-

gyerek jusson be az egyik templomba... Tizennégy esztendőskoráig folytatta aztán ezt a mesterséget Hoche Lázár. Himbálta a füstölőt és énekelt csengő szoprán hangon szép latin verseket, amelyeknek szövegét persze nem értette. Akkor, tizennégy éves korában, valamiképpen ráunt a templomra, a kegyességre és mint lovászyerek próbált szerencsét a királyi istállókban.

Szerette a lovakat, de nem ez volt az egyedüli szenvedélye. Rendkívüli érdeklődéssel volt a komolyabb dolgok iránt. Tanult, olvasott és minden buzgóságával azon volt, hogy a műveltség kincseiből elsajátítsa magának azt, ami e szerény sorban a számára megszerezhető volt. Tizenhat éves korában pedig végleg elbúcsúzott a királyi istállóktól is; katonának csapott föl a gárdába. Itt tünt föl először. Élénk értelme, jellembeli tulajdonságai, az őszintesége, a tudásszomja, mindez apránként ráterelte pajtásainak, sőt tisztjeinek is a figyelmét. Mint fiatal katona, 1788-ban párbajt vívott egy Serres nevű káplárral, akitől megtudta, hogy besugásaival igyekszik a följebbvalóinál érdemeket szerezni. A párbaj a besugó életébe került, de Hoche sem vitte el a dolgot egészen szárazon, mert hatalmas vágást kapott az arcára, s e sebforradást holtáig megőrizte.

Amikor a forradalom kitört, Hoche még egyszerű kis káplár volt, aki azonban lelke mélyéig átérezte a forradalom nagy jelentőségét. Szívvel-lélekkel a forradalom híve volt ő; igazságos érzése már régóta lázadozott ellene, hogy a nyomorgók tömegeivel szemben a kevés számu kiváltságos sütkérezik minden fényben, pompában és jóban s hogy a királyi udvar tékozlásainak az éhező nép adja meg az árát. A forradalom kitörésekor ezek az érzelmei nagy hévvel ragadták azoknak táborába, akik végre a nemzet összességének akartak érvényt szerezni szemben a királyi szeszéllyel és a kiváltságosakkal. Ott volt azok között, akik a nemzetgyűlés védelmére keltek. Amikor pedig a hadtestet, amelyben szolgált, 1789 augusztus 31-én fölsozlatták, Hoche ősmesteri ranggal átlépett a nemzetőrségbe. 1792 január 1-én mint altiszt került a 104-ik gyalog-

ezredhez, öt hónappal utóbb pedig mint hadnagyot osztották be az 58-ik ezredhez. A karrierje ettől fogva mérföldes léptekkel haladt előre a dicsőség útján. Még 1792-ben kapitány lett, majd Thionville ostrománál annyira kitüntette magát, hogy a hadosztály parancsnoka, Leveneur tábornok, mint hadsegédet vette maga mellé. A nerwindei ütközetnél újra kitüntette magát és ragyogó bizonyosságait adta nagyrahipotott tehetségének. Amikor Dumouriez tábornok árulása kiderült, Hoche már akkora tekintély volt társai körében, hogy őt küldték Párisba, hogy a történekről a jóléti bizottság előtt jelentést tegyen. A jelentését írásba foglalta és Couthon útján juttatta munkáját a bizottság elé. Milyen teljes és milyen értékes lehetett ez a jelentés, arra nézve jellemző, hogy amikor felolvasták, a nagy Carnot ezzel a felkiáltással kísérté Hoche munkáját:

— Az a tiszt, aki ezt írta, nagy szolgálatot tett a hazának és nem mindennapi érdemet szerzett. Igazán bízva-bízhatunk derék hadseregünkben, ha még az alsóbbrendű tisztjeink sorában is olyan szellemek akadnak, akitől ilyen értékes jelentés telik.

Carnot megjegyzése nem hangzott el visszhang nélkül. A jóléti bizottság tagjai nagy figyelemmel fordultak Hoche felé és talán ennek tudható be, hogy már 1793 májusában ezredesi rangfokozathoz jutott. De tüneményes pályafutása, főleg pedig jellembeli értéke, szellemi kiválósága nagyon feltüzelté ellenégeit. Hazug vádakat terjesztettek ellene, amelyeknek az lett a következése, hogy Hoche-t letartóztatták és bírák elé állították. De a forradalmi vésztörvényszéknek, amely pedig nem sokat teketóriázott és ugyancsak gyorsan végzett azokkal, akik mint a köztársaság ellenségei kerültek elébe, be kellett látnia a vádak alaptalanságát. Be kellett látnia, hogy a megrágalmazott katona egy törhetetlenül izzó lelkű hazafi, akit semmiféle kifogás vagy gáncs nem érhet. Erre a bírái fölmentették, a jóléti bizottság pedig, hogy kárpótolja a szenvedett méltatlan-ságért, a Dunkerquenél állomásozó hadak vezérletét és Dunkerque védelmét bízta reá. Hoche fényesen megfelelt feladatá-

nak. Az angol hadakat, amelyek York herceg vezérlete alatt ostromolták Dunkerquét, elűzte, a várost sikerült ügyesen megvédelmeznie, és ezekért az új érdemeiért érte az a kettős kitüntetés, hogy 1793 szeptemberében brigadérosnak, majd pedig 1794 októberében hadosztályparancsnoknak nevezték ki.

Alig néhány év alatt, és össze-vissza két hadjárat során így sikerült Hochenak megfutnia az összes rangfokozatokat, s mindenkinek elérése egy-egy új hadi dicsőségének volt a kiérdemelt jutalma.

*

Hoche mindössze huszonötesztendő volt, amikor Furnes elfoglalása után ő rá bízta a mosellei hadsereg fővezérletét. Ez a hadsereg mintegy 15—20.000 rosszul fölfegyverzett, rosszul egyenruházott és mindenekfölött fegyelmezetlen emberből állott. Hoche alig érkezett körükbe, legelső dolga az volt, hogy összeismerkedjék katonáival, megbarátkozzék tisztjeivel, hogy számot adjon magának mindenikük értékéről, megítélje őket, kifürkéssze mit várhat az egyiktől, mit a másiktól, aztán föllelkesítse az embereit és emberfölötti munkával azon volt, hogy folytonos munka árán vasfegyelmet teremtsen köztük.

— *Amely hadsereg fegyelmet nem ismer, azt mindannyiszor megverik,* — mondotta, s csakugyan sikerült megértetnie embereivel, hogy a vitézség egymagában még nem elegendő, és nem elégséges a pusztá elhatározás sem.

Amikor kellően betanította, föllelkesítette hadait, elindította seregét az ellenséggel szembe. Az elzászi határon akkor mintegy százezer főből álló német hadsereg vesztegelt Brunswick vezérlete alatt. Hoche Kaiserslautern mellett támadt rá az ötszörösen túlnyomó haderőre. Három napig tartott az ütközet, és végül az egyesült poroszok és osztrákok elől Hoche kénytelen volt visszavonulni a Sarre folyó mögé. Ámde ez a kudarca korántsem csüggesztette el. Nyomban új haditervet készített, amely még vakmerőbb volt az előbbinél. Miután egyesült a Pichegru vezérlete alatt álló rajnai hadsereggel, átkelt a Vo-

gések hegyláncán, nem törődve a dermesztő hideggel, sem a járhatatlan út fáradalmaival. A hegyeken keresztül jutva, rá-tört Wurmser osztrák hadaira, amelyeket sikerült elszigetelnie a poroszoktól. December 23-án megverte az osztrákokat és megfutamítja őket. Három nappal utóbb öt neveztek ki a mossellei és a rajnai egyesült seregek főparancsnokává. Weissenburg mellett újra megverte Wurmsert, aztán folytatta útját, fölmentette Landaut, elfoglalta Gernesheimet és Wormsot és teljesen kikergette az osztrákokat Elzászból.

Ez a hadjárat halhatatlan babért font Hoche ifjui homloka köré. De Pichegru, aki utóbb árulója lett a köztársaságnak és aki az irigységtől elfakulón látta Hoche sikereit, a tekintélyével egyrészt rábírta Hochet, hogy a hadiszállására térjen vissza, másrészt pedig aljas cselszövényt kezdett a weissenburgi csatanyerő ellen. A jóléti bizottság két kiküldöttjének, Saint-Justnek és Lebasnak színe előtt megvádolta Hochet azzal, hogy titkon a diktaturára tör. A két polgári kiküldött felelősségre vonta ezért a megrágalmazott tábornokot, aki őszinte lelkének teljes fölháborodásával tiltakozott a szennyes föltevések ellen. A tiltakozása olyan heves, olyan fenyegető volt, hogv Saint-Just és Lebas most csak annál jobban gyanut fogott. Minthogy azonban nem merték volna győztes hadseregének körében büntetéssel sújtani a fiatal tábornokot, cselhez folyamodtak. Jelentést küldöttek róla a jóléti bizottságnak, s e jelentésben azt a tanácsot adták, hogy valami ürüggyel szólítsa a bizottság Hoche tábornokot Párisba, ahol majd aztán lesujthat rá az igaz köztársaságiak megtorló bosszúja . . . A jóléti bizottság megfogadta e tanácsot, s parancsot küldött Hochenak, hogy hagyja ott a hadtestét, utazzék nyomban Nizzába és vegye át az itáliai francia sereg fővezérletét.

Hoche gyanutlanul fogadta a parancsot. Ő maga sokkal őszintébb, sokkal hiszékenyebb és tisztább lélek volt, semhogy csak egyetlen pillanatra is megsejthette volna, micsoda ármány készül ellene. Úgy látta, Elzászban már elvégezte kötelességét

s a köztársaság most új, nehéz, de hozzája méltó feladatot bíz reá! Elbucsúzott tehát katonáitól és lelkesen, új ambíciókra gyulva, utazott el Nizzába. Bizott magában, a kitartásában és hitte, hogy az Apenin félszigeten is győzelemre viszi majd a köztársaság zászlóját. Pedig az itáliai félsziget terepét nem ismerte. Mihelyt Nizzába érkezett, legelső dolga volt, hogy egy itáliai térképet teríttessen maga elé. Majd pedig, miután néhány pillanatig csendesesen szemlélte a mappán az új hadjárat terepét, ujjával odamutatott a lombard és piemonti síkok helyére:

— Itt, — mondta, — ezen a területen fognak lezajlani harcaink. Ezek lesznek a csatasíkok, ahol Ausztriával össze-
ütköziünk.

Az események utóbb fényesen igazolták Hoche jövődölését, az ütközetek csakugyan ott zajlottak le. De a hadjáratot nem Hoche küzdötte végig. Mert alig hogy elkészült a térkép szemlélésével, a jóléti bizottság parancsára hirtelen elfogták és Párisba szállították, ahol börtönbe csukták. Itt, a börtönben ismerkedett meg Beauharnais Josephinenel és másokkal, akiknek — mint neki — szintén a thermidor 9-ike nyitotta ki utóbb a börtönük kapuját.

Hoche tábornok kevéssel a börtönbe hurcoltatása előtt házasodott meg. A felesége Dechaux Anna Adelhaid volt, s az ifju házassokat mély és őszinte érzések fűzték egymáshoz. Az asszony mindent megkísérlett férje kiszabadítása érdekében, de a szigoru porkolábok még csak annak is útját állták, hogy a boldogtalan házastársak gyakrabban viszontláthassák egymást. Havonként egyszer beszélhettek egymással, ilyenkor is börtönőr leste és figyelte minden szavukat, mozdulatukat.

A börtönbeli szenvedés egészségileg nagyon megviselte a fiatal katonát, de lelkét és szellemét annál jobban megedzette. A rabságát Hoche tábornok arra használta, hogy minél többet olvasson és tanuljon. A nagy írók műveit forgatta, valamint hadtörténeti könyveket tanulmányozott. Sokat gondolkodott az emberek fölött s ezek a töprengései, elmélkedései egészen

megváltoztatták jellemét. Az őszintesége idáig kitörő volt. Nem értett a színleléshez, nem tudta rejtegetni az érzéseit, amelyek mindenkor hévvel és erővel törtek ki kebléből. Most azonban elváltozott. A beszédessége elmúlt, hallgatag ember lett, bizalmatlan és tartózkodó természet. A börtönben eltanulta a módját, hogy mindig ura legyen az indulatjainak. Ugyancsak itt a börtönben született meg benne az, ami utóbb a jelszava lett: *Res non verba*, — Tettek kellenek, nem pedig szavak!

És Hoche tábornok a tettek embere volt.

*

Thermidor 9-ikének véres napja megnyitotta Hoche cellájának ajtaját. Szabadult, s 1794-ben az új jóléti bizottság ő rá bízta a bresti partokon állomásozó hadak fővezérletét. Ebben az új állásában épp oly ügyes politikusnak mutatkozott, mint amilyen ügyes hadvezérnek eddig. Azon volt, hogy vérontás nélkül hódítsa meg a köztársaság számára a royalista érzelmű franciákat, akiknek részéről éppen ezen az oldalon fenyegetett leginkább a támadás. Emberséges érzelmekkel eltelt, irtózva az erőszaktól és a kegyetlenségtől, Hoche mindenképpen azon igyekezett, hogy jó szóval értesse meg az eltévelyedett franciákkal, hogy a köztársaság szerető édesanyja a haza minden polgárának. De az érzelmein kívül megszólalt benne felsőbbrendű értelme is, amely viszont ő vele értette meg, hogy maga a nagy tömeg inkább áldozatja csupán a royalista izgatóknak s hogy nagy kár volna gyilkolni őket azért, amiért a mások hazug szavain indultak el.

Akiknek ő előtte az a megbízás jutott, hogy a royalista izgatók ellen fölvegyék a harcot, mind a kiméletlen és kegyetlen megtorlás eszközeihez nyultak. Hoche azonban másképpen cselekedett. A szigorúság helyett inkább gyengédséggel és mérséklettel próbálkozott, hogy ezáltal a lakosságban bizalmat keltsen, s hogy fölébressze benne tudatát annak, hogy a köztársaság nem ellenség, amely testvérháborút akar, hanem gondoskodó, igazi nemtő, aki mindenkinek üdvére igyekszik. Ezért

mindenekelőtt a hadseregét igyekezett fegyelmezni. Katonáinak megtiltotta, hogy a lakosságot zsarolják, vagy hogy bármilyen birtokában bántsák. Ez a tapintatos föllépése meg is hozta a maga gyümölcseit és rövid idővel utóbb Hoche örömteljesen jelenthette a jóléti bizottságnak, hogy: *a lakosság nem lát immár ellenséget a katonákban és félelem nélkül, sőt inkább baráti érzéssel néz rájuk*. S hogy teljesen megnyugtassa a lakosságot, azért nem tartotta többé egy táborban hadait, mint holmi ellenséges föllépésre mindenkor kész tömeget, hanem ellenkezőleg: kisebb osztályokra, csapatokra bontotta őket, amelyek között állandóan biztosítva volt ugyan az érintkezés, de amelyek most mégis inkább úgy jelentek meg, mintha a lakosságot védeni akarnák az izgatóktól, nem pedig mintha megtorlóan akarnának lesújtani mindazokra, akik habozón, kételkedve, bizalmatlanul, vagy titkos ellenséges érzéssel néznek a köztársaságra.

A föllépése ezen a módon határozottan megnyugtató volt. De volt egy másik eredménye is, az, hogy a royalista hadak szintén kisebb csapatokra oszlottak, ami aztán módot engedett Hochenak, hogy ügyes és meglepő mozdulatokkal egyenként szerelje le e csapatokat anélkül, hogy holmi vérontó, nagy ütközetre került volna a sor a köztársaságiak és a royalisták között. Ez a sokszoros ügyessége a jóléti bizottság tagjai között nagy tetszést keltett, s hogy kifejezést adjanak elismerésüknek, azért Hoche parancsnoksága alá helyezték az egész cherbourgi hadsereget úgy, hogy most Hoche operációs területe a Sommetől a Loireig nyúlt el Franciaország nyugati egész partvidéke hosszán. Mint fővezér Hoche ismételten megverte a *chouánokat*, de nem érte be a fegyveres diadallal, hanem vezérebereiket meghívta magához tanácskozásra, hogy érvekkel, az okosságának és meggyőzésnek eszközeivel nyerje meg őket a köztársaság számára. Előadásokat tartott nekik, magyarázott, s ezekben az előadásaiban az értelmi fölénye, a lelki nemessége oly teljes mértékben, oly megejtően csillogott, hogy csakugyan si-

került megnyernie magának többet a royalista főnökök közül. Így mind előbbre jutott a pacifikáció munkájában anélkül azonban, hogy éleslátása csak egy pillanatra is csökkent volna vagy hogy vérmes reménységeknek engedte volna át magát. A katonáit változatlanul fegyverben tartotta, s bár a véres összejutkozásokat kerülte, viszont azonban a royalisták behódolásait sem fogadta okvetlenül készpénz gyanánt.

De Párisban sokan, egyre többen voltak, akik sehogy sem értették meg Hoche tábornoknak ezt a taktikáját. Az ellenségei, az irigyei most ujult erővel fogtak össze ellene s addig-addig szövögették az intrika szálait, amíg végül csakugyan megrendült a bizalom az ifjú tábornok iránt. Egyesek azzal vádolták, hogy mesterséges huzavonával halasztja a polgárháborút Bretagneban, ahelyett hogy kiméletlenül végét vetné, mások meg viszont azzal vádolták, hogy árulója lett a köztársaságnak, s ezért mutatott annyi mérsékletet a vendéi lázadókkal szemben. Ezen a módon már-már odáig fejlődtek a dolgok, hogy a jóléti bizottság meg akarta fosztani Hochet a főparancsnokságtól, amikor egy váratlan esemény módot nyújtott a tábornoknak, hogy egy csapásra mossa magát tisztára mindkét rágalomtól, s megmutassa, hogy sem a huzavonának nem barátja, sem pedig a köztársasághoz nem lett hűtelen.

1795 július 15-én Hervilly és Puisaye vezérlete alatt francia emigránsokból álló és jól fölfegyverzett sereg szállott partra, hogy újra föllázítva a parasztságot, fölvegye a küzdelmet a köztársaság ellen. Most Hoche alaposan bebizonyította, hogy nemcsak a béke művéhez ért, de ha kell, megint előáll az érelyeskező katoná. Összegyűjtötte kilencezer emberét, ezekkel rátámadt az ellenséges seregre. Quiberon félszigetjén előbb körülvárta őket, majd pedig július 21-én megsemmisítette seregüket, amelynek egyrésze az angol hajókon elmenekült, míg a másik része fogságba esett.

Ezzel a fegyvertettével bebizonyította az ellene szórt összes rágalmak badar alaptalanságát. De nem érte be ennyivel.

Mint a nyugati hadsereg főparancsnoka most már törhetetlen eréllyel fordult a lázítók és a lázadók ellen. Leszerelte őket és letétette velük fegyvereiket. Amikor pedig a direktorium uralomra jutásával Hoche százezer emberből álló hadsereg élére került, ezzel a nagy haddal végleg befejezte a Vendéenek és Bretagnének pacifikálását. Sorra megverte a lázítókat. De az ellenük viselt hadjáratok során is és kivált a győzelme után mindig féltő gonddal vigyázott, hogy a lázadó parasztságot megnyerje a köztársaságnak és hogy teljes szívvel az új kormányforma szeretetére szoktassa. Megtiltotta, hogy gúnyt üzenek ezekből a jámbor emberekből, akiket a régi intézmények szeretete, a királyok iránt való tisztelet s a vallásos érzés állított a csatasíkra a köztársaság ellen. Hallani nem akart róla, hogy a föllázítottakat szigorú büntetés érje, vagy hogy megtorló erővel érezzék a köztársaság karját. Hoche tábornok az ő becsületes és melegen érző lelkével mélyen megértette e vakbuzgó és fanatizált paraszti népnek lelkét, s éppen ezért a direktoriumnak váltig ezt írta: *„Ha békét és nyugalmat akartok a jövőben ezen a földön, ennek egyetlen módja van csupán: ha a legteljesebb vallási toleranciát tanúsítjátok a meghódítottak iránt. Minden pacifikációnak ez a titka.“*

A direktorium megértette a tanácsot, helybenhagyta Hoche intézkedéseit és 1796 július 15-én az öt kormányzó örömmel ujságolhatta a törvényhozó gyülekezetnek, hogy a testvérháború véget ért, a lázadók letették a fegyvert, a Vendée és a Bretagne parasztsága ezentúl hű fia lesz a köztársaságnak. Hoche pedig, aki éppen az emberséges bánásmódjával, a mérsékletével legalább annyi érdemet szerzett, mint politikai ügyességével és katonai vitézségével jutalmul a *„Vendée megbékéltetője“* melléknevet nyerte hálás hazájától. S ez a név s ami elismerés benne él, bizonyára nem az utolsó ékesség Hoche tábornok dicsőségének kincsesházában.

Hoche, aki jól tudta, hogy a lázításnak Anglia volt a leghevesebb szítója, most elérkezettnek vélte az időt, hogy meg-

fizessen Angliának, amiért a köztársaság ellen áskálódott. Az volt a terve, hogy Írországot, amely régóta elkeseredéssel hordta az angol igát, fölláztatja Anglia ellen, a harcban az irek segítségére megy és így Angliát a tulajdon otthonában veri meg.

Hosszas huzavona után, amelybe beleesik az is, hogy 1796 októberében egy *Guillaumet* nevű vendéi ember pisztolymerényletet követett el ellene, végül sikerült Hochenak megnyernie a direktóriumot az Írországi betörés eszméje számára. E végből tizennyolcezer embert vett magához, s s hadsereggel 1796 december 16-án Brestben hajóra szállt. A flottának Morard volt a parancsnoka, aki ügyesen túljárt az angol hajóhad éberségén úgy, hogy a francia flottának már-már sikerült megközelítenie az angol partvidéket. Az volt a megállapodás, hogy a francia hajók a bantry-i tengeröblbe úsznak be s itt szállítják partra a francia katonákat. Útközben azonban rettentő vihar kerekedett, amely ide-odadobálta a francia hajókat. Végül nagy nehezen sikerült beúszniok a bantoyi öblbe. Együtt volt ott valamennyi hajó, csak éppen egy hiányzott, a *Fraternité*, amelyen Morard admirális és maga Hoche tette meg az utat. Ennek a hajónak egyszerűen nyoma veszett.

Hoche helyettese, Grouchy, az alvezér, szentül meg volt győződve róla, hogy a parancsnoki hajó a vihar áldozatául esett. Mivel pedig ő, a saját felelősségére nem merte fölvenni Anglia ellen a küzdelmet, azért egyszerűen parancsot adott, hogy a flotta forduljon meg s térjen vissza a bresti kikötőbe. Ami meg is történt. Mikor aztán valamivel később Hoche tábornok hajója Bentryba érkezett, a francia hajóknak már csak hült helyét találta. És így nem maradt a vitéz tábornok számára hátra más, mint az, hogy elkeseredetten szintén visszatérjen hazájába. Január 13-án Aix szigetén szállott partra, azzal a kétségtelenül gyötrő tudattal, hogy másodparancsnokának ügyetlensége olyan vállalkozást hiúsított meg, amely máskülönben a legteljesebb eredménnyel kecsegtette volna.

*

— . . . Ha Hoehenak sikerül hadaival Irlandban partra szállania, kétségtelenül meg is valósítja pompás tervét. Mert Hocheban megvolt hozzá minden, ami e vállalkozás sikerét biztosíthatta. Hoche megszokta a polgárháborút, értett hozzá, s tudta volna úgy fordítani a dolgokat, hogy a legteljesebb győzelemmel kerüljön ki belőle. Aki pacifikálni bírta a Vendéet, az kitünően tudta volna vezetni Anglia ellen a föllázadt irtéket is.

Igy nyilatkozott Hoche tábornok meghiúsult kísérletéről Napoleon császár, amikor egy alkalommal arról beszélt meg-hittjeivel, mikor, hol és hogyan mérhetett volna Franciaország döntő csapást Angliára . . .

Maga a direktorium sem rótta föl Hoche hibájául az irlandi vállalkozás kudarcát. Ellenkezőleg: amikor Hoche tábornok visszaérkezett, a direktorium menten ő rá bízta a sambre-és-meusei hadsereg fővezérletét. Nyolcvanezer emberből állott ez a had, és Hoche 1797 februárjában vette át a parancsnokságot felette. Miután csapatjait előzőleg gondosan megszervezte, és bőven gondoskodott minden szükségletükről, azzal az elhatározott szándékkal indult meg az élükön, hogy egyenesen Németország szívébe vezeti őket és ott, a Rajna másik oldalán, megteremti a *rajnántúli republikát*, amely testvére és szövetségese lesz a Rajnán inneni francia köztársaságnak.

Átkelt a Rajnán és nyomban rátört az osztrákokra, akiket sorban megvert előbb Neuwidnél, majd Ukerathnál, aztán Altenkirchennél, Diedorfnál; elfoglalta tőlük Wetzlart, ahol súlyos csapást mért rájuk. Ezután még kettőzött hévvel folytatta volna a hadjáratot, és éppen Giessen ellen indult, amikor elérkezett hozzá a leobeni fegyverszünet híre. A fegyverszünet megállította a diadalmas előrenyomulásában. De a történetek már tiszta színben mutatták azt is, mi lett volna a várható folytatás. Hiszen alig négy nap alatt Hoche tábornok éppen harmincöt mérföldet tett meg az idegen és ellenséges területen, három nagy ütközetet és öt kisebb csatát nyert meg,

nyolcezer foglyot ejtett az osztrák seregből, amelynek kerek szám harminc ágyúja esett addig prédájául.

A fegyverszünet után a direktorium Hochenak ajánlotta föl a hadügyminiszteri tárcát, de e megtiszteltetést nem fogadhatta el, mert nem érte el még azt a törvényes kort, amelyet a miniszteri állás megkívánt. Minthogy azonban az Ausztriával való háború egyelőre be volt fejezve és Hoche a tétlenséget sehogyan sem bírta, azért most visszatért előbbi kedves tervéhez, hogy Írlandot szállja meg és a lakosságot Anglia ellen tüzelje. Ezúttal a batáv flottával akarta megkísérteni azt, ami a francia hajóhaddal nem sikerült neki. És már indulófélben volt, amikor a direktoriumnak megint hirtelen nagy szüksége támadt reá. A royalista többség, amelynek akkor az áruló Pichegru tábornok állott az élén, fenyegetően lépett föl és létében veszélyeztette a köztársaságot s a forradalom hódításait. Aggasztó helyzetében a direktorium Hoche tábornoktól várta a segítséget, a menekvést, — hiszen ki mentené meg a fenyegetett köztársaságot, ha ő nem, aki annyiszor megmutatta, hogy a köztársaság minden katonái közül a legönzetlenebb és a legodaadóbb...

Hoche tábornokot fájdalmasan érintette a helyzet, amelybe most került. Kínos volt neki az a tudat, hogy a belső ellenség alapjaiban fenyegeti a köztársaságot, s hogy ismét kiújul majd a testvérháború. De tudta kötelességét, s tudta azt is, hogy a köztársaságot meg kell mentenie. Hányódása, erős belső küzdelme tükröződik vissza abban a kijelentésében, amelyet ekkor tett:

— Le fogom győzni a köztársaság ellenségeit, — mondotta, — de ha majd megmentettem hazámat, eltöröm a kardomat...

El is indult a főváros felé, ámde a törvényhozó testület, a royalizmus főfészke, tiltakozott ellene, hogy a direktorium hadat vonjon össze Párisban. Végül is a direktorium engedett, és parancsot küldött Hoche tábornoknak, hogy forduljon vissza katonáival. Hoche pedig engedelmeskedett, mire két hónappal

utóbb Augereau hajtotta végre a fructidor 18-iki államcsínyt... A direktorium gyengesége elkeseredéssel töltötte el Hoche tábornokot, s ezért elégtelenségeért azzal békítették meg, hogy az ő parancsnoksága alatt egyesítették a sambre-és-meusei és a rajna-és-mosellei hadseregeket. De akkor már nem volt ideje Hochenak, hogy e nagy erők élén új szolgálatokat tegyen a köztársaságnak. A royalisták izgatásai, a kétszínű viselkedésük, az aljas intrikusok ármánykodásai undorral töltötték el a tábornokot, aki ezúttal wetzlari táborába vonult vissza. Ám alig hogy ideért, különös és hirtelen támadt betegség vett rajta erőt. Ideges, görcsös rángatózások rázkódtatták meg egész testében; valami furcsa köhögés bántotta és vért hányt. Az orvosai sehogy sem értették meg állapotát, amelyet még rejtelmesebbé tett az, hogy csakhamar belső fájdalmak lepték meg. A beteg ágyát tanácstalanul állották körül, s ő maga egy percig sem kételkedett benne, hogy megmérgezték. Mégis panaszs nélkül, nyugodtan, szinte fenséggel viselte el lassu halódását. Egy hétig tartó szenvedés után, végül huszonkilenc éves korában, 1797 szeptember 19-én meghalt.

Halála nagy csapás volt az ifju köztársaságra. A francia közvélemény megdöbbenve vette hírül Hoche elhunytát, s a halála körülményeit annyira gyanusaknak találták, hogy a közvélemény kívánságára föl kellett boncoltatni a tábornok tetemét. De ez a vizsgálat sem állapíthatott meg már semmit, sem azt, hogy *mi* és még kevésbbé azt, hogy *ki* törte le virágjában azt a férfiút, akiben a köztársaság egyik legerősebb reménységét veszítette . . . Ifjúi halála nagy gyász volt az országnak, a történelemírás számára pedig örökké rejtélyes, megoldhatatlan kérdés marad, mi lett volna Hoche további pályája, dicsőségének telje, s bizonyára világtörténeti jelentősége, ha e fiatal férfi nem hanyatlik a sírba oly korán, hanem halad a diadalok útján tovább, egyre messzebb, egyre magasabban, ama tűndöklő magasságok felé, ahová szellemének ereje, lángesze, republikánus heve bizonyára elvitte volna . . .

Blücher Gerhard-Lebrecht.

Blücher, Poroszország haditörténetének ez a büszkesége, nem azok közül való, akiknek lelki nagysága előtt egyforma tisztelettel hajlik meg a barát és az ellenfél. Nem tartozik azok közé, akiknek részéről még a legyőzetés is dicsőség számába megy. Kiváló katona volt, sőt valóságos mintaképe a vitézségnek, az elszántságnak, a gyors és biztos elhatározásnak. Ez az ember, aki nagyon szimpla sorból került az élet sodrába, és mint walstadti herceg s a porosz hadak marsallja fejezte be küzdelmekkel, hősi harcokkal teljes életét, valóságos mintaképe a porosz katonának. De hangsúlyoznunk kell, hogy a porosz katonának volt mintaképe, nem pedig a katonai eredményeknek a szó legszebb és legnemesebb vonatkozásaiban. Mert az igazi nagy hadvezérek sohasem feledték el, hogy csak a harcmezőn állanak szemben teljes szigorral az ellenséggel, és nem gyakorolták a dicsőséggel befejezett harcok után is kegyetlen kedvvel a megtorlást a védekezni nem tudó legyőzötteken. Blücher azonban az eltévelyedéseiben másképpen tett, s amikor, — igaz hogy hősi, kápráztató küzdelmek után — győzelmet

aratott a franciák félistenén, Napoleonon, s bevonult Párisba: olyan barbárságnak és kegyetlenségnek adta jelét, amely egy hunutódnak, vagy Tamerlan katonájának sem válnék túlságos dicsősége.

Blüchernek ez a kegyetlensége teszi, hogy a kiváló porosz vezér ma nem áll azok között, akiknek emléke előtt tisztelettel hajlik meg a győző és a legyőzött. Blücher emléke ma is gyűlöletes a mindenkor nagylelkű Franciaország előtt, sőt ki tudja, hogy ez az ember mennyire járult hozzá ahhoz a gyűlölethez, amely Franciaországban az egész porosz fajta ellen él. Ünnepelhették Blüchert a hazájában, mint nagy hadvezért, állíthattak neki szobrokat még életében, de mindez és a férfiúi dicsősége el nem nyomhatja azt a méltatlankodást, amellyel a Rajnán túl gondolnak rá azok, akikre kegyetlen kézzel szegyenbélyeget sütött, amikor Waterloo után, a porosz hadak élén, bevonult a száz sebből vérző Párisba . . .

Blücher Gerhard-Lebrecht Rostockban született, Mecklenburgban, ahol az atyja mint kapitány élt. 1742-ben látta meg a kis Gerhard a napvilágot, de mintha szüleinek terhére lett volna: ezek nem sokat törődtek vele és teljesen szabadjára engedték. Tizenhárom éves korában, anélkül, hogy előzőleg valami szigoruan írás vagy olvasásra fogták volna, a fiatal Blücher elkerült Rügen-szigetre, egy rokonához, Krakwitz aszszonysághoz. Itt aztán csöbörből-vödörbe esett. A jó rokon még kevesebbet törődött vele, mint amennyi gondnal voltak hozzá a szülői házban, és így aztán Blücher teljesen magára volt hagyva. Választhatta játékait, a foglalkozását aszerint, ahogyan éppen kedve parancsolta. A játéakai meglehetősen durvák voltak, és — német életrajzírói szerint — suhancársai közül sokan megadták az árát az ifju Blücher verekedő szeszélyének . . . Így cseperedett. Tizenöt esztendő volt, amikor vágya kerekedett, hogy megszökjön és katonának csapjon föl. Szemközt a festői Rügen-szigettel, reggelenként, egy svéd huszárezred gyakorlatozott és ennek trombita-szava napról-napra megdobogtatta

a fiatal legényke szívét. Vonzotta őt a katona-élet, annyira csalta, csábította, hogy egy napon nem bírta megállani tovább: kereket oldott és egyenesen a svéd ezredhez állított be. Itt aztán hasztalan próbálták a fiút okos szóval eltéríteni szándékától, hiába magyarázták neki, hogy fiatal még, korai volna katonának beállania. Blücher meg nem tántorodott szándékától. Amikor aztán látták, hogy hiábavaló vele minden okos szó, csakugyan befogadták és egyelőre zászlóvivője lett az ezrednek.

A sors azonban úgy akarta, hogy Blücher ne a svéd, hanem a porosz fegyvereknek hozzon majdan dicsőséget. És amit a sors egyszer elhatározott, az bizony ritkán szenved halasztást. Az első összeütközésnél, amelyben a svéd-porosz háború folyamán Blücher részt vett, menten porosz hadi fogásba esett és a porosz katonák nem sokat teketóriáztak vele, hanem — hiszen úgyis katona akart lenni az istenadta — besorozták a porosz hadseregbe. Ez 1760-ban történt. Akkor, egyéb vitézi tettek hijján, egyelőre csak az a dicsőség jutott ki Blüchernek, hogy ő lehetett a híres „fekete huszárok“ ezredtrombitása. Sovány dicsőség, Blücher hamar megelégtelt. Bizonyos, hogy a trombitási tisztség kevésbé alkalmas arra, hogy valaki világhirre vergődjék. Blücher nem is maradt sokáig trombitásnak, ellenben mihelyt tehetett, magánál fiatalabbnak adta át a magasztos hangszert, míg ő maga ezentúl már kivont karddal, mint a többiek, nyargalt együtt a fekete huszárokkal . . .

Az ezredben csakhamar úgy ismerték, mint rettenthetetlen bátorságú fickót és ezt a tulajdonságát bőven bizonyíthatta tettekkel a hétéves háború folyamán, ahol ismételten kitüntette magát, olyannyira, hogy csakhamar tisztté léptették elő. A freiburgi ütközetnél megsebesült, sebéből azonban fölgyógyult. Hogy a halálhoz járt közel, ez meg nem ijesztette a vitéz katonát. Sőt a menekvéséből mintha még több bátorságot, még tüzelőbb vakmerőséget merített volna, olyan buzgósággal vett részt föl-

épülése után a háború további menetében. Hogy tisztársai valami különösen szerették volna, bizony az sehogyan sem mondható el róla. Ellenkezőleg: veszekedett rossz híre volt és kerülték, mert a csaták hőse izgága természet volt, aki, ha a harcmezőn nem jutott alkalmat, legalább mint párbajhős szerezte villogtatni szablyáját. Félelmes vívó hírében állott, és tudták róla, hogy kardja nem igen kiméli a más bőrét. Viszont a saját irháját se féltette, és nem sokba vette, ha történetesen bele hasítottak egy kicsit . . .

A hubertburgi békekötés után Blücher pályafutása hirtelen komolyabbra fordult. A huszonegyéves ifjú tiszt belátta, hogy a hadakozó kedv és a bátorság katonánál értékes erény ugyan, de még nem minden, és kivált akkor nem, ha valaki dicsőségre és jelentős szerepre vágyik. Megérezte, hogy a műveltsége fölötte fogyatékos, ezért a hadi tudományok tanulmányozásának szentelte magát. Ám az érdeklődése most sem terjedt a szűken körülhatárolt katonai tudományokon túl, s ideje túlnyomó részét dorbézoló élettel, duhaj mulatságok közben töltötte. De mert tudták róla, hogy jó katona és a vizsgáit is éppen oly jól megállotta, mint előzőleg a harcok tüzét, azért 1770-ben, huszonnyolc éves korában kapitány lett.

Mint kapitány részt vett Poroszországnak Lengyelország ellen való hadjáratában, de már ekkor megesett vele, hogy még a vitézségénél is inkább kitűnt azzal a kegyetlenségével, amellyel a fogságba esett lengyel katonákkal elbánt. Ez az embertelensége annyira hirhedtté tette, hogy Loskow generális maga elé idézte és meglehetősen szigorú dorgálásban részesítette. Sőt még ezzel sem érte be, hanem a vitézlő kapitányt — büntetés gyanánt — nem terjesztette fel előléptetés végett. Ezen aztán Blücher annyira elkeseredett, hogy beadta a lemondását. Azt hitte, és szentül bizott benne, hogy Frigyes király, aki szeretettel volt katonái iránt, tartóztatni fogja, vagy legalább is jó szóval fordul feléje. Ámde a jó szó késett a kegyes királyi ajkokról, s amikor Frigyes végül válaszra érdemesí-

tette a kapitány lemondását, ez a válasz a kicsengésében nem volt sokkal finomabb és előkelőbb, mint Blücher viselkedése a lengyel foglyokal szemben.

— *Blücher kapitány ostoba számár, és elmehet! Én tölem akár elviheti az ördög,* — jelentette a király.

S az uralkodó e nemes és jóindulatu szavaival vonult nyugalmába 1773-ban a harmincegyéves kapitány.

Vidékre vonult vissza, ahol csakhamar megnősült, egy dúsgazdag adóbérlőnek leányát, *Mehling* kisasszonyt vette nőül. Elkeseredésében pedig Blücher most teljesen elfordult katonai emlékeitől. Otthon ülő természet lett. Birtokot vásárolt és mint gazdálkodó élt tovább. Szívében azonban élt a régi vágy és a katonai pálya után való sóvárgása. Csak Frigyes halálát várta . . . Mihelyt pedig a király 1786-ban lehunyta szemét, Blüchernek nem volt türelme tovább otthon, hanem nyomban Berlinben termett és kapitányi ranggal ismét visszatért az ezredéhez, ahol előbb őrnagy, majd 1790-ben ezredes lett.

Ekkor kezdődött még csak igazán a karrierje. A francia forradalmi seregek ellen vezetett háború során, 1793-ban és 1794-ben, Blücher a hidegvérével, vad rettenthetetlenségével több ütközet alkalmával, nevezetesen Moorlautern, Kaiserlautern és Edelsheim mellett annyira kitünt, hogy rövidesen vezérőrnaggyá léptették elő. Közben özvegyiségre jutott, de 1795-ben, kevéssel a baseli békekötés után, másodszor is megnősült.

Katonai pályáján ezután már gyorsan haladt előre, és 1803-ban Münster katonai kormányzójának nevezték ki. Ebben a minőségében, amely inkább adminisztratív teendőkre készítette, de vitézi tettekre éppenséggel nem nyújtott alkalmat, három esztendeig szolgált. Amikor aztán 1806-ban megújult a háború Franciaországgal, Blücher az elsőők között volt, akik ismét a harcmezőre siettek. Repeső lélekkel rohant a nemzeti zászló védelmére. Résztvett az auerstädti ütközetben, ahol huszonöt svadron élén nyargalt. Ezuttal azonban minden vitéz-

sége, amely szinte a fanatizmus hevével lobogott, hiábavaló volt. A poroszoknak meg kellett hajolniuk Davoust félelmetes tüzésége előtt. Ezek elől hátrálva Blücher a katonáival Pomerániába vonult vissza, amiért feljebbvalói részéről sok szemrehányás érte. Hohenlohe herceg ugyanis, aki lovasság híján nem tudott eljutni Stettinbe, kénytelen volt Prenzlaunál megadni magát a kapitulációért Blücherre hárította a felelősséget. A pomerániai visszavonulás különben éppenséggel nem volt kényelmes és zavartalan, mert Blüchert, akit a francia katonák elvágtak a porosz főseregtől és aki tízezer emberrel menekült, nyomon követte a francia üldözők serege. Sikerült azonban egérutat vennie és amikor utóbb szembekerült Klein francia tábornok haderejével, a ravasz porosz katona úgy került ki a csávból, hogy azt hazudta a francia tábornoknak: a hadviselő felek fegyverszünetet kötöttek.

Ezzel a ravaszsággal kimenekedett a hurokból, és most nyugodtan folytatta útját Mecklenburgba, ahol hadtestével csatlakozott a weimari herceg seregéhez. A weimari herceggel együtt küzdötte meg a Wahren és Altschwerin között vívott ütközetet . . . Mintha maga a hadisten volna, úgy forgatta hatalmas szabályját Blücher, de hasztalan: a francia túlerő elől hátrálnia kellett.

Soult és Bernadotte tábornokok üzőbe vették a német sereget, amely most Blücher parancsára Lübeck városában keresett menedéket. Lübeck, mint semleges hely, egyébként elkerülte volna a francia támadást, de most, mert Blüchernek menedéket nyújtott, keresztülszenvedte mindazt a gyötrelmet, amely az ostromlott városok osztályrésze lenni szokott. Amielőtt még a város megadta volna magát, a német sereg odébb állott és nagy rendetlenségben vonult vissza Svartauba, ahol aztán végül kénytelen volt az ellenség előtt letenni a fegyvert. Maga Blücher is hadifogságba került. Szerencséjére azonban csakhamar szabadult, amikor a francia és német seregek kölcsönösen kicserélték egymással foglyaikat. A franciák Blüchert

Viktor francia generálisért adták cserébe. A német tábornok erre most egyenesen Königsbergbe sietett, ahol a megérdemelt szemrehányások helyett üdvözlésben volt része, sőt a királyi udvarnál is kitüntették.

A tilsitti békét követő időben, amikor egy pillanatig a béke angyala terjesztette ki szárnyát Európa fölött, Blücher generális tétlenségre volt kárhozthatva. Ezt az állapotot meglehetősen kelletlenül viselte el és panaszkodott is miatta. Szívének minden csepp vére a veszedelmek mezejére vonta, s a pihenés valószínűsítő gyötrelme volt számára. Különben is engesztelhetetlen gyűlölettel volt a franciák iránt, s ezért ahol és ahányszor alkalma adódott, hogy kifejezze ezeket az érzelmeit, mindig megtette. A francia-gyűlölete valószínűsítő fanatizmusná vált; Blücher, ahol tehetett, izgatott a franciák ellen és meglehetősen lenézéssel beszélt a diplomáciáról, amiért holmi békekötéseken és aktákon nyargal, ahelyett, hogy a fegyverekre támaszkodnék! A porosz generális, aki nem kérkedhetett túlságosan lelki és szellemi műveltséggel, nem gondolt arra, hogy a háború sokkal súlyosabb áldozatokat ró az országokra és népekre, mint amilyen súlyosak lehetnek azok az áldozatok, amikre a talán nem nagyon tisztos béke kényszerít. A kényszerű tétlenségben valószínűsítő elkeseredés vett Blücheren erőt. Az erélyes, izmos alak, ez a talpig férfi úgy érezte, hogy ereiben lassan megalszik a vér. És nagy volt az öröme, amikor hírért vette a franciák oroszországi vereségeinek, a moszkvai katasztrófának s a szerencsétlenségek ama hosszú sorának, amely, Moszkvától a Berezinaig, nyomon követte Napoleon visszavonuló hadait...

Az oroszországi visszavonulás után Blücher örömmel lélekzett föl. Elérkezettnek találta az időt, hogy az országok ismét a tettek mezejére lépjenek és fölvegyék a küzdelmet Napoleon ellen. Porsorsország belépett a koalícióba. És noha Blücher akkor — 1813-ban — már hetvenegy éves volt, mégis őt nevezték ki a porosz hadsereg fővezérévé. Amiért egész életén át küzdött, most elérte. Fővezér volt. Harcmezőn az egye-

dül parancsoló. És ezt az ajándékát a sors még megtetézte azzal, hogy ime akkor lehetett fővezérré, amikor már fáradt röppenésű lett a francia sas és csapdosva hullajtotta szárnyának pihét . . .

Negyvenezer főnyi porosz és orosz had élén tartott Blücher Szászország felé, s útközben csatlakozva Wittgenstein tábornok hadaihoz, 1813 május 1-én Lutznél összeütközött a franciákkal. A csata hevében maga az öreg porosz fővezér is megsebesült, de ennek ellenére tapodtat sem távozott az ütközet végső kimenetelig. Hasonlóképpen kitűnt vitézségével a bautzeni és hanaui ütközeteknél. Ennyi kitartás, ennyi szívósság végre diadalmaskodott, és végül Katzbachnál sikerült Blüchernek győzelmet aratnia a Macdonald vezérlete alatt küzdő franciákon. Az agg porosz vezérnek nagy része volt benne, hogy e sikeres föllépés után a franciák hajlandók voltak az ideiglenes fegyverszünetre.

A fegyverszünet lejártá után Blücher annak a porosz-orosz egyesült hadnak lett a vezére, amely a további hadjárat során *sziléziai hadsereg* név alatt szerzett nagy érdemeket. Ez a hadsereg a legnagyobb, amely valaha Blücher önálló parancsnoksága alá került, százhuszezer emberből állott. Blücher a védelemből hirtelen az offenzívába csapott át, majd pedig Drezda felé tartott és Napoleon hadainak erőfeszítése ellenére 1813 október 3-án átkelt az Elbén. A győzelmek egész sorát fűzhette most homloka köré az öreg porosz hadvezér. Rendre diadalmaskodott a francia marsallokon. Megverte Neyt, Marmontot és Bertrandot, s e győzelmek még acélosabbá tették öregedő testét. A fényes diadalog glóriájával a homloka körül ezután Lipcse felé tartott, ahol Napoleon már várta a szövetkezett hatalmakat.

Lipcse mellett került rá a sor a nagy, a véres leszámolásra. Teljes három napig tartott a *népek csatája* és rengeteg véráldozat árán végül is a szövetkezett hatalmak győztek . . . A franciák, a szászok árulása folytán, kénytelenek voltak vissza-

vonulni és ettől fogva kezdett teljesedni a Napoleon tragikus végzete.

A lipcsei csata, amely oly végzetes volt Napoleonra, annál teljesebb dicsőséget hozott Blüchernek. A porosz király tábor-szernaggyá nevezte ki. Az aggastyán diadalmenettel vonult be Lipcse városába, ahová messze vidékről elébe sereglett a nép. De Blücher nem szürcsölte fenéig az ünneplés serlegét, hanem haladéktalanul üldözőbe vette a francia sereget. Hiába-való sietség volt: a menekülő franciáknak sikerült tévútra vezetniök kérlelhetetlen ellenségüket. Blücher Koblenz felé tartott, mert az hitte, hogy Napoleon oda menekült. Üldözés közben, 1814 január 1-én Kaub közelében átkelt a Rajnán, majd pedig hadaival betört Franciaországba. Január 17-én Nancyba ért, innen tovább indult és fáradhatatlan hajsza után végül csakugyan sikerült újra összetalálkoznia a francia sereggel és Napoleonnal. A két ellenséges sereg a Rothière folyó partján ütközött össze és Blücher február 1-én ismét legyőzte Napoleont. Ez az újabb győzelem méltán tölthette el büszkeséggel az öreg hadvezér keblét. Megtelt göggel és hetykén jelentette ki:

— *Nem nyugszom addig, amíg a zászlómat Napoleon trónusába nem tűzöm.*

Akkor a szövetkezettek már minden oldalról beözönlöttek Franciaországba. Blücher azonban az első akart lenni közülök, aki hadaival Párisba érkezik. Hogy a többieket megelőzze, elvált Schwarzenberg hadosztályától és előre sietett. E túlzott hév azonban gyorsan ellene fordult. Champaubert és Montmirail mellett kettős vereséget szenvedett, mire Soissons felé vonult és a várost hatalmába kerítette. Laonban megállt és erősen védett állásban várta Napoleon támadását. De a császár sokkal kisebb hadierővel rendelkezett, semhogy győzelmesen vehette volna föl a harcot kérlelhetetlen ellenségével. Laon mellett Blücher újra megverte Napoleont és most már fölüljuló hévvel tört ezután Páris felé. Hanem Arcisnál még egyszer megállt.

Ebben az ütközetben is résztvett, és kénytelen volt csatlakozni a szövetségzett hadakhoz, amelyeket pedig meg akart előzni. Végül aztán poroszaival mégis csak bevonulhatott Párisba, ahol a Montmartre tetején ütötte föl főhadiszállását. És ez a nap volt kétségtelenül a Blücher szemében életének legszebb napja. Mintha egész élete célját valósította volna meg ezen a napon.

A hadjáratban Blücher olyan érdemeket szerzett, hogy a király Wahlstadt hercegévé nevezte ki s elhalmozta kitüntetésekkel és ajándékokkal. Noha dicsősége tetején állott akkor, és tisztelettel és irigykedéssel néztek föl rá, mégis a politikától távol tartották, mert Sándor cár tudta róla, hogy ez az ember csak a háborúban kitűnő, mint mindenre elszánt katona, de mint gondolkodó, mint államférfi és politikus aligha jöhet számba. És éppen ezért a cár erőszakkal távoltartotta Blüchert minden politikai jellegű tanácskozástól.

Ez a mellőztetése meglehetősen fájt neki, s mialatt a diplomáciai tárgyalások tartottak, Blücher váltig hajtogatta, hogy az író tollak el fogják rontani azt, amit ő és katonái fegyverrel szereztek. Végül azonban mégis csak kénytelen volt beletörődni a diplomáciai megállapodásokba. Mellőztetéseért kárpótlásul érte az a kitüntetés, hogy elkísérhette a szövetséges uralkodókat, amikor ezek bevonultak Londonba. Itt pedig ismét bőségesen kijutott az ünneplésből az elaggott porosz csatabárdnak . . . Az oxfordi egyetem díszdoktorrá választotta meg, ami azonban aligha hatotta meg túlságosan Blüchert. Az öreg katona sokkal is nagyobb lenézéssel volt a tudomány és az írás iránt, semhogy valami különösen megéjtette volna az a díszdoktori diploma, amelyet finom pergamentre rajzolva nyújtottak át neki az oxfordi egyetem tudós professzorai . . .

A kontinensre való visszatérése után Blücher annak a tervének igyekezett híveket szerezni, hogy a szövetségzett hatalmak juttassák Franciaországot Lengyelország sorsára: darabolják föl és osztzkodjanak rajta. Szerencsére az uralkodók

és diplomáciájuk nem tette a magáévá Blücher elfogultságát, s így nem következett be az az esemény, amely bizonyára végefogyhatatlan és rettentő harcokra vezetett volna.

Napoleon az Elba szigetén volt, és Blücher sajnálkozással látta, hogy most aligha lesz egyhamar alkalma megint kirántani szablyáját. A császár szökése és visszatérése Franciaországba azonban megszerezte az öreg porosznak azt az örömet, hogy még egyszer kiállhatott a harcmezőre, sőt hogy új csapást mérhetett a szárnyát szegett császári francia sasra.

Amikor Napoleon 1815-ben Cannesban partra szállott, Blücher megint mint vezér állott a porosz hadsereg élére. Ligny mellett, június 15-én vereséget szenvedett ugyan Napoleontól, akinek hadai azon a napon tizenötezer poroszt tettek harcképtelenné, de már három nappal utóbb a fáradhatatlan Blücher bosszút vett ezért a vereségért, amikor megjelenésével eldöntötte a waterlooi csata sorsát.

A csataterén akkor ez volt a helyzet. Szörnyű küzdelem után Napoleon ura volt már a waterlooi síknak; a hollandus és angol seregek megverten, de még végső elszántsággal tartották a síkot, mialatt Wellington, az angol fővezér, órával a kezében és elfehérült ajkkal hajtogatta: *Blücher vagy a halál*. S e végső pillanatban, amikor döntő fontosságú lett a megjelenése, érkezett poroszaival a csatamezőre Blücher . . . Ez a segítség egyszeriben megfordította a hadi szerencsét. Napoleon elvesztette az ütközetet, amely egyszersmind reménységeinek rombadőlését jelentette. A waterlooi ütközet után a porosz tábornok másodszor is bevonult Párisba, és most minden kimélet nélkül engedett szabad folyást annak a régi gyűlöletének, amely Franciaország ellen tüzelte.

A vandálnak gyönyörűségével gyújtott, pusztított, égetett föl mindent, ami szépség és érték elébe került. Nem érte be vele, hogy kifosztatta a saint-cloudi kastélyt, ahol a főhadiszállását fölütötte, hanem ezenkívül tisztjei garázdálkodásának engedte át a királyi könyvtárt. Mélységes megvetéssel muta-

tott rá az ott fölhalmozott és rengeteg értéket képviselő könyvekre, majd pedig így biztatta tisztjeit:

— *Ezek a könyvek szintén hadifoglyok, azért vannak így szépen sorjába glédába állítva. Pusztítsátok őke, vagy vigyétek magatokkal. Tehettek velük, ami nektek tetszik.*

De bosszuálló kedve még ezzel sem érte be, hanem rengeteg hadisarcot vetett ki és borzalmas vexációknak tette ki Páris népét. Az egész francia gárdát börtönre akarta vettetni, amiért küzdeni mert az ellenséges hatalmak ellen! A Jénáról elnevezett hidat pedig, amelyet a franciák a győzelmes jénai ütközet emlékére neveztek el, légbe akarta röpíttetni, mert — úgymond — ez az elnevezés a poroszok egyik vereségére való emlékeztetés. Páris városának tanácsa hasztalan fordult panaszaival az angol generálishoz, Wellingtonhoz, hogy védje meg a várost e borzasztó porosznak vandalizmusától. Wellington ezzel a válasszal érte be:

— Én csak Páris ura vagyok, Blücher ellenben a Párison kívüli vidék parancsolója. Minthogy pedig a jénai híd túlvan van a párisi erődítményeken, semmi közöm hozzá. Blücher azt tehet vele, ami neki tetszik.

Szerencsére az utolsó pillanatban Blücher háromezréezer frank ellenében lemondott arról a tervéről, hogy fölrobbantassa a hidat . . .

A szövetkezett uralkodók bevonulása után Blücher Rambouilletbe tette át hadiszállását és ezt a vidéket tette ki katonái rabló és fosztogató szenvedélyének. Kegyetlenségei olyan mérvet öltöttek, hogy Sándor orosz cár is fölháborodott rajta. Ennek ellenére azonban III. Frigyes Vilmos, a porosz király elhalmozta kedves tábornokát a fejedelmi kegy új és újabb nyilvánulásaival. Sőt az ő tiszteletére új rendjelet alapított, az arany sugarakkal ékes vaskeresztet, amelynek aztán Blücher volt az első lovagja.

A párisi béke után Blücher visszatért Poroszországba, majd pedig sziléziai birtokán telepedett meg, ahol csakhamar

megbetegedett. Itt még az a kitüntetés érte, hogy királya ellátogatott hozzá, de kevéssel e nagy kitüntetés után Blücher meghalt. Mintegy hónappal a halála előtt jutott ahhoz a megiszteltetéshez, hogy a szülőhelye, Rostock városa, óriási bronzszoborral örököztette meg alakját. A szobrot Blücher katzbachi győzelmes ütközetének évfordulóján leplezték le. Egy hónappal a nagy ünnepség után Blücher tábornok, a wahlstadti herceg, 1819-ben meghalt . . . Dicsőségének utolsó tudata az lehetett, hogy ő volt az első, akinek még életében emeltek szobrot Németországban. Azóta egyébként Blücher-szobrok elég szaporán nőttek ki a porosz nagyvárosok főtereiből és 1826-ban Berlin, 1827-ben Boroszló állított díszes emléket a hadverő porosz generálisnak.

Blücher, — hogy összefoglaló vonásokban gyűjtsük föl pályáját, személyét és jellemét, — rettenthetetlen katona volt, vakmerő lovastiszt, akinek hadvezéri talentumát azonban inkább a kivívott siker, mintsem az elméleti tudás vagy a vele született zsenialitás igazolná. Fáradhatatlanságáért és törhetetlen vakmerőségeért elnevezték *Marsall Vorvaerts!*-nek, amiért mindig a *Vorwärts!* (Előre!) volt a kedvenc vezényszó az ajakán. Bizonyos, hogy Blücher értékre nem volt összemérhető sem Napoleonnal, sem Napoleon nagy marsalljaival, sőt nem lehetne mérni őt azzal a mértékkel sem, amely Napoleon többi győztes ellensége katonai zsenijének kijár. Sem Károly főherceggel, sem Wellingtonnal, vagy Nelsonnal nem vehetnők őt össze. A siker azonban tagadhatatlanul melléje állt és hadiszerencse véletlenjeinek jóvoltából Blücher neve ma egyforma fénnel ragyog azokéval, akik talán az övénél külön tudással és igazi lángésszel tudtak féket vetni a napoleoni törekvéseknek.

Szuvarov Vaszilyevics Sándor.

Szuvarov Sándor 1729 november 13-án született Moszkvában. Eredete, családi körülményei, egyéni természete és veleszületett sajátságai egyaránt a katonai pályára utalták. Életének ideje Oroszország történetének abba a korszakába esik, amikor az északi kolosszus a legnagyobb lendületet vette, amikor az étvágya legnagyobbra nőtt, s amikor egymásután falta föl azokat a népeket és országokat, amelyek fölé a hadi szerencse segítette. Oroszországnak ebben a hatalmi és területi terjeszkedésében nagy segítségére volt Szuvarov Sándor, aki katonai pályája során győztesen vezette az orosz seregeket, hol a tatárhordák, hol Törökország, hol pedig Lengyelország ellen. E küzdelmei közül különösen a törökök és a lengyelek ellen folytatott harcai nevezeteseek. Lengyelország végső kérésbeeséssel védekezett az orosz falánkság ellen, s amikor a lengyel birodalom fölőszlatása után véres lázadásokban csatant ki az ország létért való küzdelme, Oroszország részéről mindannyiszor Szuvarov Sándor volt az, aki vérbe fojtotta Lengyelország forradalmi törekvéseit. A tatár, a török és len-

gyel háborúban Szuvarov mindig teljes diadallal harcolt s hadi dicsősége még csak ott szenvedett súlyos próbát, sőt több ízben kudarcot, amikor a francia forradalmi seregekkel szemben kellett megküzdenie.

A francia forradalmi seregeknek sikerült megvernie Oroszországnak azt a tábornokát, akit odáig győzhetetlennek tartott nemcsak a hazája, hanem egész Európa. A franciáktól szenvedett vereségei miatt aztán meglehetősen különbözőképpen ítélik meg az egyes hadtörténeti írók Szuvarov Sándor hadvezéri tehetségét és értékét. Vannak, akik felületes ítélettel azt hiszik róla, hogy a győzelmei csak akkor és addig voltak biztosak, amikor vagy fegyelmetlen hadakkal állott szemben, vagy olyanokkal, amelyeknek vezérei szellemi érték tekintetében alatta maradtak. Mások viszont a franciáktól szenvedett vereségeinek nem tulajdonítanak túlságos fontosságot, mert hiszen Szuvarov hadjáratai során volt olyan is, ahol ő kerekedett győztesen a franciák fölé. Azt hisszük, hogy e szélsőséges ítéletek között leghelyesebb az, amely a középúton jár és amelyet *Ambert* tábornok, a híres francia hadtörténeti író így fejez ki legjellegzetesebben:

„Szuvarov értékes képességekkel volt megáldva, amelyek győzelemről-győzelemre vezették. Diadalainak hosszú sorozatában még csak a francia seregek állították meg. A velük való összeütközéseinek kimenetelét azonban az egész férfiuinak megítélésénél nem szabad túlságos fontossággal latba vetni. Talán ha Szuvarov fiatalabb éveiben, amikor szelleme még rugalmasabb, találkozik össze a francia hadakkal, mérkőzéseiknek kimenetele is más. Ami magát Szuvarovot mint hadvezért illeti, meg kell adni neki, hogy ez a férfiú biztos tekintetű, csalhatatlan szemű katona volt. Az elhatározásai hirtelenül születtek benne, s szilárdak és erőteljesek voltak. Kezdeményezéseiben mindig bátornak, sőt néha túlmerésznek mutatkozott. Különösen jellemző sajátása a tulajdon tehetségébe vetett korlátlan hite és bizalma. De valaminthogy magában bízott, úgy bízott

a hadaiban is. A törökök, tatárok és a lengvel fölkelők ellen való küzdelmekben pedig nem is iger volt szükség másra, mint azokra a sajátságokra, amelyeket az imént e férfitulajdonságai gyanánt kiemeltem. Olyan sajátságok ezek, amelyek hadvezérnél mindig értéket jelentenek, s hogy volt-e ennél Szuvarovban több is, azt megmondani legalább is nehéz lenne. A régebbi hadjáratai során más képességeinek kifejtésére nem volt szükség, amikor pedig a francia hadakkal ütközött össze, akkor már túlságosan beidegződött egy bizonyos modorba, amelytől eltérni nem tudott többé.

Azonkívül fontolóra kell venni azt is, hogy olyan francia vezérektől szenvedett vereséget, amilyen Moreau és Massena volt; két rendkívüli ember, aki több volt a tehetséges hadvezérnél és egyenesen zsenije volt a hadviselésnek. Tőlük vereséget elviselni nem nevezhető olyan megszégyenülésnek, amely még oly értékes hadvezért is kompromittálhatna. És bárha Szuvarov katonai és férfitulajdonságai jellemében bőven keveredik fény és árny, mégis olyan alak ő, aki megérdemli, hogy megkülönböztetett helye jusson a nagy katonák arcképcsarnokában. Nagyszerű tulajdonságok olvadtak össze benne rendkívüli gyarlóságokkal. A gyarlóságai talán nem voltak egyéni sajátjai, beletartoztak azok amaz időknek és a hazájának erkölcsébe, holott az erényei tisztára az övéi voltak. Különös érdeme, hogy soha nem volt hajlékony udvaronc, ellenben tisztakezü és becsületes ember volt, akitől távol maradt a hivalkodás, a gög és a fényűzés. Szuvarov mintául szolgálhatott egy olyan országban és olyan korszakban, amely minták tekintetében különösen szegény volt.

Nemes tulajdonságai közül való volt az is, hogy lelkének minden ragaszkodásával csüngött a katonai életen és a vezérelte alatt álló katonákon. Bátor ember volt, már pedig a bátorság csak a derék és emelkedett szívekben lakozik . . . De legfőbb erénye a hazafiassága. Büszke volt, hogy Oroszország fia és valósággal bálványozta hazáját. Ha térdre borulva imádko-

zott, mindig az orosz zászló alatt tette. Hazafias érzelme mindenkor kifejezésre jutott nála, pedig sem hadseregeknek, sem vezéreiknek különb erénye nem lehet, mint hazájuknak vak, fanatikus imádata.“

... Igy jellemzi Szuvarovot Ambert tábornok, és ebben a jellemrajzban csakugyan híven benne tükrözik Szuvarov generális lelki portraitja.

*

Szuvarov Sándor voltaképpen svéd eredetű volt. Még a dédatyja, Szovor Tamás nyugalmazott svéd százados vándorolt be családjával Oroszországba, ahol már a fia katonai nevelésben részesült. Fiának nevét az iskolában eloroszosították, a Szovorból Szuvarov lett s mint ilyen az orosz hadseregben ezredesi rangig vitte fel. Ennek fia tábornok és szenátor volt. A tábornok és szenátor Szuvarovnak volt aztán fia, Szuvarov Sándor, a későbbi nagy orosz hadvezér.

Családja hagyományaihoz híven, katonai nevelésben részesült ő is, s tizenhárom éves korában a moszkvai hadapródiskolába adták be, ahonnan 1754-ben mint hadnagyot osztották be az orosz hadsereghez. Már a Svédország elleni harcban, mint egészen fiatal tiszt kitűnt bátorságával, amelynek utóbb még jelesebb bizonyosságait szolgáltatta a hétéves háború alatt. A hétéves háború nagyobb ütközetei közül többen is résztvett, így nevezetesen Zorndorfnál, Kunnersdorfnál és Reichenbachnál. Ifjui dicsőségét pedig megkoronázta az a fényes haditette, hogy Lanzberg ostrománál sikerült elfognia *Curbière* tábornokot. A feljebbvalói különösen ezután teljes mértékben méltányolták képességeit és érdemeit. Katonai pályáján gyorsan jutott előre, s már 1762-ben, tehát alig harminckét esztendőskorában ezredes lett, majd pedig egy esztendővel utóbb brigádéroszá léptették elő.

Nagyobb és önállóbb szerepkörhöz azonban még csak akkor jutott, amikor 1768-ban Lengyelország ellen küldötték. Ez alkalommal tűnt ki igazán az, hogy az ifjú katonában nem-

csak rendkívüli bátorság lakozik, hanem ennél több is: elszántság, ritka kitartás és az a képeség, hogy minden akadályt játszi könnyűséggel tudott elhárítani útjából. Ami majdnem lehetetlennek látszott volna, azt végrehajtotta: heves és gyors ostrommal sikerült bevennie Krakkót. Innen úgyszólván szünet és pihenés nélkül folytatta útját Varsó ellen, és megverte Kotelupowszki és Pulawszki hadait. Utóbb Stralovitznál döntő győzelmet aratott Oginszki hadai fölött, amivel úgyszólván a megsemmisülésbe kergette Lengyelország katonai erejét. E győztes hadviseléseért tábornokká léptették elő, majd pedig a finn határszélre küldött hadseregek főparancsnokává nevezték ki.

Az orosz-török háború kitörése 1773-ban új fordulatot jelentett Szuvarov tábornok életében. Az egyik hadtest parancsnokának tették meg, s hadai élén ritka elszántsággal és a legnagyobb gyorsasággal vonult be Törökországba. Ismételten megverte a török seregeket, s különösen a hirsofti ütközetben aratott döntő győzelmet felettük. A háború győztes befejezése után aztán hazájába tért vissza, ahol Katalin cárnő kitüntetéssel s előléptetéssel fejezte ki háláját a győztes tábornok iránt. Azonban most sem lehetett része hosszabb pihenésben, amire egyébként nem is igen vágyott. A Pugacsev-féle lázadás újabb nehéz feladatok elé állította, amelyeknek szívósan, de leirhatatlan kegyetlenséggel felelt meg.

A Pugacsev-féle lázadás fontos tünet volt Oroszország belső életében. Mikor az európai Oroszország a legteljesebb virulás képét mutatta, s ellenségei fölé kerekedve úgy látszott, hogy Katalin cárnő lángesze a haladás és a dicsőség útjára terelte az országot, hirtelen pórlázadás tört ki, amely megmutatta, milyen ingatag ennek a dicsőségnek alapja és milyen mérhetetlen a nyomor, a tudatlanság és a barbárság a cárnő uralkodása alatt! A pór fölkelés vezére Pugacsev volt, az egykori kozák, akit többféle kihágásért száműzetésre ítélték, de aki megszökött és a délkeleti Oroszország rabló pásztoraiból és elkeseredett jobbagy-lakosságából hatalmas tábornok gyűjtött maga

köré. Maga Pugacsev *III. Péter* cárnak nevezte magát, s mint ilyen vezette jobbágyi népét azok ellen, akik fényben és csillogásban éltek, mialatt jobbágyaik a legsivárabb nyomorúságban tengődtek.

A nép elkeseredését nagyban fokozta a török háború is, amely folyton új rekrutákat kívánt, s amelynek szökevényei, mikor a háború véget ért, szanaszerte bujdosnak, raboltak az országban. Ezek is mind Pugacsev kibontott zászlója alá sereglettek, hogy vele együtt vívják meg a jobbágyok harcát. A lázadók elfoglalták az Orenburg vidéki kisebb erődítéseket, majd pedig egyre eltökéltebben léptek föl a nemesség ellen. Egyideig az ő hatalmukban volt a Volga egész középső medencéje, s erejük egyre félelmetesebb mértékben nőtt. E lázadó parasztok ellen küldött seregnek élén állt Szuvarov, akinek a rendes katonasággal sikerült is hamar győzelmet venni a barbár csapatokon. A döntő ütközet után maguk a lázadó jobbágyok adták ki Pugacsevet, hogy ezen az áron ők viszont amnesztiát nyerjenek. Pugacsevet Moszkvában 1775-ben kivégezték s a lázadást ezután Szuvarov rettentő kegyetlenséggel fojtotta el, különös elégedettségére a cárnőnek, akit mélyen bántott, hogy ez a parasztlázadás Oroszországot a valódi színében mutatta meg Európa előtt . . .

Hasonló szerencsével harcolt Szuvarov tábornok akkor, amikor 1783-ban a kubáni és a budzsáki tatárok ellen küldötték ki. A lázadás elfojtása után pedig krimi kormányzónak tették meg 1786-ban, s amikor kiújult az orosz-török háború, ő lett az orosz haderő fővezére. A hadjáratban, a Kinburn mellett vívott ütközetben 1787-ben súlyosan megsebesült úgy, hogy a lováról élettelenül esett le. A katonái, akik halottnak hitték, ott hagyták a harcmezőn s szörnyű ijedelmükben futásnak eredtek. De éppen akkor, a végső percben Szuvarov újra eszméltre tért. Sebesülten fölugrott, megragadta az egyik vágatató kozák lovának zaboláját, a katonát lerántotta a nyeregből és a helyébe maga pattant a paripára. Így vágatott a menekülők nyomába.

Amikor pedig utólérte őket, visszaparancsolta a katonákat a harctérre és példája olyan lelkesítő volt, hogy az orosz katonák most már halálmegvetéssel vetették magukat az ellenségre. Végül is sikerült a maga részére hódítani a győzelmet s a kinburni ütközet az orosz fegyverek diadalával végződött...

*

Szuvarov bátorsága szinte legendába illő volt. Ez a nagy katona nem ismerte a félelmet. Igaz, hogy a bravurjaiban rendkívüli segítőtársa volt a szerencse is, amely mindenkor éber szemmel ügyelt kegyencére, Szuvarov Sándorra. Így Ocsakov ostrománál megtörtént, hogy maroknyi embere élén Szuvarov egy ellenséges sereg közepébe jutott. Az ellenség bekerítette és bár a kicsiny sereg és Szuvarov életre-halálra védelmezte magát, a kaland alkalmasint mégis végzetes kimenetelű lett volna, ha az utolsó pillanatban segítségére nem siet katonáival a véletlenül arra kalandozó Repnin herceg, akinek katonái aztán lekaszabolták a törököket s kiszabadították veszedelmes helyzetéből Szuvarov generálist . . .

Egy másik bravuros hadi tette a foksánii ütközet volt, ahol Mehemed nagyvezér fölött aratott győzelmet. A menekülő törököket üzőbe vette és Rimniknél érte őket utól, ahol másodszor is összeütközött velük. Rimniknél azonban a nagyvezér serege közben egyesült a másik török fősereggel. Összesen százezer főből álló török had várta itt a foksánii győző üldöző hadát, amely mindössze tízezer emberből állott. A török had abban a nyugodt hiszemben volt, hogy ha az üldözők idáig követik, sikerül őket törbe ejteni, s hogy a tízezer főnyi orosz hadból egyetlen szál ember sem menekül. E helyett azonban másképen történt. Szuvarovot most sem hagyta el hagyományos szerencséje. Tízezer emberével sikerült teljesen tönkre tennie a tízszerre erősebb török hadat. A törökök futásban kerestek menedéket, Szuvarov és hadai pedig a rimniki mezőkön pihenték ki a nagy nap fáradalmaikat . . .

A rimniki diadal csodálattal töltötte el egész Európát. Ez a csatanyerés majdnem lehetetlenség számába ment, s olyan lelkesültség támadt a nyomában, hogy az osztrák császár és Katalin cárnő egyazon napon emelte grófi méltóságra Szuvarovot. Ezt a kiütetést aztán Katalin cárnő még tetézte azzal, hogy gazdag ajándékkal halmozta el a rimniki hőst.

A krimi hadjárat azonban ezzel még nem ért véget. Potemkin herceg megbízásából Szuvarov most Bessarabiába tört be, hogy elfoglalja az izmaili erődítményeket. 1789 december 11-én érkezett az erődítmények elé és miután két támadását visszaverték, végül 22-én egy elszánt rohammal sikerült bevennie a várost. Mihelyt Izmail a hatalmába került, Szuvarov szabad zsákmányolást engedett katonáinak, sőt bízta őket, hogy ne ismerjenek kiméletet. A földühödött orosz katonák ekkor harmincezer törököt koncoltak föl, akkora tömeget, hogy tíz napba telt, ameddig a halottak halmait el tudták földelni!

Ez a rettentő vérontás és mészárlás egyike a legborzalmasabbaknak, amelyeknek emlékét a hadtörténelem megőrizte. Ha Szuvarov nevét a rimniki diadal után csodálkozással és tisztelettel említette Európa, viszont ez a név a bessarabiai vérengzés után förtelmet és undort támasztott az orosz tábornok rettentő személye iránt...

Akkoriban „hóhérnak“, „mészárosnak“ nevezték el Európaszerte Szuvarovot, s az orosz generálist mintha örömmel töltötte volna el ez az elnevezés, mindenképpen azon volt, hogy egyre méltóbbnak mutakozzék rá.

A krimi félszigeten kívül a jekaterinoszlávi kormányzóság gondját is ő rá bízta. E kettős kormányzói állását töltötte be, amikor 1794-ben Lengyelországban forradalom tört ki. Az orosz elnyomó sereg élére Szuvarovot állította a cári hatalom. Félelmetes gyorsasággal közeledett most a bessarabiai hóhér Lengyelország felé. Útja közben fenyegetéseket harsozott a lázadók ellen, s előre kijelentette, hogy nem fog kegyelmet ismerni. Jaj azoknak, — mondotta, — akik a kezeügyébe

kerülnek. E fenyegetéseit aztán kiméletlen vadsággal váltotta be, Varsó elfoglalása után megparancsolta katonáinak, hogy kardélre hányjanak mindent és mindenkit. Kegyetlensége megfagyasztotta a vért a lengyel lakosság ereiben. Sok ezerre megy azoknak a száma, akik teljesen védtelenül kerültek az orosz sereg kezére, s akiken Szuvarov bebizonyította, hogy a bessarabiai fürdő még korántsem hűtötte le vérengző kedvét...

A lengyel forradalom elnyomásáért Katalin cárnő tábornagnak nevezte ki s e kitüntetést egy sajátkezűleg írt elismerő levélben hozta kegyeltjének tudomására. Ezenkívül pedig megajándékozta rengeteg földdel, birtokkal, hogy mindenképpen kifejezést adjon fejedelmi hálájának.

*

Katalin cárnő halála után egy pillanatra úgy látszott, hogy Szuvarov csillaga is leáldozóban van. Az új uralkodó, I. Pál cár fölötte ellenséges érzülettel viselkedett mindazok iránt, akik anyjának, Katalin cárnőnek valaha kegyében állottak. Az új cár új rezsimet is jelentett. A régi rezsim fő szerepvivőit vidéki birtokaira száműzette, a régiek helyét mások foglalták el s úgy látszott, hogy Szuvarov tábornagy sem kerülheti el ezt a sorsot. Azonban másképpen történt mégis.

Amikor Ausztria és Oroszország között 1799-ben létrejött a megállapodás Itália elözönlésére, hogy itt mérjenek döntő csapásokat a francia forradalmi seregekre, I. Pál cár Szuvarovra bízta az Itáliába küldendő orosz hadak fővezérletét. Az Ausztriával való megállapodás szerint Szuvarov került a kombinált hadak élére s a belévetett bizalmat csakhamar sikerült is igazolnia, amikor előbb Scherer francia tábornokot verte meg Cassanonál, majd pedig Macdonaldot a Trebbia mellett vívott és két napig tartó — június 18-án és 19-én — ütközetben. Az Itáliában aratott diadalait még tetézte azzal, hogy augusztus 15-én Joubert tábornokot verte meg Novinál.

Ezek a győzelmei Franciaország itáliai hódításainak egy

jelentős részét juttatták a szövetkezett hatalmak birtokába. Amit Bonaparte Napoleon tábornok hadjáratai szereztek a köztársaságnak, azt most Szuvarov győzelmei visszahódították Ausztria számára. Igaz ugyan, hogy ebben az itáliai hadjáratban Szuvarov hadserege számbelileg sokkal nagyobb volt, mint a franciáké, de a számoknak éppen a franciákkal szemben nem lehetett túlságos hordereje, ha meggondoljuk, hogy a köztársaság seregei, a nagy tábornokok vezetése alatt, hányszor megmutatták, hogy az ütközetekben nem okvetlenül a számarány a döntő. El kell tehát ismerni, hogy Szuvarov tábornok valódi katonai képességeknek adta jelét akkor is, amikor most a francia hadakkal állította szembe a sors. S hogy e katonai képességek csakugyan vitathatatlanok benne, azt éppen azzal igazolta, hogy mily hamar értette át és sajátította el a franciák hadviselési modorát. Még mielőtt összeütközésekre került volna a sor, megtanította és begyakorolta katonáit a szuronyharcra, amely a francia gyalogság legfőbb erejét tette. S amikor Casanónál, Trebbiánál és Novinál szembe került a két sereg, a franciák megdöbbenve láthatták, hogy kivételesen olyan ellenséggel akadt dolguk, amely ugyanazt a harcmodort követi, amely odáig az ő sajátjuk volt.

Az itáliai hadjáratban szerzett győzelmeiért Szuvarovot rövidesen új kitüntetés érte: I. Pál cár a győztes orosz tábornokot az itáliai herceg címével tüntette ki. És ebben az időben állott a zenitjén Szuvarov tábornagy dicsősége. Az orosz hadsereg tábornagya volt; az itáliai orosz seregek parancsnoka; a kombinált osztrák és orosz hadak fővezére; Rimmik grófja; Itália hercege; a francia köztársaság tábornokainak legyőzője; ő maga — egész Európa szemében — győzhetetlen hadvezér. Az itáliai tettei olyan ragyogók voltak, hogy fényükkel feledtetni tudták a bessarabiai és lengyelországi vérengzéseket is. S Szuvarovról úgy beszéltek róla, mint Európa hősről, aki le fogja sújtani a francia köztársaságot.

Amidőn a hadjárat utóbb Svájcba helyeződött át, az osz-

trák had, amelynek vezérei érthető féltékenységgel látták Szuvarov dicsőségét, kivonta magát az orosz generális főparancsnoksága alól és önálló működésbe kezdett.

Ettől fogva a szövetkezett hatalmaknak egymástól független katonai operációi folytonos kudarccal végződtek. Svájcban a francia köztársaság hadai győzedelmeskedtek hol az osztrákok, hol az oroszok fölött. A Zürich mellett vívott két ütközetben Massena kétszer súlyos vereséget mért Szuvarovra, s az orosz seregek visszavonulása a legteltesebb rendetlenségben történt. A győzelmekhez szokott Szuvarov erre nagyon megdöbbsent. Nemcsak a szenvedett vereségei keserítették el, de elcsüggesztően hatott rá az is, hogy katonái elbátortalanodtak s hogy minden bizalom fogytán néztek reá. Sőt megesett az is, hogy gránátosai egy napon megtagadták az engedelmességet. Akkor Szuvarovnak a dühtől, a kétségbeeséstől, amely szívét szorongatta, könny szökött a szemébe . . . Azt parancsolta gránátosainak, hogy egy hegyszoroson keresztül törjenek maguknak utat, amelynek hegyoldalait a francia hadak tartották megszállva. A gránátosok lehetetlennek tartották ezt a föladatot, — lehetetlennek azt, hogy a francia csapatokon vágják magukat keresztül.

Szuvarov most maga elé parancsolta a gránátosok közül a kedvenc csapatát.

— Ássatok ide — parancsolta, — egy három méter széles, másfél méter hosszú és másfél méter mély árkot.

A gránátosok, bár csodálkozva, de anélkül, hogy a generális kívánságának okát kérdezték volna, teljesítették a parancsot.

Amikor az ür, mint valami mély sír, ott tátongott a csapatok előtt, Szuvarov úgy, ahogyan volt, egyenruhástól belefeküdt a gödörbe. Elnyult ott csöndesen, s a mélységből, síri hangon fölszólt katonáinak:

— *Minthogy megtagadjátok az engedelmességet, nem vagyok többé tábornokotok! Én itt maradok. Ez a gödör, amit*

megástatok, a sirom lesz nekem. Katonák, dobáljatok földet a testemre, temessétek el azt, aki annyi győzelemre vezetett benneteket!

A katonák megdermedve, elképedve hallgatták tábornokuk parancsát, aztán egyszerre megértették mindazt a keserűséget, ami a vezér szívében fölgyülemlett. Most fölkapták a sírból Szuvarov tábornokot, s akik az imént még megtagadták az engedelmességet, a következő pillanatban lelkesen, bátran, féltelmet nem ismerőn, a haláltól meg nem ijedve, nekivágtak a hegyszorosnak . . .

A golyózápor, amellyel a francia sereg fogadta őket, meg nem állíthatta többé rohamukat. A gránátosok közül sokan maradtak holtan ott, ahol a sírból Szuvarov elevenen kelt ki; de mindegy: a visszavonulás útja biztosítva volt.

Szuvarov, akit a francia tábornokok nyomon követtek, Reuss völgyén keresztül szerencsésen elmenekült üldözői elől és téli szállását Csehországban ütötte föl. Rövid idővel utóbb azonban uralkodója parancsára visszautazott Oroszországba. Pál cár roppantul föl volt háborodva Szuvarov ellen a kudarcaiért. Eleintén úgy intézkedett ugyan, hogy a generálist diadalmenettel fogadják, utóbb azonban megváltoztatta ezt az intézkedését. De amint hogy a diadalmenet nem szolgálhatott volna már az öreg tábornok különösebb örömére, úgy a cári harag és a kegyvesztettsége sem jelentett immár sokat Szuvarov életében. Betegen jutott vissza hazájába és két héttel azután, hogy Szentpétervárra ért, meghalt . . . Földi alakját a szentpétervári Mars-mezőn szobor örökíti meg, amelyet I. Sándor cár állíttatott a hadverő orosz hős emlékezetének.

Klapka György.

Legutóbbi szabadságharcunk dicső, a nemzet köztudatában örökre népszerű alakja Klapka György. Nevéhez és egyéniségéhez rendkívüli nimbusz fűződik, amelynek sugarait e nagy férfiú vitézsége, hazaszeretete és mindenkori önfeláldozása kötötte ragyogó kévébe. Az ő nimbuszát még öregbíti az, hogy az ország összes védőseregei közül a Klapkáé volt az utolsó, amely a győző ellenség előtt letette a fegyvert. Amikor a világosi fegyverletétel után a nemzet ügye már veszve volt, amikor a haza legjobbjai idegenbe bujdostak el, vagy az országban rejtőzve kerestek menedéket, akkor Klapka és serege még mindig csüggedetlen bátorsággal védelmezte Komárom várát, reménységet keltve a bizakodókban, hogy talán még egyszer elindulhat innen az ország visszahódításának sziszifuszi munkája. Ezt a reménységet, amely éppen olyan nemes volt, mint lehetetlen, nem váltották valóra az események, de a csalódás nem változtathatott azon, hogy Komárom fölött még lengett a magyar lobogó, amikor a többi várról már lebukott, és hogy amikor a komáromi védősereg átadta a várat az osztrákoknak,

nem kényre-kedvre adta meg magát, hanem föltételeket szabhatott, amelyek ezt a kapitulációt szinte dicsőségessé tették.

Klapka azonban még a nagy nemzeti bukás után sem csüggedt el teljesen, és mintha azon lett volna, hogy lelke biztatásokat küldjön a megtiprott hazának, állandóan kereste az érintkezést részint a magyar emigránsokkal, részint azokkal a külföldi személyiségekkel, akiktől Európa politikai sorsának irányítását várta. És e tevékenységében mindenkor az az eszme vezette, hogy talán hasznára lehet még az országnak. Az olasz szabadságharc idején Garibaldival kereste az érintkezést, 1866-ban a porosz-osztrák hadjárat idején pedig Felső-Sziléziából próbált sereget vezetni Magyarországra, hogy megtámadja Ausztriát. Reményeinek s küzdelmeinek ez a törhetetlensége is nagy mértékben hozzájárult, hogy Klapka Györgynek alakja mentül tökéletesebb fényességgel vésődjék bele a nemzet emlékezetébe. Kossuth mellett egyike ő a legnépszerűbbeknek, akikre a 48—49-iki események kapcsán emlékezni tud Magyarország. Ezt a népszerűségét még növelte az, hogy a kiegyezés után visszatért Magyarországra s hogy egy ideig elég aktív szerepet játszott hazánk politikai életében.

De Klapka Györgynek neve nemcsak minálunk emlékeztetes, hanem a szabad Svájcban is, ahol a magyar forradalom tábornoka szintén polgárjogot nyert s ahol hasonlóan bő aktivitást fejtett ki. Egyáltalában harcos és mozgékony temperamentum volt, aki nem szerette a nyugalmat, ellenben buzgón kereste a tért, ahol ereje és tehetsége megnyilvánulhat. Hol Törökországban tünt föl, hol Itáliában, hol Svájcban, hol megint itthon. Lelkét a szabadság ideáljai töltötték be, s nem tünt neki nagy áldozatnak, hogy életét és vérének akármelyik ország szabadságának áldozza.

Klapka György 1820 április 7-én született Temesvárt, ahol az atyja akkoriban polgármester volt. A családja cseh eredetű volt, s II. József idején vetődött el Magyarországra. Klapka György egyideig szülővárosában, Temesvárt nevelődött

s atyja papi pályára akarta adni. Csakhamar azonban kiderült, hogy a gyermeket minden hajlandósága és tehetsége másfelé utalt. Ere Kecskemétre küldötték az ottani iskolába, főleg azért, hogy magyarul tanuljon meg, mert amaz időkben, amelyek már a nemzeti föllendülés esztendei voltak, világosan látszott, hogy a nemzeti nyelv tudása nélkül fiatalembernek számára nehezen nyílik boldogulás az országban. Kecskeméten gimnáziumi tanulmányokat végzett, majd pedig 1835-ben a szegedi liceumra küldték. Az ifjú Klapkában azonban mind erősebb volt a vágyódás a katonai pálya után s így történt, hogy tizennyolc éves korában a karánsebesi katonai iskolába adták be, ahol főleg a matematikai tudományok iránt érdeklődött. De a határőrvidéki iskolában, ahol gyöngye professzorai akadtak, kevés volt a tanulnivalója. Kívánságára atyja mindent elkövetett, hogy a fiatal Györgyöt a magyar nemesi testőrségbe vétesse föl, ami végre 1842 áprilisában sikerült is neki, miután Klapka előzőleg rövid ideig a tüzérségnél teljesített szolgálatot.

Öt esztendeig volt a nemesi gárdánál, majd amikor betöltötte azt az időt, amely korhatára volt a gárdista szolgálatnak, főhadnagyi ranggal a tizenkettedik határőr-ezredhez nevezték ki. Klapkán már akkor kiütközött kalandos természete. Minthogy a szolgálat nem töltötte be teljesen ambícióját s lázasabb, izgalmasabb életet kívánt, érintkezésbe lépett egy barátjával, akinek révén Lahore királyához akart eljutni. De még mielőtt e kalandos terv megvalósult volna, végigsüvített az országon a párisi februári forradalom szellője, amely egyszeriben más fordulatot adott Klapka életének.

A huszonnyolc éves főhadnagy most szinte ösztönszerűleg, sejtőn, hogy itten tágabb tere nyílik tevékenységének, Pestre sietett, ahol tagja lett a *Radikal Kör*-nek. Ebben a klubban, amely buzgó előkészítője volt a nagy mozgalomnak, több ízben találkozott s társalgott Petőfivel is, s ekkor bizonyára egyikük sem sejtette még, hogy rövidesen micsoda esemény-

fergeteg gördül a hazára, s hogy ezeknek az eseményeknek során ők ketten még mint elkeseredett ellenségek állanak majd egymással szemközt. Pedig így történt. Egy évvel utóbb Klapka, mint katonai följebbvalója, lesújtott a költőre, amire Petőfi azzal felelt, hogy gúnyos hangú verssel fosztogatta a babért, amely a harcok és győzelmek során Klapka homloka köré fonódott . . .

Május 16-án jelent meg a miniszterelnök fölhívása a nemzetőri csapatok megalakulása érdekében. Klapka rögtön jelentkezett belépésre és mint volt rendes hadseregbeli főhadnagynak, századosi kinevezésre volt kilátása. Ámde mielőtt még ez a kinevezés megérkezett volna, meghívást kapott Batthyány Lajos gróftól, aki fontos misszióval bízta meg. A miniszterelnök harmadmagával Erdélybe küldötte el a székelyekhez, hogy hangulatukat tanulmányozza, és hogy megnyerje őket a magyarság számára, amelyet a zendülő nemzetiségek minden oldalról fenyegettek. Klapka vállalta e kényes megbízást, noha szerfölött veszedelmes dolog volt, hogy a fölfegyverzett és dühöngő oláh lakosságon keresztül eljusson a székelyekhez. A veszedelem azonban nem tartóztatta. El is jutott a Székelyföldre, itt népgyűléseket tartatott s a népet föleskettette, hogy hűséges védője lesz nemzeti ügyünknek, s hogy rendületlenül megáll a magyar kormány rendelkezései mellett . . .

A Székelyföldről visszatért Pestre, hogy jelentést tegyen a miniszterelnöknek, akinek egyben memorandumot nyújtott át. Ugyanakkor Klapkát a hatodik honvéd zászlóaljhoz századossá nevezték ki.

— Siessen mielőbb rendeltetési helyére, — mondá neki a miniszterelnök, — s legyen rajta, hogy zászlóalja a legrövidebb idő alatt mozgósítható legyen.

E szavakkal bocsájtotta el Klapkát Batthyány Lajos gróf s ezzel Klapka első küldetése véget is ért. Szegedre ment, ahonnan rövidesen a harctérre került.

*

A Bánátban akkor már javában folyt a harc. A szerbek föllázadtak Magyarország ellen és erős sáncokba vették be magukat a délvidéken. A magyar seregek ismételten megtámadták a szerb hadállást, de anélkül, hogy jelentősebb sikert tudtak volna kicsikarni.

Szegedről, amely a hatodik honvéd-zászlóalj szervezési központja volt, Klapka Óbecsére utazott, hogy résztvegyen a magyarok támadásaiban a rác tábor ellen. A magyar seregek fővezére, Berchtold azonban, aki később árulója lett ügyünknek, nem vezette az ostromot azzal az eréllyel, amellyel kellett volna, s így esett, hogy az ismételt támadások meddők maradtak. Hasztalan volt Klapka minden erőfeszítése, hasztalan volt az ő buzgósa, a hálmegvetése és terveinek merészsége. Döntő, vagy elhatározó lépés nem történt a déli harctéren: Berchtold nem akarta. Apránként Klapka is elkeseredett a küzdelem meddő voltán, a magyar fegyverek csüggesztő kudarcán, de mielőtt még tapasztalásairól jelentést küldött volna a kormánynak, 1848 szeptember 20-án Batthyány újra Pestre rendelte.

Klapka öt nappal utóbb érkezett a fővárosba, ahol most azt a megbízást kapta, hogy menjen Komáromba és gondoskodjék a vár megvédéséről, mert Komáromot akkor az a veszedelem fenyegette, hogy a helyőrség átadja az erősséget Jellacsics katonáinak. Klapka örömmel vállalta a nehéz és kényes megbízatást. Tudta, hogy elhatározott föllépésre lesz majd szükség, hogy a komáromi őrséget, amely javában hanyódott még a császárnak tett eskü és a magyar alkotmányra tett esküje között, végleg a magyar ügynek nyerve meg. Elutazott a várba, ahol ügyes csinnel sikerült elérnie azt, hogy az őrség, mikor a vasárnapi istentiszteletről visszatért, a belső vár udvarán a magyar lobogó alatt újabb esküt tett a magyar alkotmányra. Merz altábornagy, a vár osztrák érzelmű parancsnoka, amikor tudomást szerzett erről, nyomban otthagytá állomáshelyét és Komárom most már végleg a magyarok kezére került. Amikor

pedig rákövetkező napon Jellacsics táborából küldönc érkezett, hogy a várat a bánnak adják át, ez a fölszólítás már Klapka kezébe jutott, aki természetesen visszautasította a parancsot . . . Igazán csak napok kérdése volt és Klapka ügyességén fordult meg, hogy Komárom vára, egész Nyugat-Magyarországnak ez a kulcsa, nem esett akkor az osztrákok hatalmába . . . Klapka föllépésének ezt a nagy érdemét a kormány is teljes mértékben elismerte, s az ifjú katonát őrnaggyá léptette elő.

Valamivel utóbb, október 23-án Pozsony megerősítésével bízták meg, majd pedig innen Nagyszombat alá rendelték, amelyet Simonics osztrák tábornok támadása fenyegetett. Klapka, aki javarészt csak gyenge nemzetőri sereggel rendelkezett, látta, hogy Nagyszombatot meg nem tarthatja, s ezért Pozsony felé vonult vissza. Ám, amikor november 2-án a vitéz Guyon nyolcezer emberével egyesült, merészen megtámadta Simonicsot, akit ezúttal Morvaországba szorítottak vissza. Ez az első győzelme nagy örömet támasztott a kormányban, és ekkor már úgy tekintették őt, mint akihez a legnagyobb reményeket lehet és szabad hozzáfűzni. Rövid egymásutánban másodszor adta tanujelét, hogy a bátrak bátra, a gyors elhatározás embere, akit útján a szerencse kísér.

Most Nagybecskerekre rendelték, hogy ismét a szerbek elleni küzdelemben vegyen részt. Mire azonban odaérkezett, Damjanich vitézsége nagyjában kiköszörülte már a csorbát, mely a magyar fegyvereken esett, és így Klapkának itt nem nagy szerepe jutott. Erre 1848 december közepén Pestre szoltották vissza.

Alighogy megérkezett, most ismét másképp használták föl sokoldalu tehetségét. Ezúttal a hadügyminiszterium vezérkari osztályának vezetését bízták rá. Minthogy a fővárost azonban akkoriban már javában fenyegette az ellenséges sereg, és Klapka mint katona igen jól tudta, hogy Görgey aligha válthatja be azt a reménységet, amelyet Kossuth fűzött az ő operációihoz, hogy tudniillik összeütközik majd Windischgrätz se-

regeivel és megmenti a fővárost, ezért Klapka szintén váltig azon volt, hogy a kormány elhagyja Pestet és Debrecenbe vegye be magát, ahol védettebb helyzetben lesz. Mikor azután december végén e tanácsnak fogantja lett s a kormány Debrecenbe menekült, Klapka is odatartott. Útközben érte őt is, valamint a kormányt az a lesújtó hír, hogy Mészáros tábornok-hadügyminiszter Kassa mellett döntő csatát veszített, s hogy ennek folytán a felsőtiszai hadtest teljesen szétroncsolva húzódott vissza Tokajra . . . A veszedelem nagy volt. Mert ha Mészáros Tokajt is elhagyja, akkor az ellenségnek nyitva áll az út, — legrövidebb út — Debrecen felé, ami pedig azt jelentette volna, hogy a kormány új székhelye is veszélyeztetve van . . .

Nyilvánvaló volt, hogy Mészáros, az öreg hadügyminiszter kevésbé alkalmas hadvezérnek, s nem született arra, hogy az országot az erős ellenséggel szemben megvédelmezze. Kossuth is belátta ezt, ezért 1849 január 7-én magához hívta Klapkát s megkérdezte tőle, hajlandó lenne-e átvenni Mészáros helyett a felső-tiszai seregnél a parancsnokságot? Klapka igenlő válaszára Kossuth ezredessé nevezte ki Klapkát, akire már most az a nehéz szerep szakadt, hogy egy fegyelmetlen és szétvert hadsereget újjá szervezzon, megerősítsen, harci kedvet élesztessen benne, s ezzel a züllött sereggel állja el az útját az ellenségnek, amely ha a Tiszán győztesen átkel, egyenesen Debrecennek, a kormány székhelyének tarthat.

Az ellenséges áradatot föltartóztatni: nagy föladat volt ez. Január 10-én ért Klapka Tokajba, s Mészárostól nyomban átvette a parancsnokságot. Fájdalommal láthatta, hogy a felső-tiszai sereg mily szánalmas állapotban van, mily gyengén van ellátva élelemmel, lőszerekkel, sőt, hogy a téli fagyban még egyenruhának is hijján szűkölködik. Legelső dolga volt most, hogy lelket öntsön embereibe, aztán, hogy fegyelmet teremtsen közöttük és hogy folytonos gyakorlatokkal igazi katonákká nevelje őket. De mindehhez igen kevés ideje volt, alig nyolc-

tíz napja, mert már 22-én összeütközésre került a sor közte és Schlick osztrák tábornok hadserege között. És — csoda történt. Klapka kezei alatt a szétvert, züllött had győztes hadsereggé magasztosult. Január 22-én Tarcálnál, 23-án Bodroghereszturnál verekedett össze az ellenséggel; mindkét helyen győzelmet sikerült aratnia azzal a haddal, amely Mészáros vezérlete alatt oly csúfos vereséget szenvedett Kassánál!

Győzelmeinek sorát folytathatta volna, ha egy váratlan esemény közbe nem jön: az, hogy a magyarországi hadak élére, mint fővezért, a gyenge és tehetségtelen Dembinszky Henrik grófot rendelte a honvédelmi bizottmány elnöke. Dembinszky másféle stratégiát akart követni, mint az ifjú magyar tábornokok, s különösen Görgey és Klapka volt a legfőbb szálla e zsémbes öreg úr szemében. Intrikákat tételezett föl ott is, ahol e gyanú a legigazságtalanabb volt. Különösen Klapka nem tett neki sehogya sem. Ezért azután a maga részéről Debrecenben váltig intrigált Klapka ellen mindaddig, ameddig sikerült végleg elveszítenie a fiatal ezredes rokonszenvét. S amikor a kápolnai ütközet után, ahol oly megdöbbentő módon derült ki Dembinszky tehetetlensége, a felső-dunai s a felső-tiszai seregek vezérei összefogtak Dembinszky ellen, Klapka volt a legfőbb szóvivő, aki a lengyel fővezér elmozdítását követte . . .

Tudjuk, hogy e tanácskozásnak mi lett a következménye. Dembinszkyt elmozdították, s főparancsnok előbb Vetter lett, majd pedig Görgey Artur. Klapkát Kossuth most Komárom parancsnokának akarta kinevezni, utóbb azonban éppen Klapka kérésére eltért ettől a szándékától úgy, hogy Klapka azontúl is tovább operálhatott a Görgey vezérlete alatt álló fősereggel.

*

Közben megtavaszkodott.

A tavasszal együtt a magyar fegyverek győzelme következett el mindenütt. Erdélyben Bem aratott diadalokat az

osztrákok fölött, akiket sikerült Moldvaországba visszaszorítani. Hasonlóképpen győztek a magyar fegyverek a délvidéken is, ahol a szerbek pozíciója egyre gyengült. És hogy teljes legyen a diadalok sora, a főserег is ugyancsak megemberelte magát a Windischgrätz seregeivel szemben való harcban. E küzdelmek során pedig, amelyek a Hatvantól Pestre vezető országúton vivattak, különösen nagy szerepe jutott Klapkának.

Az ifjú katona már a kápolnai ütközetben is rendkívüli dolgokat művelt, de az itt szerzett érdemeit még tetézte a tápióbicskei és az isaszegi csatákban. Az isaszegi diadal Görgey mellett nagyrészbен Klapkának tudható be és Görgey volt az első, aki e kiváló bajtársának érdemeit kiemelte. Itteni fényes fegyvertettéért április 6-án tábornoki rangot nyert, majd pedig két nappal utóbb vitézségi érdemrenddel tüntették ki. Huszonkilenc éves volt akkor Klapka és tábornok! Valóban, az ifjúi vitézség nemcsak a francia forradalom alatt művelt csodákat, de itt nálunk, magyar földön is.

Az isaszegi győzelem után Kossuth Klapkát is meghívta Gödöllőre, ahol a további teendők felől tanácskozott a főserег vezéreivel. A gödöllői találkozásonál Klapka fentartás nélkül a függetlenségi nyilatkozat kimondása mellett foglalt állást nem úgy, mint Görgey, aki ellenezte ezt az elhatározó és végzetes lépést.

Isaszegről Vácnak vonult a sereg, amelynek most már az ostromolt Komárom fölmentése volt a célja. Vácnál új győzelmet aratott Klapka, de még fényesebb diadala volt a nagysarlói ütközet, amelyet április 19-én nyert meg. Diadalról-diadalra, így jutott Komárom elé. Április 22-én pedig bevonult Komárom várába, ahol a lakosság és a várőrség örömrivalgása fogadta. Komárom lakosságának támogatásával sikerült a Dunán hídát veretnie s a magyar sereg most a Duna jobb partján fölállított osztrák hadakat támadta meg: Míg Görgey Ács felé vezette a sereg jobbszárnyát, Klapka a balszárnyal Ujszölnynél támadta meg az ellenséget, amelyet április 26-án fegyverleté-

telre kényszerített. Üldözőbe is vette a menekülő osztrákokat, de csak Győrig üldözte őket, ahonnan az osztrák hadak a határ felé vonultak vissza, s ezzel aztán az ország majdnem teljes egészében, Budavárának kivételével, a magyarok kezére jutott . . . Görgei és Klapka a hadmozdulataikban szerencsésen egészítették ki egymást.

Amikor az ország így majdnem teljes egészében megszubadt az osztrák seregektől, Klapka azt hitte, hogy Buda megvétele könnyű dolog lesz és azért azt indítványozta, hogy a magyar sereg egyrésze a fővárost vegye ostrom alá. Az ostrom azonban három hétig tartott el s ez az idővesztés nagyon is elég volt hozzá, hogy az osztrák hadak a határon összeszedelőzzenek s újra az ország ellen vonuljanak. Klapkát sok vád érte, amiért Buda ostromát javalta, ámde ezek a vádak igazságtalanok, mert Klapka, mihelyt Pesten jártában fölismerte Buda megostromlásának nehézségeit, már ellene is nyilatkozott. De akkor sem Görgey, sem a kormány nem akart eltérni az eredeti tervtől, mert azt hitte, hogy az ostrom félbeszakítása a nemzet hadi gyengeségének lenne a bizonyítéka. Így történt, hogy végül — jobb meggyőződése ellenére — járult hozzá az ostrom megvívásához.

Már előzőleg, amikor a függetlenségi nyilatkozat kimondása után Szemere kormányában Görgey hadügyminiszter lett, Görgei előbb Damjanichot, majd Klapkát kérte meg, hogy mint hadügyminiszterhelyettes Debrecenbe menjen. Klapka vállalta e megbízást, ámde Buda elfoglalása után lemondott erről az állásáról és most, a kormány megbízásából, Komáromba ment, az ő jövődő dicsőségének színhelyére, ahol Guyontól átvette a vár parancsnokságát.

Mint komáromi várparancsnoknak, nehéz és fontos szerepe jutott Klapkának. Támasza volt ő most a magyar seregnek, másrészt pedig védője az ország nyugati részének. Hogy e kettős föladatát milyen rátermettséggel oldotta meg, az különösen a győri vesztt ütközet után derült ki, amikor Görgey

seregeivel Komárom falai alá vonult, hogy ott újjá szervezze hadait és Komárom alól kezdje újra a védelmi harcot. Görgey július 2-án támadták meg Komárom alatt az osztrák hadak, s a monostori sáncokat már hatalmukba kerítették, amikor Görgey személyes megjelenése és halálmegvetése végül a magyarok javára döntötte el a küzdelmet. Kilenc nappal utóbb megújult a harc és Görgey akkor Vác felé vonult el. Komárom védelmét Klapkára bízva, aki tizennyolcezer emberrel maradt ott a várban, miután előzőleg Görgeyvel együtt vívta harcait.

Még előzőleg, június 13-án Klapka kirohanást intézett Barco osztrák tábornok serege ellen s visszanyomta a Duna balpartjára, majd pedig Győrig nyomult előre, s részt vett a Vág és Komárom melletti csatákban. Komáromból ismételten kitört és súlyos csapásokat mért az ostromló osztrák seregekre. Így július 30-án Protth hadosztályát sikerült tönkrevernie. Augusztus 3-án pedig ismét Barco dandárát támadta meg Mocz és Pusztá-Herkály között. Ennél az összeütközésnél több ágyút, jelentékeny számú munició- és podgyász-szekeket sikerült zsákmányolnia. Vitézsége és harcai azonban ekkor már hiábavalók voltak; a túlnyomó osztrák és orosz erő mindenütt győzelmesen kerekedett fölül s a világosi fegyverletétel után Klapka volt az egyetlen magyar tábornok, akinek még nagyobb haderő állott a parancsnoksága alatt.

*

Augusztus 18-án értesült Klapka a világosi fegyverletételről, amire Liebler osztrák tábornok fölszólította, hogy kapituláljon, adja át a várat. De Klapka, akinek még nem voltak biztos értesülései, nem akart erről hallani, ellenben tizennégy napos fegyverszünetet kötött az ellenséggel. Eközben megkapta Görgey Artúr levelét, amely beszámolt neki az időközben történt gyászos eseményekről. Görgey Artúr levele megmutatta ugyan, hogy nincs már remélni való, mindazonáltal Klapka keményen védte még az erősséget. Végül azonban mégis meg

kellett értenie, hogy sem az önfeláldozás, sem az elszántság nem segíthet többé, amire 1849 szeptember 1-én megkezdődtek az alkudozások Komárom meghódolására vonatkozólag.

Klapka megpróbálta most még azt, hogy Komárom átadása árán amnesztiát juttasson az egész országnak, de ezeket a föltételeket Haynau mereven visszautasította. S így nem tehetett egyebet, mint hogy legalább Komárom hősi védőinek szerezze meg azokat az előnyöket, amelyek még megszerezhetők voltak. Puszta-Herkályon indultak meg az új alkudozások Haynau és Klapka megbízottjai között s e tárgyalások végső eredménye a kapituláció volt a következő tisztes, s a védő-seregnek becsületére való föltételek mellett:

1. A várőrség szabad elvonulása fegyvertelenül. A tisztek kardjai saját tulajdonaik maradnak. Azoknak a tiszteknek, akik korábban a császári és királyi hadseregben szolgáltak, útlevelek adatnak a külföldre; azoknak közülök, akik ilyet nem kívánnak, megengedtetik, hogy szabadon hazatérhessenek, kivéve azokat, akik önként beállanak a hadseregbe. A honvédtiszteknek, kik korábban nem szolgáltak a hadseregben, otthon való tartózkodásuk későbbi alkalmaztatásuk fentartása nélkül megengedtetik. A császári és királyi ezredek legénysége, valamint azon egyének, kik azóta tisztekké lettek előléptetve, hasonlóképpen szabadon bocsájtattak s minden résztvevőre minden további törvényes eljárás beszünttetetik.

2. Külföldi útlevelek adatnak mindazoknak, akik ezt harminc napon belül kérelmezik.

3. A tisztek számára egy havi fizetés és a legénységnek tíz napi zsold osztrák nemzeti bankjegyekben a cs. kir. hadseregben megállapított hadi illeték nagyságában kiszolgáltatattatik.

4. A helyőrségnek hadi pénztári utalványok kibocsátása által fölvállalt kötelezettségek törlesztésére ötszázezer forint osztrák bankjegyekben kifizetetik.

5. A Komáromban levő bénák és a kórházakban fekvő betegek ellátása.

6. Ingó és ingatlan magántulajdon általában megtarthatók.

7. A fegyverletétel helye és ideje és módja utólagosan fog meghatározatni.

8. Minden további ellenségeskedést mind a két fél azonnal megszüntet.

9. A vár hadi szokás szerint és csak miután a feltételek mind a két fél által hitelesítették, fog általadatni.

A kapituláció feltételeit szeptember 27-én írták alá egyrészt Haynau altábornagy, másrészt Klapka megbízottjai.

Lehetetlen volna leírni azokat a lelki küzdelmeket, belső tusákat, amelyek a kapitulációs tárgyalásokat a magyar védő sereg keblében megelőzték. Klapka és vitézei bizonyára a legutolsó pillanatig vártak vele, amíg rászánták magukat az erősség átadására, mert hiszen tudták, hogy a kapitulációval végleg sziklát hengerítettek az eltemetett magyar szabadság sírhantjára! De tartani és védeni Komáromot nem lehetett tovább. Az ország összes erődtéményei osztrák kézen voltak immár, s a magyar hadseregnek már csak a sajtó emléke élt a szívekben . . . Klapka tizennyolcezer embere mit sem tehetett volna többé a veszendő szabadság ügyéért. Ehhez járult az is, hogy az osztrák ostromágyúk napról-napra mind nagyobb kárt tettek Komárom falaiban, a lakosság éhínség előtt állott s az elkeseredés egyre nőtt. Közben osztrák bérencek szívtárogtak be a városba és szitották a lakosság elkeseredését. A humanizmus s a józan belátás egyaránt parancsolta, hogy Klapka végül eltökélje magát arra a fájdalmas megadásra, amelyet a herkályi kapitulációs szerződés fejezett be. De hogy közben micsoda indulatok hullámoztak a magyar parancsnok kebelében, annak örökre szép dokumentuma marad az az utolsó napi parancs, amelyet a vár átadása előtt intézett a katonáihoz Klapka. Ez az okmány oly szép, hogy nem tudunk ellentállani a csábításnak és teljes terjedelmében közöljük:

Bajtársak!

Keblem elszorul, amidőn utoljára szólok hozzátok; hoz-

zátok, akikhez engem oly sok öröm és bánat, annyi drága honfivéren vásárolt dicsőség és a legszentebb kötelesség közös érzelme eltéphetetlen láncokkal kötöz.

Nem régen léptünk erre a szép, de küzdelmes pályára. A legnemesebb önfeláldozással küzdöttünk kitűzött célunk eléréseért. Megtettük, amit emberi erő megtenni képes és pirulás nélkül állhatunk meg Isten és a világ ítélőszéke előtt.

De a sors könyvében másképp volt megírva! És így lelépünk a pályáról, amelyre a közjó iránti érzület egykor oly szép reményvirágokat hintett volt, és amelyen ugyan elvérezhetünk még, de a haza ügyének nem tehetünk többé szolgálatot!

Lelépünk, mert úgy kívánja a haza, melynek a jövőben is szüksége van hű fiakra; lelépünk, mert még szent kötelezettségeink vannak azon haza iránt, amelynek a jövőre vonatkozólag egyetlen vigasztalását a mi törhetetlen ragaszkodásunkban találja.

Maradjatok ezért továbbra is a haza oszlopai és támaszai! A rátok bízott föladatot az utolsó pillanatig férfiasan és következetesen végrehajtottátok. Meghajoltatok, mert meg kellett hajolnotok! Az események vas-vesszeje alatt hajoltatok meg, ez a körülmény és a megmentett becsület mindnyájatokat megnyugvással tölthet el!

Fogadjátok ezért a férfias és elszánt küzdelmeitekért a hazának legforróbb köszönetét. Fogadjátok egyszersmind az én legszívesebb, legbensőbb búcsumat is.

Isten veletek!

Komárom, 1849 október 3.

Klapka, tábornagy.

*

Komárom átadása után, amely a magyar védelmi harcnak utolsó akkordja volt, Klapka előbb Londonba, utóbb Genuába, majd Svájcba ment, miközben állandó és sűrű levélváltásban maradt az emigráció tagjaival. Az orosz-török (krimi) háború kitörésekor Klapka Konstantinápolyba utazott, hogy följárnlja

kardját Törökországnak a magyarok balvégzetü ellensége, az orosz hatalom ellen . . . Minthogy azonban várakozásának és becsvágyának megfelelő alkalmazást nem kapott, rövidesen visszatért Svájcba, s most Genfben telepedett meg, ahol 1855-ben polgárjogot nyert, sőt csakhamar igen előkelő politikai szerepet játszott.

Utóbb pénzügyi téren szerepelt, s Konstantinápolyba tért vissza, ahol tevékeny részt vett az ott fölállított bank megalakulásában. Nyugtalan vére azonban nem ismert pihenést. Amikor 1859-ben kitört a háború Itália és Olaszország között, Klapka Turinba sietett és ott Kossuthnal és Telekivel megalakította a Nemzeti Igazgatóságot és Magyarországnak az Adriai-tenger felől indítandó insurrekcióját készítette elő. Ez a terve azonban nem valósult meg, mert a villafrancai békekötés hirtelen meghiusította. Hasonló tervet szőtt 1866-ban, a porosz-csátrák háború idején, ekkor Felső-Sziléziában magyar légiót alkotott, hogy ezzel betörjön Magyarországra és hogy támogatva a poroszokat, megtámadja Ausztriát. Ámde alig lépett magyar földre, a hadviselő felek között létrejött a béke, aminek folytán Klapka kénytelen volt visszavonulni.

Igy próbálkozott mindig és mindenütt, hogy lesújtson Ausztriára, s hogy az osztrákok ellenségeivel szövetekezve állítsa helyre a megtiprott Magyarország szabadságát. Egy nagy eszme testesült meg Klapkában, aki törhetlen erejével szolgálta ezt az ideált: Magyarország szabadságát. Végül aztán 1867-ben, a kiegyezés után Klapka is amnesztiát kapott s visszatért Magyarországra. Képviselővé választották, s a parlamentben a jobboldalon foglalt helyet. Utóbb azonban visszavonult a közpályáról és tehetségét most egyelőre gazdasági vállalatok fölvirágoztatására szentelte. Politikai működését 1876-ban, az orosz-török háború alkalmával vette föl újra, amikor hadi tanácsokkal szolgált a portának Oroszország ellen, amellyel, úgy érezte, még leszámolni valója van a magyar invázióért. Ausztriának idővel megbocsátott Klapka, de Orosz-

Klapka György

országnak soha. 1877-ben Magyarországon agitált egy Törökország javára viselendő magyar-orosz háború mellett. Ország-szerte agitált, népgyűléseket rendezett, ahol az ősz bajnokot nagy tisztelettel fogadták ugyan, de anélkül, hogy az izgatásainak gyakorlati eredménye mutatkozott volna. A szereplése végül is meddő maradt, amire újra közgazdasági téren vette föl tevékenységét, s hol a külföldön fordult meg, hol ismét itt-hon. Végül aztán hazájában hunyta le szemét, 1892 május 17-én halt meg Budapesten.

Klapka jelentős irodalmi tevékenységet is fejtett ki. Megírta az emlékiratait, megírta a magyar szabadságharc történetét s ezenkívül is még több kisebb-nagyobb dolgozattal gazdagította hazai történetírásunkat. Művei közül egyesek németül, angolul és francia nyelven is megjelentek, de mindezeken túl Magyarországon és a külföldön egész irodalom alakult ki Klapka György nagy és hősi alakja körül. Ezt az alakot, amióta elhunytával az öröklétbe költözött, szobor is megérzékítette. Legelső szobrát Komárom városának hálás közönsége állította föl, amelynek sorsa valamikor annyira egybeforrott Klapkával!

Garibaldi.

Abban a képsorozatban, amelyet hősökről, nagy katonákról, diadalmas hadvezérekről festünk meg, megkülönböztetett és dicsőséges helye jut ki Giuseppe Garibaldinak. Több volt ő, mint hős, több mint katona, több mint hadvezér, az ő személyében mintha maga egy eszme öltött volna testet: a népek szabadságának eszméje.

Sokat hányódott életében soha egy pillanatra el nem tántorodott ettől a vezéreszméjétől. Lelkében a szabadság ideálja úgy élt, mint az egyetlen nagy és igazi kapocs, amely az emberiséget egybefűzi. Nemzet és nemzet között nem ismert különbséget, amikor a szabadságról volt szó. Nem nyelv, vagy vallás, vagy eredet, vagy hagyományok szerint különböztette meg egymástól a különböző nációkat, szerinte csak kétféle nemzet van: elnyomó és elnyomott, de kell, hogy a népek öntudatra jutásával az egész világot a nemzeteknek egyetlen fajtája lakja: a szabad nemzeteké. Az ilyen nemzet nem ismer maga fölött urat, de viszont nem is nyom el senkit és éppen ezért kettős a dicsősége.

Garibaldi számára egyetlen harcmező volt az egész világ. Járt Európában, Afrikában és járt Amerikában. Lelkesítette a tulajdon szétdarabolt hazájának ügye, de föllángolt mindannyiszor, amikor mások ragadtak fegyvert, hogy szabadokká és függetlenekké tegyék magukat. Egybeforrott ő a szabadság gondolatával, ez töltötte be egész lényét, életét, amelyet mindenkor a népek szabadsága ügyének szentelt, anélkül, hogy önfeláldozásáért jutalmat vagy elismerést várt volna. A világ történetében volt talán katona nála különb, volt talán, aki véresebb küzdelmeket vívott, mint ő, volt, aki nagyobb harcokat küzdött végig, de bizonyos, hogy soha tisztább, soha egyenebb lelket nem produkált az emberiség, mint volt az övé, amely akkor sem lehetett volna keményebb vagy fehérebb, ha mindjárt karrarai márványból került volna ki teremtőjének keze alól.

Garibaldi neve legszorosabban az olasz szabadság és az olasz egység kiküzdésének históriájával van egybeforrvva, de neve keresztülszárnnyalt az egész világon és Amerikában csak úgy a magukénak követelik az emberek, mint ahogyan nimbusz övezi nevét minálunk is, Magyarországon, ahol a nemzet az elnyomatásának legszomorúbb napjaiban minden reménykedését, újjászületésének minden sóvárgását a Kossuth neve mellett közvetlenül a Garibaldié mellé fűzte. Mintha a levegő végtelenségén keresztül szellő hozta volna el nevét, mint valami ize-netet, belevésték azt az 1859-iki események és a rákövetkezők a magyar nemzet szívébe. Akkoriban Itália területén az olaszok vívták szabadságharcukat a lenyűgöző Ausztria ellen, s a harc-nak Garibaldi volt az éltető lelke. Alatta, az ő táborában egész sereg magyar küzdött, aki a világosi fegyverletétel után kibujdosott az országból és minden alkalmat fölhasznált, hogy Ausztrián sebet üssön. Az olasz szabadságharchoz titkos reménykedésekkel tapadt hozzá a magyar közfigyelem, és aki ennek a figyelemnek a vezére volt, maga Kossuth is törhetetlenül bizott benne, hogy az olasz szabadságharc döntő fordulatot ad majd a magyar nemzet ügyének. Bizott benne, hogy

az olasz győzelmek fegyvert adnak a legyőzött magyarság kezébe, s hogy végigharsan majd az országon megint az a jel-szó, amely 48-ban talpra szökkentette a nemzetet. És amikor Kossuth rajongó lélekkel hitt e terv megvalósulásában, bizodalját nem a szárd királyba, nem is a franciák császárába vetette, akik minisztereinek szavát bírta, hanem rendületlen meggyőződéssel Garibaldiban bízott, mert tudta róla, hogy hivatásának tekinti a nemzetek fölszabadítását. És ki volt akkor elnyomottabb, ki volt akkor nyomorultabb széles Európában, mint éppen a magyar nemzet, amely bilincsel a kezén, kémekkel a háta mögött, besugókkal maga körül, várta a fölszabadító csodát, amely majdan újra szabad nemzetek rangjára emeli.

. . . A várakozás másképpen valósult meg, mint ahogyan azt Kossuth lelke kiszínezte, másképpen következett el a csoda, mint ahogyan azt a nemzet várta, de az események fordulása nem változtat azon, hogy egy időben a legfőbb reménység a Garibaldi nevéből sugárzott az elborult magyar haza felé. Élt itthon az ő neve a szívek legrejtettebb zúgában, élt az ajkakon és élt a népdalokban. Amikor dalolni is alig volt szabad, s minden keserűség, minden reménykedés halk zümmögésben tört fel a magyar ajkakon, ezzel a dallal biztatták egymást és magukat a puszták emberei, hogy:

Hoz majd Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát,
Éljen Garibaldi!

Akkor a neve mint fogalom élt idehaza. Úgy szerepelt, mint valami istenség, amelynek mozdulása elég lesz hozzá, hogy az osztrák és cseh hivatalnokok hanyatt-homlok szaladjanak ki az országból, hogy a kétféjű sas és a sárga-fekete lobogó mindenünnen lebukjék, ahova feltűzték, s a helyét ismét a háromszínű zászló és az ország koronás cimere foglalja el. Ki tudná ma visszatükröztetni mindazt a reménykedést, amely az itthoni lelkekből a Garibaldi legendás alakja felé szállott. Ki

tudná elképzelni azt a mámort, amely megtöltötte a szíveket arra a gondolatra, hogy fehér paripán az egymás oldalán vágtat be majd az országba Kossuth és Garibaldi s nyomukban az olasz királyi sereg, amelyet nyomon követnek III. Napoleon császár francia katonái. És ez a mámor nemcsak a nemzetben élt, — hanem Kossuthot is ugyanez a fantazmagoria ejtette meg. Éjszakai álmaiban — mint a leveleiből kitetszik — előtte szintén megjelent a varázslatos kép: ő és Garibaldi az egymás oldalán. Amit a nemzet ekkor érzett, több volt az a vágyódásnál, az epekedő reménységnél, egy vak hit volt az, amelyet nem csupán az elnyomatásnak tudata váltott ki belőle, hanem még inkább az, hogy Garibaldi csakugyan csodatévő jelenségnek tetszett, aki csekély erővel, legendás elszántsággal, alig néhány száz emberrel, nem egyszer vívott ki diadalokat rendes és nagy hadseregek fölött.

*

Hogy emberhez ilyen tökéletesen hozzáfűződjék minden reménykedés, hogy megváltót lásson benne minden elnyomott, hogy Istennek hatalmával lássa teljesnek mindenki, aki szabadulást vár: ahhoz természetesen sok kellett, a dicső tetteknek hosszú sora és Garibaldi életében csakugyan meg is találjuk ezeket sokkal nagyobb számban, mint a világhistória bármelyik más hőséne életében. Ennek az embernek pályája amilyen változatos, annyira különös és annyira mesebeli. Eredetére nézve a legszegényebb sorból való volt. Korán a saját erejére volt utalva. Egyideig vak véletlenek vezetik és elég hosszú időbe tart, ameddig a hivatására ráeszmél. Később voltak eltévelyedései is, amikor éppen ama hatalom ellen támadt, amelynek kialakításában néki olyan nagy és döntő szerepe jutott. Ez az eltévelyedése azonban szintén lelkének tisztaságából fakadt, abból az egyenességből, amely jellemének sajátja volt és amely nem tudott számot vetni azzal, hogy változott körülmények között az álláspontoknak is változniuk kell.

Garibaldi, ha akarja, rangra és méltóságra kétség-

kívül a legmagasabb fokra emelkedhetett volna. Szerénysége azonban megtiltotta ezt s így végiglen megmaradt a polgárember egyszerűségében. Aki egy királyságot teremtett meg, ezt a királyságot úgy nyújtotta át másnak, olyan könnyed gesztussal, mint ahogyan valakinek egy szál virágot kínálunk. Élete végéig tiltakozott minden cím ellen, még csak azt sem fogadta el, amikor hálás nemzete „*a haza legnagyobb gyermekének*” akarta elnevezni. Mintha Washingtonnak vagy Franklinnak nagy lelke élt volna benne, annyira érezte, hogy a hazának tett szolgálatok önmagukban hordják jutalmukat. Nem vágyott semmire. A hivatását teljesítette és öreg korára visszavonult Caprera szigetére, ahol mindannyiszor nyugalmat talált, valahányszor harcból tért meg és valahányszor a csalódás vagy a keserűség készítette rá, hogy hátat fordítson a tettek mezejének. Bánatot, amely az éltefogytáig elkísérte, egyet őrizett meg, azt, hogy éppen a szülőhelyét, Nizzát a franciáknak engedték át az olaszok, amikor a villa-francai békével a franciák az olaszoknak tett szolgálatok fejében elkövezték ezt a paradicsomkertet és egész Szavojiát. Ez a szomorúság mély sebet ütött rajta: fájlalta, hogy ahol ő olasznak született, az a hely franciává lehetett.

Az a hely, Nizza, és az a ház, amelyben Garibaldi született, adott valamikor a franciáknak is egy nagy hadvezért: Massenát, aki történetesen ugyanabban a házban, ugyanabban a szobában látta meg a napvilágot, amelyben Garibaldi 1807. július 22-én született. Származásra nézve egyformán szerény eredetű volt mind a kettő és ha hadi dicsőség és érdem dolgában vetélkedhetnek egymással, abban mindenesetre különbözik Massenától Garibaldi, hogy amíg Massena hercegi ranggal hunyta le szemét, Garibaldi mindvégig megmaradt annak a polgárembernek, akinek született.

Az atyja, Garibaldi Domenico, hajóskapitány volt és az ifjú Giuseppe szintén hajósnak készült. Jómaga, élte későbbi napjaiban gyakran beszélt utóbb arról a nagy és fölemelő ha-

tásról, amelyet a tenger látása gyakorolt reá. Édesanyja mellett a tenger volt az ő igazi tanítómestere és lelkének formálója. Mint a nyugodt tenger, olyan síma és végtelen volt a Garibaldi lelke, de tudott lenni olyan háborgó is, mint a tenger, amikor vihar száll rajta keresztül.

Egészen ifjú korában megnyilvánult már vakmerősége, amely egész élete pályáján keresztül kísérte. Alig volt nyolc esztendő, amikor vízbe ugrott, hogy egy asszonyt kimentsen. És nem sokkal volt idősebb akkor se, amikor néhány pajtásával a nizzai kikötőben eloldott egy csónakot, hogy Genuába szökjön és ott próbáljon szerencsét. Kalandos vére hajtotta, de ezenkívül még valami, amit akkor vallott meg, amikor visszahozták: azért akart megszökni, hogy szabad legyen, mert a szülői házban korlátozva érezte szabadságát. Ezek a korlátok különben meglehetősen tágak voltak; a gyermek Garibaldit nem igen fogták könyvekre; hagyták, hogy a kénye-kedve szerint csapongjon, tornásson, járkáljon, hiszen a szülei tengerésznek szánták, nem pedig tudósnek vagy könyvvel foglalkozó egyébként . . .

Pályája kezdetén tehát hajós lett. Kereskedőhajóra került és néhány esztendőn át a Levanten és a Fekete-tengeren járt, eljutott azonban az olasz partvidékre is, ellátogatott Genuába, Livornóba és Nápolyba. Egy izben elkerült Rómába és az Örök Város látása olyan mélységes benyomást gyakorolt rá, hogy ezt az első hatalmas impressziót soha többé ki nem törülhetette belőle semmi. Akkor azonban nem voltak még messzemenő tervei, nem volt tisztában magával, élete céljával, hivatásával. Csak apránként, az olasz városokba tett látogatásai során eszmélt rá, hogy egy szerencsétlen, szétdarabolt nemzet fia ő, s hogy ez a nemzet szerencsétlen lesz mindaddig, ameddig idegenek, barbárok uralkodnak fölötte.

A kikötőkben összekerült hajósokkal, ifjakkal és idősebbekkel és ami beszélgetést váltott velük, abból megtudhatta, hogy Itália ezer sebből vérzik, és hogy panasz és jajszó él

minden igaz olasznak szívében. Megtudta, hogy mindenütt vannak lelkes és buzgó fiatalemberek, akik egy nagy eszme hordozói, akik megesküdtek, hogy nem nyugszanak addig, amíg megint egybe nem forrasztják a szétdarabolt Itáliát. Megvolt ez az óhajlás a lelkekben már régebben is, a carbonari összeesküvés már többször próbálkozott vele, hogy e vágyat valósággá tegye, de az ilyen összeesküvések gyermekdedek voltak, s mindannyiszor meghiusultak. Ám akkor, 1830 táján, fordulat következett be, és ezt a fordulatot egy fiatal ügyvéd és publicista jelentette: *Mazzini*, aki rendkívüli propagatív erővel dolgozott rajta, hogy az egységes Itáliának mindenre elszánt, az életüket megvető híveket szerezzen.

E hívek közé korán beállott Garibaldi, aki egyébként teljesen egyidős volt Mazzinivel. Ő is beállt a *Giovine Italia* (Ifjú Itália) szövetségébe, amely Olaszország történetében olyan nagy szerepre volt hivatva. Az akkori olasz elnök és a függetlenség reménységének a szárd királyi udvar volt a termőterülete, a *Giovine Italia* is Piemont-földjéről fejtette ki tevékenységét. A szárd király, Károly Albert és kormánya azonban megrémült a mozgalomtól, amelyet veszedelmesnek tartott, már csak a céljáért is, amely köztársasági irányu volt, és könnyen ellenségeskedésbe keverhette volna a szárd udvart Ausztriával vagy Franciaországgal. A király és a kormánya összeesküvést látott (méltán) a *Giovine Italia* törekvéseiben és tartott tőle, hogy ez a mozgalom, amely merőben köztársasági célzatu volt, polgárháborúra vezethetne. Éppen ezért szigorú intézkedések tétettek a mozgalom megfékezésére. Elfogató parancsot adtak ki a *Giovine Italia* vezető emberei ellen, ami arra bírta Garibaldit, hogy sietve meneküljön, még mielőtt ő is rendörkézre kerülne. Keletre menekült és az Azovi-tengeren járt, amikor megtudta, hogy a piemonti rendőrség nem fogta gyanuba és így nem is volt oka menekülésre. Erre nyomban visszatért, följánlotta szolgálatait s mint hajóstiszt lépett a piemonti flotta kötelékébe. Ez az állása azonban nem gátolta

benne, hogy tovább is összeköttetésben maradjon azokkal, akik a haza fölszabadítását és regenerálását tűzték ki célul. Tovább is tevékeny részt vett munkájukban, segített becsempészni az országba Mazzini röpiratait és ujságját. Amikor aztán ismét kiderült, hogy a Giovine Italia folytatja propagandáját és perbe fogták a mozgalom főszerepvivőit, Garibaldi megint menekült, ezúttal Marseillebe, ahol egy ideig mint házitanító kereste meg kenyerét.

*

... Ám ez a kenyér nem igen volt ingyére. Tengerre kívánczolt. Kapitány lett egy kereskedőhajón, majd pedig a tuniszi bey szolgálatába állott. Nem sokáig maradt itt sem. Tette vágyó férfi volt és a tuniszi élet renyheségével sehogyan sem tudott megbarátkozni. Más kellett neki: férfias lelke a kalandos és vakmerő vállalkozásokat szerette. Ezért rövidesen búcsút vett Tunisztól és 1836-ban Dél-Amerikába hajózott. Braziliában szállt partra, mert tudta, hogy egész sereg honfitársa él itt száműzetésben, aki, mint ő, szintén az ifju olasz mozgalomnak volt lelkes harcosa. Ezeket kereste, hogy velük szövögesse tovább az álmat a független és egységes Itáliáról. Száműzött társai segítségével rövidesen egy kis hajót vásárolt és egyik cimborájával, *Rossettivel* hajójáratot létesített Rio de Janeiro és Cabo-Frio között. Mintegy háromnegyed esztendeig tartott ez a foglalatossága, amikor Brazília déli részében köztársasági mozgalom tört ki és a száműzött, republikánus érzelmű olaszok kötelességüknek tartották, hogy a lázadók oldalára álljanak a császáriakkal szemben. Garibaldi szintén társaival tartott s a köztársasági mozgalom vezetője, Beato Goncalvo örömmel fogadta Garibaldi ajánlközását kivált azért, mert az olasz hazafi a hajóját is fölkinálta a születő köztársaság számára.

Most volt még csak igazán elemében Garibaldi! Kalandozhatott, harcot vívhatott, küzdhetett, veszedelmeknek tehetette ki magát, és mindezt a szabadság szent ügyéért. Alig hogy föl-

esküdött az ifju köztársaságnak, legelső dolga az volt, hogy elfogta a császáriak egyik nagyobb hajóját. A második kalandja már kevésbé volt sikeres, és majd hogy az életébe nem került. Garibaldi abban a hiszemben volt, hogy Montevideo szintén az ifju köztársaság pártján van, s ezért horgonyt vetett a város előtt. De csakhamar vad tüzelés felelt a várakozásaira, s ez a fogadtatás meggyőzte felőle, hogy tévedett. Garibaldi maga is megsebesült, és eszméletlenül roskadt össze hajója parancsnoki hídján. Ugyanakkor a társai nyomban fölvtették a vitorlákat s fölhasználva a kedvező szelet, a gualegayi öbölben kerestek menedéket. Szerencsétlenségükre Gualegay szintén a császáriakkal tartott. A hajót itt lefogták és összes személyzetét, a tiszteket és a katonákat börtönbe hurcolták. Garibaldi úgyszólván haldokolva kerül a fogságba, de a gondos ápolás újra talpra állította. Fogadalmat kellett tennie, hogy nem szökik meg a városból s e föltétel mellett, amelyet különben Garibaldi csak bizonyos kikötésekkel fogadott el, szabadlábbon engedték. Egy spanyol családnál talált hajlékra, sőt hajléknál is többre: baráti szeretetre és önfeláldozó ragaszkodásra. A fogoly Garibaldi csakugyan nem gondolt a szökésre, egy napon azonban megtudta, hogy a gualegayi hatóság az összes elfogott köztársaságiakat már legközelebb elszállíttatja Bajadába, ahol hadbírótság elé állítják őket. Garibaldi akkorra már teljesen fölépült sebeiből, s ezért elhatározta, hogy megszökik. Két napon át bolyongott a végtelen síkságokon, ahol nem igazodott el és ahol messzeföldön nem volt se ház, se ember, hogy vendégszeretetre találhatott volna. Éhesen, kimerülten csatangolt és már az éhenhalás veszedelme fenyegette, amikor üldözői utólérték és visszavitték Gualegayba. Rettentő kínzásoknak volt most kitéve. Két órán keresztül az összekötözött kezénél fogva kiakasztották a börtön kapujára. Elepedett a szomjúságtól és nem adtak neki inni, ellenben megparancsolták egy rabszolgának, hogy két arasznyira Garibaldi szájától vízzel teli kancsót tartson . . . Garibaldi kiállta ezt a megpróbáltatást.

tást, azonban kegyetlenül megsínylette a barbár büntetést: félkarja megbénult úgy, hogy későbben sem élhetett vele.

De kinszenvedése közben nem az ellenségei iránt való gyűlölet töltötte be lényét, nem a bosszu volt legfőbb gondolata, hanem a saját szenvedésein keresztül hazájának szenvedéseire gondolt. És amikor kiszabadult kínzó helyzetéből, lelkének minden keserűségével kiáltott fel:

*Io la vorrei deserta
E i suoi palagi infranti
Pria di vederla trepida
Sotto il baston dei Vandali.*

(Inkább kietlennek szeretném látni Itáliát, inkább szeretném, hogy a palotái rombadőljenek, semhogy reszketni lássam a vandálok pálcája alatt.)

Néhány havi szigorú fogság után újra kiszabadult. Nem fogták pörbe, s ezért Garibaldi külön is tiltakozott a méltatlan eljárás ellen, amelynek áldozata volt. Aztán visszatért Rio Grandebe azokhoz, akiknek köztársasági mozgalmát olyan hévvel és hősiességgel védte. Nagyszerű fogadtatásban részesítették, s ez a kényeztetés kis időre feledtetni tudta vele Itália ügyét. A köztársaságiak rábízták tengeri hatalmuk főparancsnokságát, amit úgy kell érteni, hogy néhány száz rozoga hajó került a vezénylete alá és a hajókkal együtt egy pár kimustrált, régi ágyú. Ennyi volt az ifjú köztársaság összes tengeri hadereje. Garibaldi azonban értette a módját, hogy útközben föltartóztatott, elfogott hajókkal szaporítsa flottáját. Igaz, hogy rágalmozói ezért szívesen illetik a kalózkodás vádjával, ami azonban nevetséges ráfogás, mert hiszen ha kis erővel is, de Garibaldi háborút folytatott és a háborúban megengedett a zsákmányolás.

A délamerikai kalandozása idejébe esik Garibaldi házassága. Egy délamerikai leányt vett feleségül, *Anitát*, aki nem-

csak élettársa, de harcostársa is volt Garibaldinak. Ez a bátor teremtes tengeren és szárazon soha egy lépést sem tágított mellőle; résztvett harcokban, küzdött a legbátrabb férfit megszégyenítő hősiességgel, sebeket szenvedett és örökre megérdemli, hogy neve ott ragyogjon a história hőslelkű asszonyainak sorában. Lagunában ülték az esküvőjüket és ágyúszó bömbölte a Garibaldi és Anita nászindulóját. Kevéssel az esküvő után Laguna kikötőjébe érkezett a császári flotta s Garibaldi, ifju nejével az oldalán, rettenthetetlen erővel védte rozoga hajóival a város kikötőjét. Parancsnoki hajóján már tizenkét tisztjét lőtték le körülötte, amikor Garibaldi Anitával hirtelen egy mentőcsónakba szállt, a hajóját pedig inkább fölrobbantotta, semhogy az ellenség kezére kerüljön.

Az olasz hős, miután végigküzdötte a délbrazíliai forradalmat, 1843-ban otthagyta Rio Grandet, ahol az egykori eszményi harc időközben személyi torzsalkodássá fajult. Montevideoba hajózott, ahová olyan szegényen érkezett meg, hogy testéről lógott a ruha, nem volt egy betevő falatja és talán éhen is hal, ha hirtelenében nem kap tanári állást a város egyik iskolájában, ahol arra vállalkozott, hogy algebrát és geometriát adjon elő a tanuló gyermekeknek . . . Harcra termett hősnek persze kínos helyzet volt ez, szerencsére azonban a körülmények rövidesen úgy fordultak, hogy Garibaldi ismét az egyéniségének megfelelőbb feladathoz jutott.

Abban az időben ellenségeskedés tört ki Argentina és Uruguay között. Argentina diktátora, Manuel Rosas erőnek erejével az argentinai federációba akarta belevonni a független Uruguay államot, de e terv ellen az ifju köztársaság váltig tiltakozott. Rosas erre bandákat küldött Uruguay ellen és a prédára éhes legények ugyancsak pusztították az ellenséges köztársaságot. Gyilkoltak és gyújtogattak, sőt közeledésükkal már Uruguay fővárosát, Montevideot fenyegették. Uruguay gyenge volt hozzá, hogy szembenézzen az argentinai betörőbandákkal. Az eddigi küzdelmeiben egy francia légio segítette őket, anél-

kül azonban, hogy önfeláldozó buzgóságuk különösebb eredményre vezetett volna. Ilyen körülmények között történt, hogy Garibaldi egyszerre otthagya az algebrát és geometriát, s följajánlotta hadiszolgálatait a montevideoi kormánynak.

A kormány örömmel fogadta az ajánlkozást és három nyomorúságos hajót helyezett Garibaldi parancsnoksága alá, aki ezzel a gyöngécske hajóhaddal utat tudott magának törni a Paranan, noha tekintélyes ellenséges erő állott vele ott szemközt. Garibaldi a flottillájával föl akart úszni a folyamon, mint-hogy azonban a vizet nem ismerte, homokzátonyra jutott és csakhamar szemben találta magát az argentinai flottával, amely ütközetre kényszerítette. Ámbár Garibaldi helyzete éppenséggel nem volt alkalmas, hogy ütközetbe bocsátkozzék, mégis három napon keresztül sikerült sakkban tartania ellenségeit. Közben a hajóin kifogyott az eleség, elfogytak a lövegek, s a szorongatottság végső perceiben Garibaldi úgy segített magán, hogy a hajók kábelláncait darabokra vágatta s ezeket a láncdarabokat s a hajón talált vasszerszámokat használta föl löveg gyanánt. Amikor pedig ebből is kifogyott, parancsot adott embereinek, hogy csónakra szálljanak, ő maga hagyta el utolsónak megfeneklett hajóját és mielőtt elmenekült volna, fölrobantotta parancsnoki rozoga járművét. Ezer veszedelem között sikerült partra érnie, de itt újabb nehézségekkel gyűlt meg a baja neki és embereinek. Ellenséges haderő várta őket s a kisdéd olasz csapatnak, amelynek soraiban ott volt Garibaldi neje, Anita is, karddal a kezében kellett utat vágnia az ellenséges sorokon keresztül.

Tengeri expedíciójának sikertelensége ellenére Montevideóban kitörő lelkesedéssel fogadták az olasz vezért. Nagy szükség volt ott már reá, mert a város éppen akkor küzdelmes, nehéz órákat élt. Montevideot körülzárta az argentinai sereg és a francia légio hasztalan küzdött ellene. Már-már úgy látszott, hogy a városnak meg kell adnia magát. A fővezérletet és a védelem vezetését Uruguay most Garibaldira bízta, aminek

hírére nyolcszáz olasz menekült sietett Garibaldi vezérlete alá és Montevideo fölmentésére. A fölmentés sikerült és Garibaldi-ban, aki most egyszerre vagy ezer emberből álló csapat élén állott, nagyon megnövekedett a harci kedv. Bosszút akart venni a vizen szenvedett vereségeért és ezért Rosas flottája ellen támadt, amely a kikötőt tartotta megszállva. Noha mindössze nyolc ágyúja volt, az ellenségnek pedig negyvennégy, ez a számbeli aránytalanság nem tudta lehűteni hősünk vakmerőségét. Sikerült megfutamítani Argentina haderejét s a francia légióval ezek után most már biztosította az uruguayi köztársaság fenmaradását . . .

Haszontalan dolog lenne apró részleteiben felsorolni a különböző ütközeteket, amelyeket itt guerilla csapataival megvívott, haszontalan dolog lenne apránként felsorolni, hányszor és hogyan adta jelét Garibaldi páratlan vakmerőségének, hősiességének, halálmegvetésének és hogy embereivel hogyan ontotta vérért az idegen köztársaság üdveért. Valamennyi itteni regyverténye közül a legnevezetesebb a saltai ütközet volt, ahol száznyolcvannégy légiónáriusa élén ütközött össze az ellenségnek ezerötyszáz főből álló csapatjával. Nyolc órán keresztül tartott ez az ütközet és a kisdud csapat kitartó bátorsággal védte állását, mígnem leszállt az este. Akkorra soraiknak fele kidőlt; az életbenmaradottak pedig halálosan fáradtak voltak. Ennek ellenére Garibaldinak sikerült rávenni őket, hogy szálljanak le lovaikról, ültessék sebesült társaikat kettesével-hármasával a paripákra, ők, az életben maradottak pedig gyalogszerrel kísérik a sebesülteket, akiket kétoldalt támogattak lovaikon. Így vonult a kicsiny sereg a három órányira levő védettebb állásba, ahol azután biztonságban lehettek az ellenségtől.

1846 februárjában történt ez. Az uruguayi kormány, amikor e fegyvertetről tudomást szerzett, intézkedett, hogy az olasz légiók zászlójára aranybetűkkel himezzék rá a nevezetes ütközet dátumát. A francia légió parancsnoka pedig elismerés-

sel jelentette ki Garibaldinak, hogy ilyen vitézség még a Napoleon nagy seregének is dicsőségre vált volna!

De kifejezte háláját az uruguayi kormány azzal is, hogy Garibaldit tábornoknak nevezte ki. Az olasz hazafi eleintén visszautasította ezt a címet és utóbb is még csak akkor fogadta el, amikor a montevideoiak tömegesen járultak elébe, hogy megkérjék, fogadja el a kitüntetést. Végül meghajolt a közvélemény kívánsága előtt és elfogadta a címet, az anyagi jutalmazást azonban, amelyet följánlottak neki, mereven visszautasította. Kijelentette:

— *A társaim és én a szabadság ügyéért fogtunk fegyvert, nem pedig azért, hogy jutalmat nyerjünk.*

. . . Vajjon azok között, akik utóbb megrágalmazták Garibaldi jellemét, hányan lettek volna képesek hasonló önzetlenségre és érdekmegtadásra.

*

Mialatt Dél-Amerikában így folyt a harc, azalatt Itália is nagy eseménynek küszöbére jutott. Ezek az események rövidesen változást jelentettek Garibaldi életében. A pápai trónra IX. Pius került, akit az a hír előzött meg, hogy maga is izzó lelkű olasz hazafi, aki az olasz hazának fölszabadítását és egysegbefoglalását tűzte ki céljául. Fölvilágosult embernek mondták, aki Istentől kapott hatalmát a haza javára fogja fordítani. Mihelyt ezek a hírek Garibaldi füléhez eljutottak, nyomban ajánlatot tett a janeiroi pápai nunciusnak, Monsignore Redininek, fölkínálva neki a maga és társai fegyvereit arra az esetre, ha a pápa hasznukat vehetné. A nuncius látszólagos örömmel fogadta az ajánlatot, de kitérő választ adott s megígérte, hogy jelentést tesz majd a kínálkozásról Rómában. Azonban Garibaldi nem volt az az ember, aki türelmesen várakozott volna, míg választ kap és aki az elhatározásait, szándékait mások önkényétől teszi függővé. Elhatározta, hogy nem várja be a választ, hanem elhajózik hazájába. Mihelyt ennek az

elhatározásának a dél-amerikai olaszok között híre ment, számosan jelentkeztek, hogy elkísérik útján a tábornokot. És hasztalan volt a montevideoi kormány minden könyörgése, Garibaldit nem lehetett visszatartani tervétől. Szerzett magának egy hajót, elnevezte *Speranza*-nak (Remény), fölronta árbocára az olasz trikolort és vagy száz társával elhagyta a dél-amerikai partokat, hogy Nizzába siessen.

Itáliában azonban csalódás várt rá. A pápa nem az az egyéniség volt, akinek festették és az olasz egység ügyét szívesen áldozta föl annak, hogy a hatalmakkal jó viszonyban legyen. Garibaldi e csalódás után sem esett kétségbe s amikor látta, hogy a pápánál hasztalan ajánlkoznék, készségét most a piemonti udvarnak ajánlotta föl. Feleségét és gyermekeit az anyjánál hagyta Nizzában, ő maga pedig társaival a „*Speranzán*“ Genuába utazott, ahonnan Turinba folytatta útját. Turinban szintén kétszínű játékok kezdtek vele. A király a hadügyminiszterhez, a hadügyminiszter a királyhoz utasította, míg nem Garibaldi ráúnt a tévovázásra és a milánói védelmi bizottmánynak ajánlotta föl kardját. Itt rögtön fölhatalmazták, hogy önkénteseket toborozzon. Alig volt kezében a fölhatalmazás, már kitűnt, hogy Olaszországban is mekkora presztizs fűződik Garibaldihoz: rövid néhány nap alatt háromezer önkéntes jelentkezett, aki a zászlói alatt akart küzdeni. Azonban nem került rá a sor, hogy ezt a készségüket az ellenséggel szemben is megmutassák, mert közben Ausztria és a piemonti udvar fegyverszünetet kötött. Garibaldi most Velence fölszabadítására akart menni, de alig érkezett Ravennába, szándéka ismét változást szenvedett, amennyiben Róma ügyei arra készítették, hogy az Örök Város felé, legelső hazafiui ihletettségének tárgya felé fordítsa lépteit. Rómában a köztársasági párt győzött és a pápa 1848. november 24-én menekülni volt kénytelen. Erre Garibaldi Rómába sietett, ahol a győztes forradalmi párt örömmel fogadta. A maceratai kerület mint képviselőjét küldötte a római parlamentbe, amely 1849 február 5-én ült össze először.

A megnyitóbeszéd után, amelyben Armellini a parlament föladatait ecsetelte, Canino herceg elkiáltotta magát:

— *Éljen a köztársaság!*

Alig hangzott el e kiáltás, Garibaldi is fölpattant helyéről és harsogó hangon ezzel a kijelentéssel fordult képviselőtársai felé:

— Ne vesztegessük az időt hiábavaló szertartásokkal. Bűn volna csak egy percet is veszítenünk. Ne tanácskozzunk hiábavalóságokon. A köztársaságot akarjuk valamennyien. Éljen a köztársaság!

Visszhangozva támadt ez a kiáltás valamennyi jelenlevőnek ajkán és négy nappal utóbb, február 9-én már ratifikált határozat mondotta ki a pápai hatalom bukását.

Az ifju köztársaságnak azonban nagyon meggyült a baja környező ellenségeivel. Mindenekelőtt a nápolyi király hatalmas fegyveres ereje veszélyeztette Róma határait. Róma Garibaldit bízta meg a nápolyiak ellen való védelmi harccal. Garibaldi erre sietve Rieti-be tette át hadiszállását, ahol kétezer önkéntes volt parancsnoksága alatt. Ezredesi ranggal állott ennek a seregnek élén, amellyel rövidesen csudákat művelt, elkápráztatván azokat, akik kétségbe vonták Garibaldi katonai zsenijét. Azt hitték róla, hogy csak a guerilla-harcokban állja meg helyét, de könnyen fölébe kerülnek azok, akik rendes katonaságot vezetnek ellene. Gyakorlatlan ujoncok állottak itt Garibaldi parancsnoksága alatt és e gyakorlatlan katonákkal, rettenthetetlen vitézségével sikerült győzelmet aratni a gyakorlott seregeken, amelyeknek régi katonai tradíciói voltak. Megverte a nápolyi seregeket és győzelmet vett a francia hadosztályon is, amelyet *Oudinot* tábornok vezetett Róma ellen. A franciák a pápa védelmére jöttek, Garibaldi azonban az önkénteseivel visszavetette őket. E győzelme után a római köztársaság tábornoki ranggal tüntette ki.

Hanem e győzelmek nem háríthatták el mindazt a veszedelmet, amellyel a külső ellenségek fenyegették Rómát. Velletri

felől a nápolyi sereg közeledett, Fiumicino kikötőjében spanyolok szálltak partra, az osztrák hadak Bolognát fenyegették, míg a franciák Castel-Guido előtt állomásoztak. Róma így négy tűz közé szorult és alig néhány ezer ember állott a rendelkezésére, hogy az ellenséges hadakat föltartóztassa. Minthogy Róma nem nézhetett egyszerre szemközt valamennyi ellenségével, úgy határozott, hogy mindenekelőtt a nápolyi király hadaival mérkőzik meg. A nápolyi sereg, amely akkorra már elfoglalta Albanot, Velletrit és Palesztrinát, hússzezer főből állott a király személyes vezérlete alatt. E rendes hadsereg ellen indult Garibaldi mintegy három- vagy négyezer önkéntesével. Az összeütközés 1849 május 9-én történt meg és Garibaldi teljes győzelmével végződött. A nápolyi katonák eldobálták fegyvereiket és hanyathomlok futásban kerestek menedéket. Hadifoglyaik utóbb megvallották, hogy a Garibaldi név egymagában is elegendő volt hozzá, hogy rettogéssal töltse el őket. Garibaldi és önkénteseinek vörös inge hogy-hogy nem, azt a hitet támasztotta a babonás nápolyiakban, hogy ezek az emberek az ördög cimborái, akiken nem fog fegyver. Ez a babona, hogy Garibaldi az ördöggel paktál, egyébként sokáig tartotta magát a déli Olaszország népében, ami aztán némileg megmagyarázza Garibaldinak azt a másik csodás hódítását, hogyan szerezte meg 1860-ban az olasz egység számára a kettős Szicília királyságát.

A nápolyiakkal könnyen elbánt Garibaldi, a franciák ellen azonban, csekély erejével, nem bírta megvédelmezni Rómát. Május 30-án a franciák kezébe esett az Örök Város, ahonnan most már menekülnie kellett Garibaldinak és híveinek. Menekülése előtt, július 2-án a következő gyönyörű kiáltványt bocsájtotta ki önkénteseihez:

„Katonák!

*Ezt ajánlhatom föl azoknak, akik követni akarnak engem:
Éhséget, hideget, a napnak forróságát. Nem lesz kenyerünk,*

nem lesz kaszárnyánk, nem lesz lőszerünk, csak örökös virrasztásunk lesz, csatáink, kényszermeneteléseink és bajonett-harcaink.

Aki szereti hazáját, követ engem!

Garibaldi."

Ennek a kiáltványnak, amely pedig semmi jóval sem kecsgetetett, megvolt az a bámulatos hatása, hogy *négyezer gyalogos és nyolcszáz lovas jelentkezett*, aki szenvedésen és megpróbáltatáson át, akár a poklokba is kísérni akarta Garibaldi tábornokot.

Az elszánt emberek Velence felé tartottak, ahol fönnen lengt akkor még az olasz lobogó. Az olasz eszme e halálra szánt katonáit elkísérte útjukon Anita is, Garibaldi hősi lelkű neje, aki soha egy lépésnyire nem tágított a nagy szabadsághős mellett, sőt mintha jelenlétével, bátorságával állandóan szítani akarta volna újabb fegyveres dicsőségre.

*

A római sereg ezer veszedelem között folytatta útját.

Délről a nápolyi, Toscana felől az osztrák seregek szorították, Garibaldi azonban értette a módját, hogy fortélyokkal kijátsza az ellenséget és háborítatlan, szinte lopva vonuljon el sorai között anélkül, hogy neki vagy embereinek bántódása esnék. Leirhatatlanul kalandos utakon keresztül, ahol nem egyszer úgy látszott már, az osztrákok kezeügyébe esnek, végre sikerült a római menekülteknek a kicsiny san-marinoi köztársaságba eljutniok, amelynek független volta védelmet biztosított számukra. Itt, San-Marinoban, július 30-án Garibaldi föloldotta adott szavuk alól fegyvertársait, akiket a hiábavaló menetelés elfárasztott, de San-Marino attól való féltében, hogy ha védelmet nyújt a menekülteknek, magára találja haragítani Ausztria haragját, ki akarta szolgáltatni Garibaldit és legionáriusait. Hogy ezt a sorsot elkerüljék, ismét menekülniök kellett. A legionáriusok nagyrésze szerteoszlott, Garibaldi azonban ne-

jével és háromszáz hű emberével folytatta útját Velence felé. Most az osztrák sereg ahelyett, hogy e félelmes ellenséget vette volna üzőbe, inkább azokra vetette magát, akik San-Marinoban letéve a fegyvert, igyekeztek eloszlan az országban. Egy részüket össze is fogdosták és miután osztrák regula szerint kellően megbotozták. Mantua börtöneibe zárták őket, mialatt Garibaldi zavartalanul Velence felé folytatta útját. Útközben sikerült tizenhárom halászbárkára szert tennie, s most már ezeken igyekezett embereivel az osztrák hajó sorai között besurranni Velencébe. De az osztrák hajók észrevették és üzőbe fogták a legionáriusok járműveit. Hajóik közül vagy nyolc odaveszett, míg a másik öttel sikerült Garibaldinak és társainak elmene-külnie. Amikor partra szállt, a szárazföldön újra az osztrákok vették üzőbe. Így tartott a rettentő hajsza és a kalandos menekülésnek egy halálos áldozata is volt: *Anita*, akit a sok szenvedés végül teljesen kimerített. Garibaldi eltemette a drága holttestet és gyásszal a szívében és kevés számu kísérvél Ravennán keresztül Génúába menekült, ahonnan Tuniszba, onnan pedig újra Amerikába hajózott át.

Mielőtt Itáliát elhagyta volna, elment Nizzába a gyermekeiért. Velük együtt vándorolt vissza az Egyesült-Államokba, ahol most gyertyagyártással kereste meg kenyerét. És bár ez az új foglalkozás nagyon eltért eddigi tevékenységétől, Garibaldi derekasan szembe nézett a sorsával. Jómaga fabrikálta a gyertyáit, mintha erre született volna és mintha idáig nem is fáklyát, a népek szabadságának fáklyáját tartotta volna kezében . . . Newyorkban telepedett meg és itt látogatott el hozzá régi cimborája, Leopoldo *Spini*, aki ennek a vizitnek emlékét így írja le:

„Amikor beléptem Garibaldihoz, az ingeujja föl volt hajtva és azzal volt elfoglalva, hogy gyapotbelet húzott keresztül az üres faggyugyertyákon. Amikor meglátott, fölkiáltott:

— Örülök, hogy látlak. Megbocsáss, de nem szoríthatok veled kezet, mert a kezem csupa faggyu . . . Különben pedig

éppen jókor jössz. Most oldottam meg egy tengerészeti problémát, amely már régóta nem hagy pihenni . . .

S miután elmondotta a problémát és megoldását, így folytatta:

— Hát nem különös-e, hogy ez a megoldás éppen most jut az eszembe, amikor gyertyákat csinálok? De sebjaj. Ez a mesterség úgymint halálosan untat és biztos vagyok benne, hogy visszatérek én még az első szerelmemhez, a tengerhez s legközelebb már ott találkozunk!”

Csakugyan: kevéssel utóbb Garibaldi búcsút vett békés foglalkozásától, elutazott Peruba, ahol diadalmenettel fogadták. Nagy szükség volt akkor Peruban Garibaldira. Peru harcban állott és kormányzói jól tudták, hogy Garibaldinak nagy hasznát fogják látni. Nem csalódtak benne. Garibaldi mint mindig, itt is kitett magáért, majd pedig amikor elvégezte hivatását, szerényen újra félreállt. Hogy kenyeret szerezzen magának és családjának, most egy honfitársa szolgálatába állt, aki Limában lakott és kereskedéssel foglalkozott. Ezt a honfitársát *Deneigrinek* hívták és Kinával tartott fenn élénk kereskedelmi összeköttetést. Garibaldi elszegődött Denegri egyik hajójára kapitánynak és egészen 1854-ig járta a tengert Kína és Peru között . . .

*

A fáradhatatlan ember 1854-ben hirtelen ismét Genuában termett. Egy amerikai hajón érkezett oda, s azért jött, mert közben egy igazságra eszmélt rá és ez igazság megvalósítására helyesnek tartotta az időt. Garibaldi régebben, mint Mazzininék igaz és lelkes híve, mereven köztársasági volt. Közben azonban megértette, hogy annyi ellenség közepett Itália felszabadítása nem a forradalmi rázkódtatástól várható, hanem egyedül egy olyan háborútól, amelyet a piemonti udvar indít Itália ellenségei ellen. A felszabadításnak a piemonti udvartól kell kiindulnia. Mint Olaszország legjobbjai, ő is belátta, hogy Piemont

most az egész Itália reménysége és példaképe. Piemonttól kellett és lehetett várni mindent. Háborús alakulásoktól, amelyekből a piemonti udvar győztesen kerül ki, ügyes és okos államszövetségektől, amelyek Piemont hatalmát növelik odáig, amíg majd királyának koronája alatt egyesül az ellenségeitől megtisztított és fölszabadított egész Itália.

Ezzel az eszményképpel tért vissza hazájába Garibaldi, s egyelőre mint egy kis hajó kapitánya járt Genua és Marseille között. Ezt a foglalkozását olyan komolyan vette, és annyi buzgósággal folytatta, hogy a kereskedőhajó kapitánya mögött bizonyára nem sejtette senki sem a diadalmas hőst, sem a nagy hazafit, akire Olaszország fölszabadításának hivatása vár. Ebből az időből való Alphonse *Karr*-nak, a kiváló francia írónak az az emléke, hogy hogyan találkozott először Garibaldival és milyennek látta őt akkor. Idézzük a jeles francia író:

„Valami keresztelő alkalomával történt egy marseillei munkáscsaládnál. Én, mint jobböltözetű ember, a díszhelyre jutottam Garibaldi mellé. Nyugodt természet volt, mérsékelt és fölötte egyszerű. Ez az egyszerűsége megnyilvánult a szokásaiban, a cselekvéseiben és a szavaiban. Sohasem igyekezett magára terelni a figyelmet, s kellemetlenül érintette, ha különös tisztelettel vagy alázattal beszéltek vele. Utóbb is sokszor találkoztam vele és mindig ilyennek láttam. Mint hajóskapitány csöppet sem volt büszke a legénységével szemben, hanem ellenkezőleg: az volt a legfőbb mulatsága, ha vasárnapon partra szálltak, hogy velük járt, mulatozott és tekézett a matrözaival.“

Hosszas és kitartó munkával Garibaldinak sikerült közben szerényke vagyont szereznie. Most a tekintete egy elhagyott kis sziget felé irányult, amely a Bonifacio torkolatában feküdt. Odáig a nevét sem igen tudták a szigetnek, csakhamar azonban világhírűvé lett, hiszen e sziget — Caprera szigete — felé irányult rövidesen Olaszország legjobb fiainak figyelő szeme. Garibaldi földet vásárolt magának itt, házat építtetett és új

Cincinnati módjára maga művelte földjét. Utóbb elhagyta ezt a helyet és Turinba ment, ahol akkor nagy események készültek. Előestéjén voltak ama változásoknak, amelyeket 1859-nek tavasza hozott meg. A piemonti hadseregben Garibaldi vezérőrnagyi rangot kapott és reábízták az alpesi vadászok vezérletét. Összesen háromezerhét száz ember volt parancsnoksága alatt. Számra talán kevés, de köztük válogatott hősök, mint Nino *Bixio*, *Medici*, *Sirtori*, *Manin*, *Türr* István és e jeles hazánkfián kívül még egész sereg más magyar, akit az emigráció sorsa vitt Itáliába és aki (mint Kossuth is) bizvást remélte, hogy Piemont ügye egy lesz majd az abszolutizmus terhére nyögő Magyarország ügyével.

Május 22-én hagyta el Garibaldi Turint, hogy Lombardiába törjön át. Mindjárt az első föllépése nagy meglepetés volt Ausztriának, amelynek seregei egész más helyen várták. Már május 23-án megverte az osztrákokat, s megszerezte a piemonti seregnek az első diadal nimbuszát. Az osztrákok rendetlen futással menekültek és még csak Camerlatában szedelőztek össze, ahol *Urbán* tábornok egyesítette a menekülőket, hogy innen védelmezzék Comot. Négy nappal utóbb Garibaldi serege itt is megtámadta az osztrákokat, ismét megfutamította őket és mialatt az osztrák seregek Monza felé tartottak, ő és serege bevonult Comóba. Ettől fogva diadalt diadalra halmozott. Június 8-ikán elfoglalta Bergamot, aztán Lonatot, Bresciát, ahonnan Tirolba hatolt, fölláztván Tirol olasz lakosságát Ausztria ellen. Diadalainak fényes sorát a villa-francai béke akasztotta meg, amely annyira megdöbbenette Garibaldit, hogy elküldte rangjáról való lemondását Viktor Emánuelnek. A villa-francai béke mélyen elkeserítette. Fölháborította, hogy Piemont elhagyta magát téríteni a céltól és hogy csekély engedmények ellenében megállt a fele úton. Mélyen fájlalta azt is, hogy, éppen ezzel a békével, szülőhelye, Nizza, elszakadt Itáliától s francia birtok lett... A nagy hazafit, aki az olasz haza fölszabadítását tartotta szeme előtt, méltán keseríthette el ez a béke, amelyet

bár politikai szükség parancsolt, mégis az ő szemében olyan volt, mintha távolabb sodorta volna Itáliát a kitűzött céltől, mint volt valaha.

*

Garibaldi a lemondása után Flórencbe ment és most már a toszkánai hadseregbe vetette reménységét. Nagy terveket forgatott magában. Úgy számított, hogy el fogja lepni az egyházi államot és támadást vezet Nápoly ellen. Ezt a vállalkozást teljesen a saját felelősségére vezette volna. Kezdte pedig a dolgot azon, hogy gyűjtést indított egy millió lőfegyver beszerzésére. A gyűjtés világszerte folyt, ahol az olasz szabadságnak barátjai voltak.

A terv azonban meghiusult és rövidesen egy másik csalódás is érte Garibaldit, aki közben új házasságot kötött. Ez a második házassága nem volt boldog, s az ifjú házasságok csakhamar elváltak. A sokszoros csalódás nagyon elkeserítette az olasz szabadsághőst és bánatában Caprerába vonult megint vissza, ahol aztán mélységes ellenségeskedéssel gondolt Viktor Emánuel miniszterére, *Cavour* grófra, akiben a villa-francai béke szerzőjét és Nizza elvesztőjét látta. Ez az ellenségeskedés kettőjük között később is nem egyszer heves nézeteltérésekben nyilvánult meg, mert ők ketten, akik közül az egyik politikus volt, a másik katona, csakugyan igen kevésbé érthették meg egymást. A nézeteltérés teljes erővel különösen akkor nyilvánult meg közöttük, amikor Sziciliában lázadás tört ki, s Garibaldi ezt arra akarta fölhasználni, hogy a lázadásba beléavatkozva, a piemonti korona alá vonja Sziciliát, sőt egész Nápolyt, amivel aztán nagy lépést tett előre az egységes Itália ügye.

Sziciliában már előzőleg zendülés ütötte föl a fejét és e lázadás egész Itáliát bizonyos izgalomban tartotta. A sziget, amely a nápolyi királysághoz tartozott, el akart szakadni, de a forradalmat teljes erővel igyekezett elnyomni a hatalom. Garibaldi szíve mint mindenkor, most is azokért dobbant meg, akik a szabadságukért szálltak síkra. Segítséget akart vinni a szicili-

ciliai forradalmároknak. Genuában ezerhatvannégy önkéntest toborzott. Javarészt régi fegyvertársakat s ezekkel két hajón a „*Lombard*”-on és a „*Piemont*”-on Sziciliába utazott. A két hajó a katonákon kívül négy ágyút és vagy ötezer lőfegyvert vitt. Ezzel a haderővel szállott partra Marsalában Garibaldi május 11-én. És ettől a partraszállástól kezdődik a *marsalai ezernek* csodálatos epopéjája, amelynél bátorság és vakmerőség tekintetében ragyogóbbat keveset produkált még a világtörténelem. Garibaldi seregéhez rövidesen csatlakoztak a fölzendült sziciliai bandák és számban kevesen, de elhatározásaikban erősen indultak a nápolyi seregek ellen, amelyekkel Calatafiminél ütköztek össze először. Az ütközet Garibaldi seregének győzelmével végződött. A csatateret azonban magyar vér is megfestette: *Tüköry* ezredes vére, aki mint a magyar emigráció tagja csatlakozott Garibaldinhoz és itt lelte halálát.

A marsalai partraszállás egy mulatságos epizódját jegyzi föl Garibaldi egyik életrajz-írója. Legenda-e ez, vagy valóság: kérdés. Állítólag az történt volna, hogy a garibaldisták, mihelyt partra szállottak, legelőször a telegráf hivatalt foglalták le. Megtalálták ott egy távirat szövegét, amelyet pár pillanat előtt küldött el az egyik megrémült hivatalnok a sziget katonai parancsnokának. A távirat azt jelentette, hogy szardíniai hadihajók érkeztek s a legénységük most száll partra. Amire a parancsnok visszatáviratozott: „Hány ember? Mit akarnak?” De a táviratra a választ már a garibaldisták küldötték el: „Bocsánat, tévedés. Nem hadihajók, hanem szénszállító-gőzösök jöttek Giregentiből.” Mire a táviratváltást a főparancsnok ezzel a telegráf-kijelentéssel fejezte be: „*Hülye.*” Azzal nem törődött tovább a dologgal, mígnem két nappal utóbb arra ébredt, hogy Garibaldi Szicília diktátorává kiáltatta ki magát és anektálta a szigetet az Egységes Itália és Viktor Emánuel király nevében. Az annexiót aztán megpecsételte a Calatafimi mellett vívott ütközet, ahol addig ostromolták Garibaldi seregei a jóval nagyobb elleniséget, amíg *Londi* tábornok végül kénytelen volt visszavonulni,

Garibaldi embereinek engedvén át a csatateret. Innen Palermó ellen vonultak és Garibaldiéknak egy színlelt visszavonulással sikerült maguk után csalni az ellenséges sereget, amely Corleoneig üldözte őket. Mialatt az ellenség egy része az üldözéssel volt elfoglalva, Garibaldi seregének derékhada Lamasa vezérlete alatt megtámadta a várost és makacs harc után bevette. Segítette őket ebben Palermo föllázadt lakossága is, amely örömmel tárt kaput Garibaldi előtt.

Miután Sziciliában megszervezte a kormányt, Garibaldi folytatta a küzdelmet, mert ezúttal befejezett hódítást akart az uralkodó lába elé rakni. Július 20-án győzelmet arat Milazzónál, majd pedig Messinánál átkelt a tengerszoroson, hogy Nápoly ellen induljon. Ez a hadjárata, amelytől Viktor Emánuel és kormánya erőszakkal akarta visszatartani, egyetlen nagy diadalmenet volt. Calabrián keresztül, amerre útja elvezetett, minden házban a saját képet lathatta és képe előtt gyertyák égtek, mint oltáron a szentképek előtt. Anyák elébe vezették a gyermekeiket, hogy megáldja őket, a parasztok pedig azt mesélték róla, hogy minden ütközet után leveti ingét és megmossa, hogy kiessenek belőle a rája lövöldözött golyók... Csudákat meséltek róla, mindenütt legendák előzték meg és a neve egymagában fölért egy hadsereggel, amely reménységet támaszt a haza sorsáért aggódókban és félelmet azokban, akik ellenségei voltak az egységes Itália ügyének...

Az izgalomban élő és megremegő Itálián keresztül ekkor jutott el Garibaldi neve teljes ragyogással Magyarországra is, ahol ugyanaz a reménykedés fűződött hozzá, amely Olaszországban. Az itáliai magyar emigránsok és maga Kossuth is, mint említettük, benne látták Magyarország jövődjét. Semmi kétségük nem fért hozzá, hogy a piemonti királyi hatalomnak és III. Napoleon császárnak szintén kapóra jön egy magyar lázadás, amely francia és olasz segítségtől támogatottan végleges csapást mér Ausztriára. Az események, Magyarország ideiglenes gyászára, utóbb másképpen következtek

el, Itáliában azonban folyt minden abban a mederben tovább, amelyet Garibaldi diadalai ástak meg.

...A győztes olasz vezér 1859 szeptember 7-én bevonult Nápolyba, ahonnan a Bourboni II. Ferenc király ijedten menekült. Menekülő útján azonban mindenütt utána zengett a harsogó kiáltás, amelynek hallatára megfagyhatott ereiben a vér:

— *Éljen Garibaldi!*

Néhány nappal utóbb a garibaldisták kezére jutott Capua, Caserta, Santa-Maria és Saint-Angelo. Garibaldi azonban nem érte be a hadi dicsőséggel, hanem egyszersmind a polgári adminisztrációt és kormányzatot is átszervezte oly módon, hogy bebizonyította, hogy nemcsak a harcok terén nagy, de mint államférfiu is kiváló.

Közben II. Ferenc, a nápolyi király, összeszedte híveit és megütközött október 1-én a Volturno mellett Garibaldi vörösingeseivel. A délelőtt folyamán a királyi csapatok voltak fölényben; délutánra azonban fordult a kocka és főleg a magyar legionáriusok vitézsége a garibaldisták oldalára szerezte a végleges győzelmet. Számos magyar esett el itt. Ellenben nem igaz az, amivel Garibaldi egyes ellenségei hozakodtak elő, hogy vagy harmincötezer főnyi piemonti sereg érkezett volna a legionáriusok segítségére. A piemontiaknak nyoma sem volt itt, a győzelmet egyedül Garibaldi és katonáinak vitézsége csikarta ki a sokkal nagyobb számú ellenséges sereg fölött.

Mialatt Garibaldi a nápolyi királyságot hódította meg, alatt a piemonti seregek az egyházi állam ellen támadtak hasonló sikerrel. 1860 október 15-én Garibaldi aztán dekretumot adott ki, amelyben Nápolynak az olasz királyságba való bekebelezését adja a világ tudtára, egyben pedig ő maga lemond a szicíliai diktátorságról, hogy megint Caprerába vonuljon vissza. Három héttel Nápoly meghódítása után Viktor Emánuel kocsin vonult be Nápolyba, oldalán Garibaldi tábornokkal, akik ekkor volt minden dicsőségének tetőpontján.

Az egykori szicíliai diktátor most megint nem sokáig ma-

radt Caprera szigetén. Turinba ment, ahol mint képviselő élénk részt vett a parlamenti tanácskozásokban. Képviselői minőségében nem egyszer hevesen támadt Cavour gróf ellen, aki azzal, hogy Nizzát a franciáknak engedte át, őt *idegenné tette a hazájában*. Az egyik ilyen támadása heves jeleneteket, sőt botrányt idézett elő. A parlament egyik része a népszerű Garibaldi oldalára állott és magáévá tette a hazafiúi érzelmeiben bántott öreg katona panaszát. Mások ellenben a miniszter védelmére keltek, mert tartottak tőle, hogy Garibaldi támadásai és izgatásai veszedelmére válnak az országnak. Régi fegyveres társa, *Cialdini* tábornok maga is Garibaldi ellen foglalt állást, mert, úgy mond, nem nézheti, hogy valaki, ha mindjárt Garibaldi is, a király és a parlament fölé helyezze magát. Garibaldi büszkén felelt e támadásokra, lelke mélyén azonban sértve érezte magát és ezért megint visszavonult Caprerába, ahonnan most egy álló esztendeig el nem mozdult. Ezt az esztendőt arra használta, hogy újra összetoborozzon néhány százat régi önkéntesei közül, ezekkel aztán Sziciliába ment, ahol folytatta a toborzást, innen pedig átkelt Calabriába. Itt már valóságos hadnak élén állott, és Róma ellen indult. Viktor Emánuel azonban hadat küldött a renitens öreg szabadsághős ellen, aki minden politikai tekintetnél előbbre valónak tartotta, hogy Itália fölszabadításának művét befejezze. A piemonti sereg és Garibaldi lázadó hadosztálya Aspromonte mellett ütközött össze, de ezúttal Garibaldi húzta a rövidebbet, sőt az ütközetben (1862 augusztus 29-én) meg is sebesült. Mint hadifoglyot vitték Varignanoba, ahol Nelaton doktor megoperálta és eltávolította sebesült lábából a golyót. Garibaldi nem sokáig maradt fogságban, mert a király megkegyelmezett a haza nagy fiának, aki azonban titkos eléggületlenséggel vonult félre. Utóbb 1864 augusztusában meghívásra Londonba ment, ahol végefogyhatatlan ünneplésekben volt része a társadalom minden osztályának részéről.

*

Amikor 1866-ban újra kiujult a régi ellenségeskedés Ausztria és Itália között, az öreg hős nyomban megfeledkezett a király ellen való haragiáról és habozás nélkül egy önkéntes sereg élére állott, amely Tirolban operált. Monte-Suellonál július 3-án Garibaldi újra megsebesült, de azért zavartalanul folytatta a küzdelmet tovább. Éppen a Trentoba vonult be győzelmesen, amikor a két ellenséges hatalom között ismét fegyverszünet jött létre, amely tovább is Ausztria kezén hagvta ezt az olasz területet. Akkor undorral és keserőséggel elteltén Garibaldi újra önkéntes száműzetésébe vonult Caprerára.

1867 szeptemberében résztvett a genfi békekongresszuson, de aligha igen telt el a béke ideáljaival, mert mihelyt visszatért hazájába, hozzáfogott a római lázadás szervezéséhez. Asinungában elfogták, innen az alexandriai erődbe, majd pedig mint foglyot Caprera szigetére internálták. Sikerült azonban megszöknie és hiveivel egyenesen Róma felé tartott. Az öreg vezér bizonyára győz is ezúttal és megvalósul régi álma, hogy Itália egy és Róma az ő fővárosa, ha terveit most meg nem hiúsítja az, hogy a francia seregek a pápai hatalom segítségére siettek. Mentána mellett Garibaldi vereséget szenvedett, fogásba esett és előbb Varignanóba vitték, majd pedig vissza megint Caprerába.

Itt maradt most mindaddig, amíg kényszeredett nyugalomban meg nem zavarta a porosz-francia háború kitörése. 1870-ben, amikor kitört a háború és amikor a porosz fegyverek egyik csapást a másik után mérték a franciákra, fölpezsdült Garibaldi ereiben a vér. Nem volt nyugalma tovább. Két fiával, Menottival és Riciottival Franciaország védelmére sietett. Sereg élére állottak és a végzetes porosz-francia háborúban a Garibaldi hadosztálya volt az egyetlen, amely el tudta kerülni a vereséget, sőt dicsőséget szerzett a francia fegyvereknek. Az egyetlen zászlót, amelyet a franciák a németek kezéből ki tudtak csavarni, az egyetlen zászlót, a hadi dicsőségnek halavány emblemáját Garibaldi és fiai szereztek meg a franciáknak.

Ezért is mondhatták méltán róla maguk a franciák, hogy Garibaldi volt az egyetlen tábornokuk, aki nem szenvedett vereséget. Mindez érdemeiért a nemzetgyűlés tagjává választották. Az elismerésnek és méltánylásnak ez a kifejezése annál teljesebb volt, mert hiszen idegennek jutott ki. Garibaldi elfogadta, ami e választásban a hála kifejezése volt, megköszönte a kiüntetést, de szívében és lelkében sokkal is inkább olasz volt, semhogy a francia parlamentben kívánt volna helyet foglalni. Éppen ezért lemondott a mandátumáról és megint Caprerára vonult vissza. 1871-ben a federált francia seregek tábornokává nevezte ki a forradalmi kormány. Ezt a kinevezést azonban visszautasította és mindössze arra szorítkozott, hogy megköszönje párisi barátainak, amiért reá gondoltak.

További esztendeit azután Caprera szigetén élte le csendben és békességben. Az olasz nemzet végtelen tisztelettel fordult feléje, Garibaldi azonban a maga számára nem fogadott el semmit mindabból, amivel a nemzeti kegyelet szolgálhatott volna neki. És amikor nagyon követelően, nagyon tolakodóan fordult feléje a hála, az egyetlen ajándék, amellyel meg tudott barátkozni, az volt, hogy a gyermekei számára egy tízezer lirás évijáradékot fogadott el. Aki maga küzdelmes életét a hazája ügyének szentelte, minden szerénysége mellett is tudhatta, hogy nincsen ajándék, amely ilyen érdemekkel szemben a hálát kifejezhetné. De valójában nem ez lehetett az ok, amely Garibaldit visszatartotta tőle, hogy elfogadja bármilyen alakban is az érdemeinek elismerését. Végtelen szerénységével úgy érezte, hogy amit tett, nem volt egyéb a hazának tartozó kötelességnél, amelyért nem jár ki jutalom egvéb, mint az a tudat, hogy teljesítette kötelességét. Ez a tudat a maga teljességében élt benne, s ennél többet — úgy érezte — sem nem kívánhat, sem nem fogadhat el.

Mint katona és mint államférfi Garibaldi Itália legnagyobb fiainak egyike és az egységes Itália sok tekintetben az ő műve. A nagy mű betetőzéshez bizonyára sokban járultak hozzá má-

sok is. Hozzájárultak külső körülmények, hozzájárult az, hogy maga ez az eszmény századokon keresztül érett a barbárok uralma alatt sinylő olaszokban, de ha a nagy mű kialakulásának érdemét meg is kell osztania másokkal, kétségtelen marad az, hogy az egységes Olaszországnak képe senkinek lelkében nem élt ragyogóbb csillogással, mint éppen az övében és hogy nem volt senki, aki nála többször bizonyította volna be azt, hogy szívének minden dobbanása azt a jelszót visszhangozza, amely nem egy hangos olasz hazafinak bizonyára inkább csak az ajkán élt:

— *Szabad Olaszország, vagy a halál.*

Garibaldi lelkében a nagy polgár erényei ölelkeztek a nagy hazafiéval. És hogy pályája végén a legnagyobb egyszerűségben hajtotta örök álomra fejét, bizonyára nem egyik utolsó dicsősége az ő tüneményes pályafutásának.

Moltke Helmuth.

A forrongó, és világtörténeti eseményekben oly különösen gazdag XIX. század egyik nagy és jelentőséges alakja *Moltke* Helmuth, a németek nagy Moltkeja. Ez a dán eredetű férfiú, aki utóbb Poroszország szolgálatában a tulajdon hazája ellen küzdött, tündöklő betűkkel írta be nevét a németek nemzeti historiájába. Küzdő bajnoka volt annak az eszmének, amely egyik vezér motivuma a XIX. század második felének s amelynek végső eredménye a német nemzeti egység kialakulása lett. Mint kard szentelte magát ugyanannak az ideálnak, amelyet a furfang, az ész és a diplomáciai cselvetések eszközeivel Bismarck szolgált. És amint hogy a német nemzeti egység kialakulása a hosszú évszázadokig tartó német partikularizmus után egyike volt a mult évszázad legkiemelkedőbb eseményeinek, úgy Moltke is jelentőség és történeti miszió tekintetében egyik legnagyobbja a mult század kiváló férfiainak. Ez a hallgatag ember, akinek nagysága a harcmezőkön volt a legteljesebb, tetemesen hozzájárult, hogy az a Poroszország, amelyet I. Napoleon porig alázott, nemcsak hogy talpra szök-

kent újra, de hatalomban és öntudatban mérhetetlenül megnőtt s nemcsak a német államok fölött szerzett hegemoniát, de egyszersmind az egyik legerősebb tényezővé vált Európa modern államai között. Poroszország, s a szárnyai alatt kikelt Germánia, ma egyik legfélelmetesebb nagyhatalma Európának, s fejlődése napról-napra növekvő veszedelmet jelent azoknak az országoknak, amelyek évszázados nagyhatalomra támaszkodnak.

Gyönyörű és nagyszabású nemzeti eposz volt az, hogy a szétदारabolt Németország miként forrott eggyé, hogyan vált egységes állammá, amelyet egységes öntudat vezet és kormányoz. Súlyos és nagy harcok voltak az állomásai ennek a folyamathoz, s a szakadatlan harcok tüzén forrott egybe a partikuláris Németország. Mindezekben a harcokban ott volt Moltke. Ő volt a vezér; az ő hadi tervei szerint folyt le a küzdelmek végefogyhatatlan sora. Előbb Dániával, majd Ausztriával, végül Franciaországgal mérte össze fegyvereit Poroszország. Mind e mérközésekből mindenkor győztesen került ki. A tennivalót, a harcmezőkön való mozdulatait Moltke szabta meg. Pedig ez a nagy hadvezető nem tartozott a zsenik közé. Szelleme nem lángelméjé volt; nem voltak napoleoni megvillanásai; nem volt az, aki emberfölötti embernek tűnt volna; vagy akiről az emberiség azt hinné, hogy a hadak istene küldött nagy célok megvalósítására. Hanem bölcs, megfontolt és mindenekfölött rendszeres ember volt. A hadjárataira évekkel előzőleg készült. A hadi tervei minden eshetőségre, minden fordulatra számítva, már előre készen voltak. *A meglepetések ellen védve lenni:* ez volt Moltke legfőbb stratégiai elve. S ez az elv párosult az eltökéltség szigorával és a férfiúnak törhetetlen energiájával. Nem ismert megalkuvást, s nehézségek elől nem rettent vissza sohasem. Amellett valami különös önzetlenség vezette. Eszköznek tudta magát, s nem tulajdonított személyének ennél többet. Magára a dicsőségre nem fektetett nagy súlyt, szívesen engedte azt át urának és parancsolójának, Vil-

mos porosz királynak, akinek uralma alatt a német egység kialakulásának műve befejeződött. Uralkodója nagy elismeréssel s hálával volt iránta mindenkor s ennek az elismerésnek és hálának érzelmei élnek a német nép lelkében tovább is, amikor Germánia ujjaszületésének historiáját elválaszthatatlannak tudta Moltke nevétől.

Moltke Helmuth 1800-ban született Gnewitzben, a mecklenburgi nagyhercegségben. Előkelő dán család sarjadéka volt. Az atyja régebben mint tábornok szolgált a dán hadseregben s a fiatal Moltke is Dániában nevelődött. Katonai kiképzését a kopenhágai kadétiskolában nyerte, ahonnan tizennyolc éves korában kikerülve a dán hadseregbe lépett be tiszthelyettesi ranggal. De csak négy esztendeig maradt hazája szolgálatában. Az otthoni viszonyok nem tetszettek neki, vagy talán magassabbrendű missziójának szava szólalt meg lelkében: mindegy. De amikor a dán hadseregből kivált, 1822-ben Poroszországra költözött, ahol hadnagyi ranggal lépett be a hadseregbe

Rendkívüli szorgalmának, amely különben egész életének jellemző sajátja maradt, korán szolgáltatta bizonyosságait. Porosz tisztvársal között a komoly és kizárólag tanulmányainak élő fiatalember éppen ezért nem is örvendett valami tulságos népszerűségnek. Törtetőnek tartották, és váltig csufolták érte, annyival inkább, mert kómikus dolognak tartották, hogy az idegenből ideszármazott ifjú a porosz hadseregben holmi különösebb karrierre számít. Ámde ez a gúny nem tudta elfagyaszteni Moltkénak sem az akaratát, sem a becsvágyát. Lassanként sikerült a följobbvalói között rokonszenvet hódítania, s így történt, hogy már 1832-ben mint vezérkari tiszt jutott előbbre pályáján. Harminckét éves korában tehát már a vezérkarhoz tartozott, ami oly kivételes, sőt tüneményes pályafutást jelentett, hogy porosz születésű tisztvársai is váltig megirigyelhették az ifjú bajtárstól.

Az ellenséges indulat, amellyel bajtársai körében találkozott, egy adott pillanatban annyira elkeserítette, hogy hosz-

szabb szabadságot kért és 1835-ben Keletre utazott. Ennek az utazásának során megismerkedett Mahmud szultánnal, akinek tetszését és jóindulatát rövidesen teljes mértékben megnyerte. A szultán főleg stratégiai és taktikai dolgokról beszélgetett el a fiatal tiszttel, akinek katonai képességei, nagy hozzáértése valóságos csodálattal töltötték el. És minthogy a szultán akkoriban azzal a tervvel foglalkozott, hogy hadseregét európai mintára alakítsa át, érintkezésbe lépett a porosz kormánnyal, hogy Moltket hosszabb időre szabadságolják s átengedjék Törökországnak, ahol a hadsereg újjászervezése körül tehet értékes szolgáltatásokat.

Moltkenek tetszett ez a terv. Lelke, amely tevékenységre vágyott, jobban érezte magát itt, mint Poroszországban, ahol holmi garnizon-élet szűk keretjéi közé szorítva, nem igen nyílt alkalma képességeinek kifejtésére. Törökország szolgálatában, 1839-ben részt vett a szíriai hadjáratban és értékes tanácsokkal támogatta az ottomán sereg főparancsnokát. De a parancsnokot apránként fölbosszantotta, hogy győzelmeinek érdemét az ő német tanácsosának tudják be, és ezért eltért Moltke tanácsaitól. Ennek a féltékenységének csakhamar végzetes következményét látta a nizibei csatavesztésnél, amely után egyébként Moltke visszatért Poroszországba.

A Törökországban töltött éveit otthon természetesen be tudták katonai szolgálatának esztendeibe, s amikor visszaért Poroszországba, előkelő, kitüntető megbízáshoz jutott. Henrik porosz hercegnek lett a hadsegéde. Sikerült neki teljes mértékben megnyernie hercegi följobbvalójának becsülését, jóindulatát, és Henrik herceg, aki fölismerte hadsegédének rátermettségét, nagyon a pártfogásába vette. A hercegi pártfogás folytán hamarosan több jelentősebb parancsnoksághoz jutott, és már 1849-ben a negyedik hadtest vezérkari főnökének nevezték ki. Ebben a minőségben szolgált 1858-ig, amikor az egész hadsereg vezérkari főnöke lett s ugyanakkor tábornoki rangot nyert. Már akkor egyre világosabb volt előtte, hogy elkerülhetet-

len lesz Németország összetűzése Dániával. Moltket egy per-
cig sem bántotta kétség, melyik oldalra álljon, ha háborúra ke-
rül a sor. Katona volt, aki a porosz királynak esküdött hűséget,
a porosz zászló szolgálatában jutott előbbre katonai pályáján,
a porosz vezérkarnak volt a főnöke, s lelkiismerete semmi
kivetnivalót nem talált rajta, ha Poroszország ügyét szolgálja
akkor is, amikor ez a hatalom Dániával, az ő szülőhazájával
számolt le. A hazafias érzelgősség nem talált utat Moltke szí-
véhez. Katona volt, az egész élete katonává edzette s éppen
ezért nem ismert melléktekintetet. Egyedül arra hallgatott, amit
a kötelesség parancsolt reá. Évekkel előre készült a Dánia
ellen indítandó harcra, s az összes hadi tervei készen voltak
akkor, mikor a háboru 1864-ben csakugyan kitört.

*

A háborút Frigyes Károly herceg oldalán küzdötte végig
s diadalra vezette a porosz fegyvereket.

Ennek a hadviselésnek két dán tartomány elszakítása és
Poroszországba való bekebeleztetése volt az eredménye. De a
dán könnyek nem értek Moltke szívéhez, aki semmi lelkifurda-
lást sem érzett miatta, amiért szülőhazája vérző testéből hasi-
tott ki két jelentős darabot. És ha lettek is volna lelkifurdalásai,
hamar leküzdötte ezeket benne az, hogy Poroszország ismét
nagy föladatok előtt állott s hogy ő e föladatokból szintén ki
akarta venni a maga részét.

Poroszország, amely egyre erőteljesebben követelte, hogy
Ausztria helyett őt illesse a hegemonia a német hercegségek
és országrészek fölött, régen készülődött, hogy akár fegyver-
rel is kivívja ezt a hegemoniát, ha a békés megegyezés lehe-
tetlenné válna Ausztriával.

A politikai események csakhamar igazolták ezt az előre-
látást és a nyomában következő előkészületeket. Ausztria nem
tárgított a Németországra vonatkozó prerogatíváitól, sőt ellen-
kezőleg: Ferenc József uralkodónak III. Napoleon császárral

való találkozása különösen aláfestette Ausztria harcias szándékait és Poroszország ellen való merev állásfoglalását. A porosz vezérkar Moltke elnöklete alatt most már szorgalmasan dolgozta ki a haditerveket arra az esetre, ha kiütne a háború Ausztriával. S amikor ez az esemény 1866-ban csakugyan bekövetkezett, a porosz hadsereg teljes fölkészültséggel, teljes céltudatossággal vonulhatott a harcba. Az egész hadviselést Moltke diktálta, aminthogy az ő hadterve volt az, amelyet a porosz király elfogadott. Moltkenak gondja volt rá, hogy ez a haditerv megdöbrentő gyorsasággal váljon valósággá. Az oszt-rák seregeket egyenesen leszerelte a porosz hadak fölényes biztonsága és mozdulataiknak gyors végrehajtása. A hadjáratban pedig Moltke elkísérte Vilmos királyt, aki mint fővezér vitte harcba a porosz hadakat. Az egész hadjárat szorosan Moltke tervei szerint zajlott le, s a königgrätzi ütközet után, 1866. július 3-án már el is dőlt a hadjárat sorsa. A poroszok königgrätzi diadala után Moltke a poroszok hadait Olmütz és Bécs ellen vezette, de újabb jelentős összeütközésre már nem került sor, mert csakhamar megkezdődtek a fegyverszünetre vonatkozó tárgyalások, amelyeket aztán nyomon követett a békekötés.

Ez a villámszerű hadjárat nagy becsületére vált Moltke tábornoknak, akinek hírneve akkor már egész Európára szóló volt. Poroszország nagy bizalommal tekintett a kiváló hadvezér felé, és éppen az a tudat, hogy az országnak két olyan kiváló vezére van, mint amilyen Vilmos király volt és mellette Moltke tábornok, nagyban hozzájárult, hogy a porosz diplomácia annyira intranzigens álláspontot foglaljon el a francia diplomáciával és III. Napoleon császárral szemben, mint amilyent tanusított. Franciaország annektálni kívánta a luxemburgi nagyhercegséget, s ez volt a lassan készülő konfliktus első kiütközése a két hatalom között. Poroszország nem engedett a maga nézetéből, sőt Bismarck titokban erőteljesen dolgozott rajta, hogy a nézeteltérés mentül jobban kiélesedjék.

A porosz hatalmi körök bízva néztek szemközt azzal az eshetőséggel, hogy háborúban számoljanak le Franciaországgal. És miközben III. Napoleon vakon engedte át magát hóbortos illúzióinak, s mitsem törődött a francia hadseregek szármalmas állapotával, teljes züllöttségével, azalatt Moltke szinte lázas izgalommal dolgozott rajta, hogy a porosz hadsereget teljesen harcképessé tegye és hogy tervet-tervre dolgozzon ki, amelynek segítségével majdan a porosz hadak nemcsak hogy győzelmet vehetnek a francia ellenségen, de félelmes áradatjukkal egyszersmind el is lephetik az egész országot.

*

De még ezzel sem érte be.

Ő maga elment Franciaországba. Mint turista, hol kocsin, hol gyalog távoli környéke'et járt be. Kikémlelte a francia Rajnapartot, kifürkészte és megvizsgálta az utakat a határtól egész Párisig. Bismarckkal együtt valóságos kémiszervezetet szabadított rá Franciaországra. Tudósokat, tanárokat küldött el az országba; áöltözékben műszaki tiszteket, akikkel rajzokat készíttetett a francia erődtímenyekről és térképeket, amelyeken minden apró ösvény föl volt tüntetve . . . Amikor pedig az összes anyaga egybe volt gyűjtve, visszament Poroszországba s a tiszteket bevallottan előkészítette a föladatra, amely várja őket. A vezérkarral a legapróbb részleteig kidolgoztatta minden hadmozdulat tervét, hogy invázió esetére napról-napra mi lenne a teendője a porosz hadaknak.

Igy készült Poroszország a háborúra. És Moltke munkáját senki sem találta kicsinyesnek vagy nevetségesnek. A legsűrűbb titoktartás takarta, hogy a vezérkar min dolgozik. A legapróbb hír nem szivárgott ki belőle, hogy a francia terepet Poroszország jobban ismeri, mint maga a francia hadsereg. Roon, a porosz hadügyminiszter nem gördített akadályt Moltke firtató és előkészítő munkálatjainak útjába. Ellenkezőleg. Moltke

minden kívánsága parancs volt a szemében. Gyarapították a műszaki csapatokat, kiegészítették a tüzérséget, a munka a minisztériumban és a vezérkarban olyan lázas volt, mintha nem is készülneek háborúra, hanem már javában benne élnének. S ilyen körülmények között következett el, hogy a spanyol trónkérdés körül támadt konfliktus folyamán a balga III. Napoleon császár fellengős könnyelműséggel beleesett Bismarck csapdájába és megizente a háborút Poroszországnak . . .

Az 1870—71-iki porosz-francia háborúnak Moltke volt a lelke.

Nem terjeszkedhetünk ki itt e szerencsétlen hadjáratnak részleteire, a legfurcsább és legsajátosabb háborúk egyikére, amelynek során az a rendkívüli dolog történt meg, hogy az egyik hadviselő fél, a francia, soha egyetlen pillanatra sem tudott semmiféle előnyt kicsikarni ellenfele fölött. Az egész hadjárat folyamán egyetlen győzelmet sem szereztek a franciák, sőt a kisebb összeütközések alatt sem kedvezett nekik soha a szerencse. Egyik kudarc a másikat követte. Moltke számításai bámulatos biztonsággal váltak be. Igaz, hogy e tekintetben a német hadvezérnek rendkívüli segítőtársa is akadt III. Napoleon kimondhatatlan ügyetlenségében és tehetetlenségében.

Alig három hét alatt a porosz seregek már Páris elé érkeztek, az invázió tulajdonképeni céljához. A gyorsaság, amelynek tanujelét adták, ezúttal még villámszerűbb volt mint az, amellyel a porosz-osztrák hadjárat alatt operáltak. És mihelyt Páris elé értek, megkezdték a főváros ostromát.

Az ostrom sikeres megvívásához két hadseregre volt szükség: egyre, amely körülzárja a várost és végrehajtja a tulajdonképeni ostromot, s egy másikra, amely ezt az első hadsereget tágabb körben körülkeríti és minden oldalról védi az esetleges felmentő seregek támadásai ellenében. Moltke kitűnően megértette ezt a feladatot, s míg az egyik porosz hadsereg Páris védelmezőjének, Trochu tábornoknak félmillió emberből álló garnizonjával nézett farkasszemet, addig a másik

hadsereg, háttal az előzőnek, várta azokat a francia hadakat, amelyek a főváros felszabadítására jöhetnének.

Metz kapitulációja után Frigyes Károly herceg hadai szintén a második porosz sereghöz csatlakoztak, s a két egyesült had most döntő fölénnyel verte sorra a főváros felszabadítására érkező francia hadtesteket. Chanzy hadait a Loire mellett, Bourbaki seregét a bourgesi ütközetben, végül Faidherbet Észak-Franciaországban verte meg a második porosz sereg, mialatt az első még mindig Páris körülvételével volt elfoglalva. A különböző hadműveletek sikeres végrehajtása érdekében Moltke néha kockázatos operációkhoz is nyúlt. Hogy például a második sereget erősítse, az ostromló sereg sorait megritkította és egyes hadosztályokat a második főszerephez csatolt. Nehogy azonban az ostromló sereg ritkulása a város védelmezőiben túlságos bátorságot támasszon, s hogy az első sereg számbeli gyengülését jelezzze, hozzáfogott Páris bombázatához.

A Nemzeti Védelem kormánya hasztalan tiltakozott a barbárizmus ellen. Moltke nem ismert kiméletet és bombáinak valóságos zuhatagát árasztotta a fővárosra, noha a modern hadviselés el szokott térni az eféle vandál eljárástól. Hogy fenyegető hatalma minél teljesebb legyen, ő, aki kitűnően ismerte Páris hely- és tereprajzát, éppen azokat a középületeket vette célba, amelyek mint műkincsek s történeti emlékek a nemzet szemében a legdrágábbak voltak. A város védelmezői ilyen körülmények között már csak csodában bízhattak, s ez a csoda sehogyan sem akart elkövetkezni. Trochu tábornok a legfantasztikusabb tervekkel próbálkozott, anélkül persze, hogy ezek gyakorlati eredménnyel jártak volna. És mialatt a francia tábornok a fantázia birodalmában járt, onnan várta a segítséget, azalatt Moltke kíméletlen ridegséggel valószínűsítette meg nagyon bonyolult, de kitűnően kombinált terveit. A német hadvezér védve volt minden meglepetés ellen. Szemmel tartott minden hadmozdulatot, számolt minden eshetőséggel, pontosan tudott minden

distanciát és el kell ismerni róla, hogy az egész hadjárat folyamán sohasem tévedett számításában akár csak a legkisebb csapat, vagy akár csak egy órai idő tekintetében is.

Amikor aztán a bombázott és kiehéztetett Páris végül nem bírta tovább az ellentállást és elérkezett a kapituláció órája, Moltke a meghódolt ellenséggel szemben is éppen olyan kíméletlen szigorúságot tanúsított, mint akkor, amikor még harctéri ellenségek voltak. Előzőleg, a hadi tanácsban, amely Vilmos király elnöklete alatt ült össze, mindenkor a legteljesebb ellenszenv hangján beszélt a franciákról, s ehhez az álláspontjához hű maradt Páris behódolása után is. Moltke teljesen át volt itatva a porosz hatalom imádatától és azt akarta, hogy a kontinensen, Poroszország közeli szomszédjai között, ne legyen csak egy is, amely a jövőben az ország vetélytársa lehetne.

Éppen ezért nem érte be vele, hogy a hadi szerencse segítségével sikerült Franciaországot porig aláznia, hanem olyan helyzetbe kívánta hozni az országot, amelyből fel se emelkedhessen többé.

Franciaország végleges eltiprását kívánta. Azt akarta, hogy a győztes Poroszország Európa diplomáciájának megnyerésével Franciaországot a harmadrendű államok nővőjára süllyessze. E tekintetben, mint látjuk, Moltke sem volt sokkal kíméletesebb, vagy emelkedettebb szellemű, mint a porosz hadak egykori vezére Blücher, aki a szövetkezett hadakkal való párisi bevonulása után mereven ragaszkodott Franciaország porig alázásához, sőt az ország feldarabolását tartotta kívánatosnak... Moltke nem jutott ugyan egészen idáig a követeléseiben, s a részleges feldarabolástól elállott volna, ellenben ahhoz makacsul ragaszkodott, hogy Poroszország korlátozhassa a jövőben Franciaország szárazföldi és tengeri haderejét, persze oly mértékben, hogy a porosz hatalomra nézve Franciaország soha többé veszedelmes ne lehessen.

Ezek a kívánságai nem vállottak valóra, egyébként azon-

ban Moltke fényesen elnyerte érdemeinek jutalmát. Még 1870 október 28-án, a német birodalmi egység kimondásának alkalmából Vilmos porosz király és német császár Moltke Hel-muthot a versaillesi királyi kastélyban grófi méltóságra emelte. 1871 június 16-án pedig a német hadak tábornagya lett. És amikor a győztes háború befejezése után a poroszok vissza-tértek hazájukba, a berlini bevonulás alkalmából Moltkenak, aki az ősz császár és király oldalán lovagolt, viharos ovációk-ban volt része... Berlin és az egész ország kábultan ünnepelte a kiváló porosz katonát, aki Vilmossal, Bismarckkal és Roon hadügyminiszterrel együtt váltotta valóra azt a nagy eszmét, amely után oly régóta sóvárgott minden német hazafi.

A hadak mezején ezután nem jutott többé szerepe Molt-kenak. A porosz-francia háború óta a porosz fegyverek nyu-godtan pihentek, és más oldalon, a gazdasági, politikai és szel-lemi téren folyt a nagy munka, amellyel Poroszország meg-szilárdítani igyekezett mindazt, amit fegyvereinek erejével szer-zett. Moltke ebből a munkából is kikérte a maga részét. Vilmos császár az urakháza tagjává nevezte ki 1872 január 28-án, de politikai téren már nem jutott Moltkenak oly jelentős szerepe, mint előzőleg a harcmezőkön. A tétlenségben a nagy tábor-nok, aki termetre egyébként mindig meglehetősen gyenge és satnya volt, most már egészen kicsiny aggastyánná zsugoro-dott össze... A parlamenti vitákban ritkán szerepelt, de azért mint vezérkari főnök tovább is aktív szolgálatban maradt, s különben is élénk szemü figyelője volt minden eseménynek.

Nagy hallgatagsága miatt, a „*néma dán*”-nak és a „*nagy hallgató*”-nak nevezték el. Ha élő szóval nem is igen ártotta magát eseményekbe, annál többet foglalkozott azonban velük írásban. Számos munkája jelent meg, többnyire hadtörténeti vonatkozásúak. Ezenkívül megjelentek a feleségével váltott le-velei is, valamint egy sereg kommentárja, amelyekkel részint a keleti eseményeket, részint pedig a porosz-francia háború his-tóriáját kísérte. Több tanulmányában pedig a német hadsereg

dolgaival s különböző szükségessé váló reformok kérdésével foglalkozott.

Mint politikus a német konzervatívok padsorában foglalt helyet. Ritka beszédjeiben szintén leginkább a hadsereg kérdéseivel foglalkozott, és ezek a szónoklatai 1879-ben jelentek meg összegyűjtve Berlinben. Bizonyos, hogy a politikus Moltke messze elmaradt a hadvezér mögött s mélyen érezte ő ezt maga is. Végül 1888-ban, tehát nyolcvannyolc éves korában elérkezettnek látta az időt, hogy visszavonuljon a közszerepléstől, s hogy letegyen katonai állásáról is. Nyolcvannyolc esztendő korában Moltke lemondott a német hadsereg vezérkari főnökségéről, amely állásában *Waldersee* gróf lett az utóda. Ezután creisau birtokára vonult vissza, ahol családjá körében töltötte utolsó esztendeit.

A porosz királyok tisztelete és szeretete kísérte a kiváló aggastyánt élte utolsó éveiben, sőt Creisauba ellátogatott hozzá a jelenleg uralkodó II. Vilmos német császár és porosz király is... Ez a látogatás egyik utolsó nagy ünnepnapja volt az öreg urnak, aki kevéssel utóbb, 1891 áprilisában hunyta le örökre szemeit. Creisauban temették el, ahol a hamvai díszes mauzoleumban nyugsznak.

Moltke tábornoknak még életében több szobrot állított a hálás Németország. Az egyiket szülővárosában, Parchimban állították föl 1876-ban, a másikkal Köln város adózott a német egység kiváló harcosának. A kölni szobrát 1881-ben leplezték le rendkívüli ünnepek közepette, amelyben részt vett nemcsak maga Moltke tábornok, de a porosz hadjárat még életben levő legtöbb kiemelkedő alakja is, s az ünneplők élén maga a porosz királyi ház járt. Utóbb még egész sereg helyen állítottak Moltkenak szobrot, de mindegyiknél kétségtelenül maradandóbb az az emlék, amelyet időtlen időkön át a porosz nép őriz meg róla...

Görgey Artur.

Vannak-e még az országban, akik borzadva olvassák ezt a nevet és akiknek agyában még mindig a régi rémlátás él, hogy Görgey Artur rossz fia volt a hazájának? Amikor az árulás megbélyegző legendája megszületett felőle, a nemzetnek szüksége volt rá, mint a vigasztalódás és az új reménységek forrására; szüksége volt e sötétlő magyarázatra, amely elhitette vele, hogy egyedül az ármány és az árulás csavarhatta ki a nemzet kezéből a fegyvert. A nemzet szívesen fogadta a vigasztaló hazugságot, de amiért évtizedek talapzatára épült, ez korántsem jelenti azt, hogy a hazugság változatlanul fenn is maradjon évszázadokon át, sőt talán az idők végtelenségeig . . . Nagyot változtak azóta a körülmények, nagyot változott itthon Magyarországon is minden, s régen eljutottunk oda, hogy bevallhassuk önmagunknak az igazságot: Görgey nem volt áruló. Hanem ellenkezőleg: hazájának legnagyobb, legodaadóbb fia volt; ama kevesek közül való, akiket a 48—49-nek véres eseményei nem tudtak elkábítani, akik

a győzelmek között nem mámorosodtak meg soha, s akiket a nagy bukás nem taszított a végső kétségbeesésbe.

Maga egy hősköltemény volna az is, ha el akarnók mondani, micsoda nehézségek árán, micsoda küzdelmek közepett világlott ki ez az igazság, hogy Görgey Artur nem volt árulója honának. Akik ezért az igazságért előbb félénken, aztán növekvő bizalommal, végül szívük teljes lelkesedésével küzdöttek, nagy szolgálatot tettek nemcsak a történetírásnak, de a magyar nemzeti lelkiismeretnek is, amely így még idejekorán, a hősnek életében juthatott föl oda, hogy tévedését megismervén, bocsánatkéréssel és alázatos elfogódással járuljon a mindeket túlélő dicsőséges aggastyán elé. Mert Görgey, amikor e sorokat írjuk, él még és 94 esztendejének súlya alatt is mosolyogva gondol arra a nagy elválózásra, amely éppen az ő személyét illetőleg ment végbe a nemzet tudatában. El fogjuk mondani itt Görgey Artur haditetteit, méltányolni fogjuk őt mint katonát, mint hadvezért, sőt mint embert és államférfiút is, de még sem tagadhatjuk meg magunktól, hogy elébe kerülve mondanivalónknak, ne azon kezdjük, milyen nagy léleknek, milyen tökéletes önfeláldozásnak adta jelét akkor, amikor úgyszólván egy emberéleten át némán és megadással tűrte az igaztalan vádakat, odadobva magát prédául azért, hogy a nemzet kedves illúziója megmaradjon és hogy önönvigasztalására: az árulásban láthassa tovább is a nagy bukás okát.

Görgey Artur élete egészen különös, furcsa és ha nem hajlanék át napjainkba, szinte hinni is alig tudnánk e rendkívüli élet históriájában. Az egész mintha költői agy kitalálása lenne. Hogy egy fiatalember, alig harminc esztendő, aki a katonai szolgálattól megcsömörödvé hagyta ott a csillogó uniformist, és tért meg a komoly tudományokhoz, egyszeriben búcsút mondjon e békés s a lelkét lenyűgöző studiumoknak, hogy hazája védelmére kelve előbb katonája, majd pedig győzelmes vezére legyen harcmezőkön a nemzeti ügynek. Kápráztató és szinte elképzelhetetlen, hogy ez az ember a gyakorlatlan és fiatal ma-

gyar seregből mit csinált, hogy vitte át beléje a maga félelmet nem ismerő, ellenben veszedelmeket kereső nagyszerű lelkét. Akik honvédeink egykori harcain ma néha megittasodunk, gondoljunk arra, hogy ezekben a kis katonákban a tulajdon lelkesedésükön kívül Görgey Artur lelkének apró darabkái lobogtak fényes ragyogással! Attól kezdve, hogy a honvédsereg élére került, legelső dolga az volt, hogy a hirtelen verbuvált legényekben katonai öntudatot támasszon, hogy katonákká tegye őket a szó igazi értelmében. A falusi legényeket, a piperés ifjú nemeseket katonákká tette, fegyelmet teremtett közöttük, ha kellett olyan szigorúság árán, amely a kegyetlen ember rideg színében tüntette fel. Nem ismert sem éjjelt, sem nappalt, hogy nagy feladatának megfeleljen és hogy a haza számára igazi hadsereget szervezzon. Ott élt katonái között, megosztotta velük sorsukat és kivételt nem ismet senkivel szemközt, a tulajdon testvérével szemben sem. A fűradtságot szilárd lélekkel tűrte, a csábításnak mindig ellentállott, akár magyar, akár ellenséges részről sompolygott az hozzá... Jutalmat nem kért és a dicsőséget nem fogadta el. A hű csillogást pedig annyira megvetette, hogy még mint tábornok és fővezér is szimpla őrnagyi uniformisban küzdötte végig a háborút. Beérte azzal, hogy a kötelességét teljesíti, s a legtávolabbi álma az volt, hogy amikor véget ér a harc s a nemzet jogai győztek, ő maga majd félre állhasson s éljen a tudománynak tovább. Mert testül-lelkestül a tudománynak szentelte magát.

Görgey Artur 1818 januárjában született Toporcon, Szepes-megyében. A Görgeyek alkalmasint a XIII. században vándoroltak be a Szepességbe, ahol nemességet és birtokot nyertek, s ahol az idők folyamán egyre nevezetesebb szerepet játszottak. Egy időben örökletes volt közöttük a comesi méltóság, utóbb azonban, alkalmasint vagyonuk oszlása miatt, erről le kellett tenniök. Családjában főleg a katonai hagyományok játszottak döntő szerepet. Görgey Artur atyai ágon való felmenői egytől-egyig katonák voltak. A nagyatyja Koburg Jezsajás

vezérlete alatt részt vett a francia forradalmi seregek elleni hadjáratban és a maubeugei ütközetben esett el, de úgy, hogy még holtában is átugratott egy árkon, mint ahogyan azt egyik följebbvalója írta meg a család számára küldött levelében. Ennek a Görgeynek volt a fia Görgey György, Artur atyja. Görgey György gazdálkodással foglalkozott és nyugodtan élt családjá körében. Négy fia közül főleg a harmadik: *Görgey Artur* volt az, aki felé az apa előszeretettel fordult. 1832-ben Görgey Artur édesanyja meghalt s kevésssel utóbb az atyja is tönkrement. Görgey Artur akkoriban a késmárki liceumnak volt a növendéke. Atyja, aki tudta, hogy négy fiára igen kevéske jöszágot hagyhat, úgy találta, legokosabb lesz, ha Arturt katonai pályára neveli. Bizonyos családi protekció segítségével a tulni utász-iskolának lett alapítványi helyen a növendéke. Amikor innen kikerült, előbb a 60-ik gyalogezredbe, majd a magyar testőrséghez jutott, utóbb mint huszárfőhadnagy teljesített a Nádor-huszároknál szolgálatot. Atyja halála után azonban megvált a hadseregtől, hogy visszatérjen a polgári élethez és komoly studiumoknak szentelje magát. Főleg a kémiai tudomány vonzotta. Ezért elment Prágába, ahol az ottani egyetem híres tanárának, *Redtenbachernek* lett előbb a tanítványa, majd az asszisztense. Akkoriban Redtenbacher tanár azzal a tervvel foglalkozott, hogy Görgey Arturnak a lemergi egyetemen szerez katedrát, e terven azonban keresztülhúzott egy másik esemény: az, hogy Görgey, aki közben megnősült, ajánlatot kapott egy nagynénijétől, Kosztolányi Máriától, jönné haza Magyarországra és vegye át a nagynéni birtokának vezetését. Görgeynek, aki különös érdeklődéssel fordult az egvre izgalmasabbá fejlődő magyarországi események felé, kapóra jött ez az ajánlat és így történt, hogy 1848 januárjában elhagyta Prágát és ifjú nejével Magyarországra jött, Kosztolányi Mária birtokára s a tulajdon ősi családi fészkébe, Toporcra. Utja közben Pesten báró Eötvös József kultuszminiszterrel konferált vegytan-professzori állás dolgában, de mert e terve

meghiusult, csakugyan elköltözött Toporcra, ahol azonban a nagynéni és a jószágigazgató között rövidesen nézeteltérések támadtak. Ilyen körülmények között Görgey Artur hamar elunta az otthoni dolgokat. Éppen akkor süvített végig a hazán a nagy jelszó, amely gróf *Batthyány* Lajos miniszterelnök ajkáról röppent el: *Vészelyben a Haza!* Alig hogy e vészkiáltás elhangzott, Görgey Arturnak szűk lett Toporc. Amúgy is leveleket kapott a miniszterelnök titkárától, *Ivánka* Imrétől, neki régi cimborájától, aki Pestre szólította. Ivánka gyakran beszélt Görgeyről a miniszterelnöknek és gondoskodott róla, hogy barátja itt kedvező fogadtatásra találjon.

*

Amikor Görgey Artur Pestre érkezett, országszerte már megindult a nemzetőrség szervezésének munkája, s kimondattott, hogy azok a tisztek, akik a rendőrhadsereg keretéből lépnek át a nemzetőrségbe, egy fokkal magasabb rangot nyernek, mint aminőt ott viseltek. Görgey Artur, mint volt főhadnagy tehát századosi ranggal lépett be a nemzetőrségbe. E minőségében az ötödik zászlóaljhoz küldték, amelynek Győr volt a szervezési központja. Rövidesen azonban fölrendelték Pestre, s a hadügyminisztérium előbb Szmirnába és Konstantinápolyba akarta elküldeni lőszerért, de aztán más megbízást kapott: Bécsujhelyre és Prágába küldték, hogy az ottani gyutacsgyárat tanulmányozza és hogy gyutacsot szerezzen be. Mindkét föladatának kitünően megfelelt, sőt memorandumot dolgozott ki egy magyarországi gyutacsgyár föllállítása érdekében. De ez még korántsem elégítette ki. Azt kívánta, hogy a délvidékre küldjék a lázongó rácok ellen. Saját óhajtására beosztották Mészáros Lázár hadügyminiszter kíséretébe, mert az volt a terv, hogy a rácok elleni operációt maga a hadügyminiszter vezeti. A harcra és tettekre vágyó Görgey a dunaparti hajóállomáson várta, hogy a miniszter megérkezik és hajója száll, ehelyett azonban staféta érkezett, s a hírnök Budára

szólította Görgeyt a minisztertanács elé. Ezúttal új küldetést bízta rá: a tisztánimeni kerületbe küldték, hogy az ottani mozgó nemzetőrséget szervezze. Ugyanakkor őrnaggyá léptették elő. Amikor pedig Szolnokról visszatért, még fontosabb megbízáshoz jutott: Csepelsziget parancsokává nevezték ki és ebben a minőségében az volt a föladata, hogy megakadályozza a Jellasics-féle horvát seregek átkelését a Dunán. Ez az új föladat aztán kielégíthette az ifjú tiszt ambícióját: önálló szerephez jutott, amely talán alkalmat nyújt képességei kifejtésére.

Csepelen kisdud haderő állott Görgey Artur parancsnoksága alatt és mégis csepeli parancsnokságához fűződik a 48-iki forradalom során tett első, nagyjelentőségű szolgálata. Történt, hogy kémkedés és az osztrákokkal való összejátszás gyanúja alatt magyar járőrök elfogták gróf Zichy Edmondot és gróf Zichy Pált, akiket aztán Görgey Artur hadbíróság elé állítottatott. A hadbíróság Zichy Edmondot a hazája ellen vétkesnek találta és Görgey ezért halálra ítélte a grófot. A halálos ítéletet Csepelszigetén hajtották végre. Ez az ítélet és a végrehajtása roppant föltűnést keltett, mert senki sem hitte volna, hogy lesz aki föl merne köttetni egy olyan előkelő és befolyásos mágna, amilyen Zichy Edmond volt. Görgey Artur azonban nem értett tréfát, és nem ismerte azokat a melléktekinteteket, amelyekkel az érzelgősebbek egy magyar mágna iránt talán lettek volna. A csepeli akasztás aztán nagyhamar a fiatal őrnagy felé terelte a figyelmet. Különösen a Kossuth Lajosét, mert ez a lánglelkű ember egyszeriben megértette, hogy Görgey Artur, aki e tetteivel leszögezte magát a forradalom mellett, éppen az az ember: elszánt, bátor, vakmerő és föltétlen katona, akire neki szüksége lehet . . .

Kevéssel a csepeli incidens után esett az ozorai ütközet, amelyet Perczel és Görgey együttesen nyert meg, de ahol a győzelem oroszlánrésze szintén Görgey Arturt, az ő stratégiai találékonyságát és előrelátását illette meg. A magyar fegyvereknek ez az első diadalmi ténye: a tízezer főből álló és a Rott

és Philippovics tábornokok által vezetett horvát seregnek fegyverletétele végtelen lelkesedést támasztott az országban s Görgey az Ozoránál szerzett érdemeiért rövidesen megkapta a jutalmát: honvédezredessé nevezték ki . . . De már Ozora után felütötte fejét az a viszálykodás, amely utóbb még annyi fanyar gyümölcsöt termett. A két magyar vezér, Perczel és Görgey összetűzött egymással. Lehetetlen volt, hogy tovább együtt operáljanak, s ezért a kormány rövidesen Pestre szólította Görgey Arturt. Kossuthnak akkor már nagy tervei voltak az ifjú tiszttel. Nem bízott teljesen Moga tábornokban, aki a parendorfi táborban azzal volt megbízva, hogy Magyarország nyugati határait védje. Kossuth attól tartott, hogy Moga generális hűtelenné lehet a magyar ügyhöz és nem állja meg helyét osztrák sereggel szemben. Ezért Kossuth Görgeyt bízta meg, menjen Parendorfba, tanulmányozza az ottani helyzetet, tegyen jelentést és ha úgy találná, hogy Moga nem felel meg kötelességének, fossa meg a vezérségtől és álljon ő a magyar hadsereg élére. Hogy pedig ezt megtehesse, Kossuth tábornoki titkos kinevezést adott át Görgeynek. Ezzel az írással zsebében elutazott a fiatal főtiszt, akit a gondviselés adott nekünk a magyar ügy nagy erősségeül, és akinek nevét nemsokára tisztelettel vette ajakára az egész világ. Görgey Parendorfban Moga elővéd hadának lett a parancsnoka. A tapasztalásai rövidesen arról győzték meg, hogy Moga határozatlan föllépésének nem annyira az öreg tábornok félénksége, vagy habozó természete az oka, mint inkább az, hogy a parendorfi tábor bizony mindennek inkább lett volna mondható, mint harcrakész seregnek. Ezekről a tapasztalásairól jelentést tett, Kossuth azonban kevésbe vette. Optimizmusában szentül hitte, hogy a lelkesedés majd csudákat művel és hogy egy-két hangos magyar kurjantás megszalasztja Windischgrätz hercegrendes katonáit . . .

A katonai dolgokban járatlan Kossuth és a nagyon is világosan látó Görgey között ebből rövidesen nézeteltérés támadt,

különösen azért, mert Görgey hevesen ellenezte, hogy a magyar sereg átlépjen a Lajtán és offenzívával kezdje működését. De Kossuth, akit Windischgrätz kiáltványa fölötté fölháborított és aki e kiáltványra ultimátummal felelt, nem hallgatott a józan tanácsra. Ehelyett azt kívánta, hogy a magyar sereg haladéktalanul induljon Bécsnek. Az indulás 1848 október 28-án meg is történt, de mint tudjuk, hamar kudarccal végződött. Swechát-nál a magyar seregek megfutamodtak és az első ágyúk szavára bizony nem a legszebb rendben vonultak vissza a parendorfi táborba . . . Ez a csatavesztés, amely szomorúan bizonyította Görgey igazát, beteggé tette Kossuthot s beteg-ágyában be kellett látnia, hogy kettőjük közül Görgey volt az, aki tisztábban ítélte meg a helyzetet. Mivel pedig Swechát után Moga leköszönt a főparancsnokságról s a magyar sereg tisztjei közül senki sem vállalta a főparancsnoki állást, Kossuth most Görgeyre bízta a fővezérletet. Mindez még 1848-ban történt, s így az ifjú vezér harmincegyedik esztendejét sem töltötte volt be, amikor már parancsnoka lett az úgynevezett feldunai magyar hadseregnek, reménycsillaga az egész aggódó nemzetnek... Amíg Windischgrätz Béccsel volt elfoglalva, Görgey most arra használta az időt, hogy a táborát átszervezze és hogy rendes, harcratermett hadsereget csináljon belőle. Szinte képtelen nehézségekkel kellett megküzdenie, hogy e nehéz feladatot valóra váltsa. Azon kezdte, hogy erős, elszánt akarattal küzdött az eddigi protekciós rendszer ellen. Az érdem és a tudás számára akarta fenntartani a tiszti állásokat, nem pedig vak-tában azoknak, akik egy-egy nagy név birtokában érkeztek oda. E szigorúsága és pártatlansága mindjárt eleintén sok elenséget szerzett neki, és próbálták megkörnyékezní azzal, hogy a testvéröccsét, Görgey Istvánt kinevezték előbb főhadnaggyá, majd pedig századossá. Ez az eljárás azonban annyira felbőszítette az egyenes lelkű Görgeyt, hogy tiltakozott ellene, amiért az öccsével kivételt próbálnak tenni, sőt fenyegetőzött, hogy az ilyesmivel őt ugyan le nem kenyeretik . . .

A feldunai sereg most egy ideig a nyugati határszélen igyekezett tartani magát, ámde Görgey jól tudta, hogv helyzete itt tarthatatlan lesz, és hogy vissza kell majd vonulnia az ország fővárosa felé. A fővezér aggályait azzal a kecsegtetéssel próbálta eloszlatni Kossuth és a honvédelmi bizottmány, hogy Győrött fontos erődítményeket készítettettek a visszavonuló sereg számára, s hogy itt biztos állásban lesznek a magyar hadak, úgy hogy könnyedén kiköszörülhetik a sveháti csorbát. De amikor a nagyszombati és a mosonyi ütközetek után Görgey csakugyan Győrbe vonult vissza, keserű csalódás érte itt: a híres sáncok és erődítmények mitsem értek. Serege pedig még mindig nem volt hozzá elég, hogy az osztrákokkal a győzelemnek csak legkisebb kilátásával is összemérhesse fegyverét. Ezért aztán Győrből újra tovább kellett vonulnia, egyre közelebb a főváros felé, majd pedig, amikor meggyőződött róla, hogy a Vértes-hegység sem nyújt olyan pozíciót, mint azt a honvédelmi bizottmány urai ígérték neki, Pest alá vonult. Pestről a kormány azonban akkorra már sietve Debrecenbe tette át székhelyét.

Ütközet nélkül vonult tehát vissza Görgey és sívár reménytelenségben így köszönt reá a tél. A hazafiak lelkében nagy volt a csalódás és elkeseredés, amiért a magyar hadvezér kerülti a mérközést, Görgey Arturt azonban e szakadatlan visszavonulásért s azért, ami még utána következett, nagyon igazolták az események. Mert bizonyos, hogy e visszavonulás, ha nem is volt alkalmas rá, hogy viharos lelkesedést támasszon a nemzetben, de viszont kevésbbé kompromittálta a magyar fegyvereket, mint amennyire ártalmukra lehetett volna, ha az osztrák seregtől mindjárt eleintén döntő vereséget szenvedtek volna, ami kétségtelenül egyszeriben szétugrasztotta volna az ifju, s meg nem edzett magyar ármádiát. Szétugrasztotta volna pedig úgy, hogy nincs az a bűvös, a lelkekbe markoló isteni szó sem, amely valaha még csatarendbe állíthatta volna.

*

1849 január 2-án Budára vonult be a feldunai magyar sereg, Görgey Artur hadserege. Kossuth, s az elnöklété alatt álló honvédelmi bizottmány azt szerette volna, ha a magyar haderő legalább Buda környékén csap össze az ellenséggel, hogy megvédje a várost. De Görgey, aki katona volt, látta e feladat lehetetlen voltát. Különben is súlyos teherrel nehezedett rá az a körülmény, hogy a hadvezetésbe Kossuth és a honvédelmi bizottmány, — tehát polgáremberek, hadi tudomány nélkül valók, — akarnak beavatkozni. Noha azonban cseppet sem értett véleményükkel egyet, mégsem határozott önkényesen, hanem Budán haditanácsot tartatott, amelyen a feldunai hadsereghez küldött kormánybiztos, a lelkes és nagyérdemű *Csányi* László elnökölt. Ő képviselte ott a honvédelmi bizottmányt s a polgári kormányzatot. A tanácskozás során *Görgey* terve győzött, s e terv abban állott, hogy a magyar had — kénytelenségből — ellentállás nélkül engedi át az osztrákoknak a magyar fővárost, ahonnan a feldunai sereg északnak vonul, a bányavárosok felé, maga után csalva *Windischgrätz* hadseregét, amelyet így eltérít attól, hogy átkeljen a Tiszán és a kormány új székhelyét veszélyeztesse. Volt azonban e visszavonulásnak még másik célja is: az, hogy az ország északi részében a *Schlick* tábornok vezérlete alatt operáló osztrák seregeket elvágja a Felső-Tisza vonalától és megakadályozza őket abban, hogy netán *Windischgrätz* hadaival egyesüljenek.

A bányavárosokba való visszavonulás, amely 1849-nek egész telét lefoglalta, s amely a szabadságharc történetében a *téli hadjárat* név alatt ismeretes, egyike volt *Görgey* legszebb hadi tetteinek. Megnyilvánult benne bölcsessége, szervezői talentuma, villámgyors találékonysága, mindaz, ami hadvezéri talentumát tette. E visszavonulásnak már a bevezetője is fontos eseménnyel kezdődött s elhatározó lépést jelentett *Görgey* Artúr részéről. 1849 január 5-én érkezett a visszavonuló magyar had Vácra, s itt, a körülmények kényszerítő befolyása alatt, *Görgey* idején valónak találta, hogy néhány kijelentéssel

rendet teremtsen anarkikus viszonyok között synylődő seregében. Ez a sereg, amely régi ezredbeli tisztekből és katonákból, honvédekből és nemzetőrökből állott, eddig idegenkedve és értetlenül nézte az eseményeket, mivel voltaképpen azt sem tudta miről van szó, miért szállt síkra, és ki az igazi ellensége? Főleg a rendes hadseregbeli egykori tisztek, akik két eskü között hányódtak s most nem tudták, hogy melyik esküjükhöz tartsák magukat: ahhoz-e, amelyet a császárnak tettek, vagy ahhoz-e, amellyel a király által szentesített alkotmányra esküdtek föl, tusakodtak magukban és szerették volna megismerni az egész hadviselés célját, amelynek ők a fegyveres eszközei. Bonyolította a helyzetet V. Ferdinánd lemondása, az ifjú Ferenc Józsefnek osztrák trónra lépése s decemberi proklamációja Magyarország népeihez. A régi katonák lelkében általános volt a zavar, s ily körülmények között Görgy Artur múlhatatlanul szükségesnek látta, hogy pontosan megvilágosítsa előttük, miért is küzd a feldunai sereg, mik a céljai, mik a hadba szállásának törvényes alapjai? Ezek a körülmények készítették rá, hogy kiadja úgynevezett *váci proklamációját*, amelyben kijelenti, hogy a feldunai magyar sereg szigorúan az 1848 április 11-én szentesített törvények s az ősi magyar alkotmány alapján áll; nem forradalmi sereg, amely rendetlenséget akar, hanem a király akaratából szervezett rendes had, magyar nemzeti hadsereg, amely csak azt védi, amit a király a nemzetnek megadott, s amitől a nemzetet az ellenségei, az uralkodó rossz tanácsosai meg akarják fosztani. Hangoztatta proklamációjában, hogy ez a hadsereg, amely a magyar királynak esküdött föl, utolsó csepp véréig a királyt akarja védeni, a törvényes uralkodót és semmiféle republikánus vagy fölforgató mozgalmat az országban meg nem tűr. Kijelentette továbbá, hogy ez a hadsereg fölöttes hatóságának nem a polgári kormányt és a honvédelmi bizottmányt tekinti, hanem egyes egyedül a törvényes uralkodó által kinevezett magyar hadügyminisztertől fogad el parancsokat és utasításokat.

A váci proklamáció a hadsereg egységes szellemének kialakulásához nagyban hozzájárult, annál kínosabb visszhangot keltett azonban Kossuth lelkében és a honvédelmi bizottmánynál, mert itt azt hitték, hogy ez az első lépés arra, hogy a katonai erő emancipálja magát s esetleg olyan útra lépjen, amely a polgári kormány terveitől és szándékaitól eltér. Sőt ki tudja, talán már akkor megvillant az a gyanu, amely utóbb még annyiszor cikázott keresztül Kossuthnak a hazáért aggódó lelkén, hogy napoleoni mintára Görgey talán diktaturára tör és magának akarja megszerezni a hatalmat . . . Állapítsuk meg hamar: igazságtalan volt a gyanu és fölösleges az aggály, mert ellenkezőleg, Görgey Kossuth polgári diktatúráját tartotta szükségesnek s váltig hangoztatta, hogy eredmény és rend csak úgy várható, ha az ország kormányzatának ideiglenes sorsa egyetlen erős kézbe kerül.

A váci proklamáció Görgey szervező talentumának, a lelkébe látásának volt a megnyilatkozása. De lássuk most, hogy miután a papiroson a saját katonáit így meggyőzte ügyük igazáról, hogyan fogott hozzá, hogy az ellenséggel is megértesse ezt, fegyveresen. A proklamáció után a magyar seregek északnak vonultak és szüntelen harcok között jutottak el, csikorgó téli időben a Szepességbe. Útja közben Görgeyt és hadát a legtöbb helyen ünnepléssel fogadta a városok magyar érzelmű lakossága, de az óvációba bizony itt-ott aggodalom is vegyült. Sokan voltak, akik menekültek, mert attól tartottak, hogy kompromittáló lehetne rájuk, ha részt vesznek a magyar sereg dicsőítésében . . . Csatak és mulatságok, remény és vitézi próbák közepett telt a téli hadjárat első fele, s ennek a küzdelemnek legfontosabb s döntő jelentőségű eseménye a branyiszközi szoros bevétele volt, amelyet a vitéz *Guyon* Rikárd vezetett, mi alatt a magyar fősereg Görgey parancsnoksága alatt Lőcsén tartózkodott. Lőcsén a magyar tisztek éppen nagy bált adtak a vármegyeházán, amikor egyszerre megérkezett Guyon lakonikus rövidségű jelentése a branyiszközi véres dicsőségről.

Görgey a bál közepén nyomban riadót fuvatott s egy órával utóbb már vezette seregét tovább, mert a branyiskói szoroson át immár nyitva volt az útja a Felső-Tisza felé. Valamivel később pedig Görgey érintkezésbe lépett az ország északi részén operáló többi magyar sereggel, amelynek élére mint fővezért *Dembinszky* Henrik grófot állította Kossuth és a honvédelmi bizottmány. Ez a kinevezés mélyen sértette Görgeyt, rögtön meglátjuk, hogy miért.

Dembinszky érdemes katona volt, aki a lengyel szabadságharcban sok dicsőséget szerzett és akit Kossuth Teleky László gróf ajánlására bízott meg a magyar sereg vezérletével. Ebbe a megbízásba azonban belejátszott már az a féltékenység, amellyel Kossuth szemlélte Görgey tevékenységét, az az aggodalom, amellyel tartott tőle, hogy a nyers katonai erő, amelyet a győzelmek elbizakodottá tehetnek, veszélyeztetni találja az ő nagy művét. Ennek elejét veendő, szükségesnek találta, hogy idegent állítson a magyar hadak élére, olyan férfit, akinek nem lehetnek itt Magyarországon nagyratörő vágyai, ellenben aki neki engedelmes eszköze lesz. Dembinszky, a lengyelek oroszverő hőse, különben is alkalmasabbnak tetszett neki a hadvezéri tisztségre, mint a főhadnagyból lett fiatal magyar tábornok. A téli hadjárat során Görgey a bányavárosokban, s mindenütt, amerre útja elvezetett, új és új katonákat sorozott be, úgy hogy visszavonulása folyamán hadereje egyre nőtt. Bölcsen folytatott visszavonulása tehát folytonos erőgyarapodást jelentett, s értékessé tette ezt az is, hogy katonái amellet hozzá edződtek mindama nehézségekhez és fáradságokhoz, amelyekkel a háboru együtt jár. Volt azonban a téli hadjáratának még egyéb eredménye is, nem csupán az, hogy a feldunai sereg végül igazi, komoly hadsereggé nevelődött. Ez a másik érdeme pedig az volt, hogy Klapka segítségével, aki Tokaj mellett győzelmet aratott az osztrák Schlick tábornokon, sikerült elvágnia Schlicket az osztrák főseregtől és északmagyarországi működése alapjától.

Dembinszky gróf fővezérré való kinevezése nagy zúgolódást támasztott a magyar táborban. A kormánynak ez az intézkedése méltán sértette nemcsak Görgeyt, de a feldunai sereg többi tisztjét is. Bántotta őket hiúságukban, katonai öntudatukban, hogy idegen vezér alá rendelik őket. Ámde Görgey, akinek szíve törvénytáblájába be volt vésve, hogy a haza minden előtt, és akinek lelkétől távol volt a hívságos nagyravágyás, csitította az elégedetlenség vezetőit: Klapkát és Kmettyt. A tulajdon méltatlankodó érzelmei elfojtásával, s nagy önmegtagadással igyekezett rávenni őket, hogy legalább azt várják be, micsoda jeleit adja majd képességeinek az új fővezér. De lelke mélyén neki is fájt ez a „fővezér importáció“, amellyel együtt járt az is, hogy az ő eddig függetlenül operáló hadseregét most mint egyszerű hadosztályt rendelték az új főparancsnok alá. Az eddig önálló vezérből most tehát szimpla hadosztályvezető lett. Ez a hadsereg, amelyet ő képezett ki, ő nevelt, ő akart harcra és diadalra vinni, más fővezérlet alá került. Ám Görgey állta ezt a megpróbáltatást is, nemesen.

. . . Dembinszkynek most rövidesen alkalma adódott, hogy képességeit kimutassa. Február 26-án és 27-én vívták a kápolnai ütközetet. A harc azonban, amelyet már Dembinszky vezetett, a magyar fegyverek vereségével végződött. A jóindulatú, becsületes, de tehetetlen lengyel vezér diszpozíciói meggyőzték róla Görgeyt, hogy igaza volt azoknak, akik nem túlságos bizalommal néztek a vitéz lengyel kinevezése elé. A főtiszték ismét zúgolódtak, s ezúttal kiismervén Dembinszky értékét, már Görgey sem csitította őket. Ám ekkor sem nyult intrikához, mint ahogyan ellenségei vádolják, hanem a legnyíltabban lépett föl. Végül aztán Szemere Bertalan kormánybiztos intervenciójára Kossuth kénytelen volt fölmenteni Dembinszkyt a hadvezérség alól, s ideiglenesen előbb Görgeyre, majd pedig végleges minőségben *Vetter* tábornokra és hadügyminiszterre bízta a hadműveletek további vezetését. Görgey Artur, amikor most másodszor is kicsavarták kezéből, zúgolódás nélkül tette

le a hadvezéri pálcát, amely pedig annyira megillette, és amely sehol sem lehetett volna jobb kezekben, mint éppen az övében. Ám, amit a mások féltékenysége rontott, azt helyrehozta a véletlen. Vetter megbetegedett és képtelen lett rá, hogy megfeleljen tisztjének. Ilyen körülmények között és másnak híjján, a kormány aztán mégis csak kénytelen volt Görgeyt kinevezni fővezérnek.

*

Március utolsó napján történt ez, Gyöngyösön, ahol Kossuth és Görgey személyesen találkozott egymással.

Az egész magyar hadsereg, amely akkor Görgey vezérlete alá került, ötvenezer emberből állott. Az első hadtestnek *Klapka*, a másodiknak *Aulich*, a harmadiknak *Damjanich*, a hetediknek *Gáspár* András lett a vezére. Ugyanakkor az osztrák főhadiszállás Gödöllő volt, és Windischgrätz teregen állott az osztrák seregek élén. Most már tisztán rajzolódott ki a helyzet, hogy a két fősergnek valahol Gyöngyös és Gödöllő között kell majd összeütköznie.

... Mintha Görgey kinevezése a Hadak urának is különösen inyére lett volna, az ország fölött egyszerre megenyhült a kemény tél, tavasz köszönt be, és a tavasszal együtt a magyar szabadságharc legfényesebb, legragyogóbb korszaka! Mihelyt Görgey került a magyar hadak élére, táborunkban egy csapásra megváltozott minden. Még a kápolnai vereség keserősége is mintha elpárologt volna a szívekből. Föllobbant a harci kedv; a bálványozott vezér föllépte csudákat mívelt. Hadseregünk a védelemből egyszeriben a támadásba ment át. Április 1-én a magyar előcsapatok visszavetették az osztrák őrsöket. Április 2-án Hatvannál Gáspár megverte Schlicket; április 4-én Klapka és Damjanich — Görgey Artúr személyes vezérlete alatt — győzött Tápióbicskénél; április 6-án Damjanich, Klapka és Aulich — Görgey vezérlete alatt — az isaszegi diadalt aratta; április 10-én Klapka és Damjanich Vácnál győzött; április 19-én Görgey serege Nagysarlónál megverte Wolge-

muth tábornok huszonkétezer emberét; április 22-én a magyarok megtámadták Komáromnál az őket bekeríteni akaró osztrákokat és elkergették őket. Április 26-án hadaink átkeltek a Dunán, újra megverték az osztrákokat, ezúttal Simunich és Schlick generálisokat.

Görgey ifjú hadserege alig huszonhat nap alatt hét nagy győzelmet aratott így, ámulatba ejtve a világot és elkápráztatva az osztrák generálisokat, akik azt hitték, hogy a magyar rebellesek változatlanul olyanok, amilyeneknek Schwechátnál mutatkoztak. Görgey és a katonái tették, hogy hosszú idők múltán ismét dicsőség volt magyarnak lenni. Huszonhat nap alatt hét ilyen győzelem: a nemzetek történetében rendkívüli ez! És ha van igazság a földön: a szent tavasz elnevezés illeti meg ezt a tavaszt, a magyar fegyverek e gyönyörű győzelmi időszakát minden népek örök történetében!

Április 26-ika után, amikor Görgey és hadai Komáromot és Ujszőnyt már fölszabadították az osztrákoktól, az ország azt várhatta volna, hogy seregeink haladéktalanul az ellenség nyomába vetik magukat és döntő ütközetben megsemmisítik az osztrákot. Erre azonban nem kerülhetett ezúttal a sor, még pedig — munició híján.

Közben, a vereségeken elkeseredve, Ausztria fiatal császára fölmentette állásától Windischgrätzet és új vezért, báró *Weldent* nevezte ki a helyébe. Az új vezérnek az volt a legelső dolga, hogy kivonja az országból a Pest körül álló osztrák haderőt. Jellasics az ő tizenötezer emberével visszament Horvátországba, Wrbna és Csórics Veszprémen és a Bakony-erdőn át vonultak az osztrák határra, hogy Schlickkel és Wolgemuthtal egyesülve védjék azt a magyarok ellen. A magyarok most vilámgyorsan mehettek volna Komáromból Pozsonyba, Pozsonyból Bécsbe, amelyet akkor elfoglalhattak volna és onnan aztán akár békefeltételeket is diktálhattak volna. Munició híján azonban nem tehettek semmit. De ezenkívül Görgey tevékenységét meggátolta más is. A debreceni országgyűlés április 14-én

detronizálta a Habsburg-Lotharingiai házat. Amikor Görgey ennek a határozatnak hírére vette, mélységesen megdöbben, a végzet lehelletét érezte és átértette, hogy az ország ezzel sokkal kockázatosabb lépésre ragadtatta magát, mint aminőt az erői, sőt a kivívott győzelmei is megengedtek volna.

Görgeynek közvetlenül az isaszegi győzelem után találkozása esett a gödöllői kastélyban Kossuth Lajossal. A nagy magyar államférfi sugárzó arccal köszönte meg Görgeynek a hazának tett szolgálatait, majd pedig hirtelen fordulattal nemzeti ajándék gyanánt följajánlotta a vezérnek a gödöllői kastélyt s a hozzátartozó nagykiterjedésű birtokot. Ámde Görgey, akit Kossuth részéről már másodszor ért a nemzeti ajándékkal való megkínálás, visszautasította a jutalmat és nemes egyszerűséggel arra utalt, hogy a kormány ne ajándékokra fordítsa fölösleges pénzét, hanem inkább a katonák teljesebb felszerelésére . . . E visszautasítás után, ott, a gödöllői kastélyban, csakhamar politikára fordult a két nagy magyar között a szó, s Kossuth azt magyarázta, hogy az ország a kivívott győzelmek után nem habozhat tovább: eljött az ideje, hogy végleges függetlenségét és a dinasztiaától való elszakadását proklamálja. Görgey nyomban minden erejéből ellenezte e tervet és kifejtette azt a véleményét, hogy Magyarország Európa rokonszenvét kockáztatja, ha olyan határozatra ragadtatja magát, amely Európa politikai egyensúlyát bontja meg. A fővezér okos és mérsékelt szavai azonban nem tudták eltéríteni a lángoló lelkű Kossuthot elhatározásától. A rajongó magyar hazafi más szemmel és más gondolattal mérlegelte szabadságharcunk ügyét; ő azt valóban nemcsak a magyar alkotmány védelmi harcának, de a magyar függetlenség kivívása ügyének is tekintette.

A későbbi események — mint tudjuk — Görgey fölfogását és előrelátását igazolták. A detronizáció maga után vont az orosz beavatkozást. A magyarok, akik idáig törvényüket és alkotmányukat védték, rokonszenvesek voltak Európának, de a

külföld politikai világa nyomban rebelliseket látott bennük akkor, amikor a detronizáció forradalmi és fölforgató tényével Európa egyensúlyát bolygatták meg. A detronizáció már csak azért sem tetszett Görgeynek, mert a magyar hadvezér, aki minden elszántsága és vitézsége ellenére is irtózott a fölös vérontástól, mindvégig fönn akarta tartani azt a lehetőséget, hogy a dinasztia és a nemzet megértse egymást s a békülés alapjait keresve eloszlassa az eddigi félreértéseket. A békülési lehetőségeknek azonban a detronizációs határozat egyszeriben becsapta az ajtaját. Ezek után nem volt egyéb hátra, mint vagy hűtelemné lenni a zászlóhoz, vagy fölvenni a harcot késhegyre és az utolsó csepp vérig.

Nehéz, sőt tragikus lelki vajudás ideje érkezett el a magyar fővezér életében. Végül azonban politikai belátásán, aggodalmain győzött a hazafiui érzése és bár rosszalta a debreceni történeteket, mégis kötelességének tartotta, hogy szíve utolsó dobbanásáig egybeforrjon szerencsétlen nemzete ügyével. És így történt, hogy bár a váci proklamációban mást fogadott, mégis, a dinasztia trónfosztása után is, megmaradt serege élén. Sőt jobb meggyőződése ellenére alávetette magát a kormányzó akarátának: Buda ostromlására indult. Görgeyben megvolt a büszke férfinak legszebb, legteljesebb erőnye: képes volt önmagát legyőzni. És amit a historikusok sohasem méltattak benne érdeme szerint: Görgey most inkább önmagát tagadta meg, semhogy esetleg egy testvér- és polgárháboru veszedelmét zúdítsa rá a súlyosan megpróbált hazára. Elment Buda alá, és három heti nehéz küzdelem árán 1849 május 21-én végül bevette a fővárost.

Ekkor állott Görgey Artúr dicsősége tetőpontján, s ekkor volt zenitjén a magyar szabadságharc csillaga. A fővezért bálványozták a katonái. Az egész ország ő benne látta az egyetlen, a Gondviselésadta férfit, aki diadalra viszi szabadságharcunkat. Amerre Görgey Artur a visszahódított fővárosban megjelent, viharos ünneplésekben volt része. Pedig szerényen ke-

rülte az ünnepeltetést és még csak diadalmas bevonulást sem tartott. Mégis, amerre járt, fölismerték, ünnepelték. A színházban az egész nézőtér közönsége fölállt, mikor Erkel operájának, a Hunyadi Lászlónak előadása közben Görgey Artur megjelent, pedig lopva surrant be, előadás közben, hogy ne vegye észre senki. De meglátták, fölismerték és zúgott az óváció. Amikor pedig előadás után távozott, az egész ünneplés az előcsarnokban megújult. A hölgyek virágot szórtak a tábornok lába elé, ruháikról letépték szalagsokraikat és ezeket és virágjaikat és kis selyemzsebkendőiket dobálták Görgey útjára . . .

*

. . . De mindez a dicsőség és az öröm, amelyet Budavárának bevétele keltett, muló jellegű volt. A figyelmes szemlélő már akkor tisztán láthatta, hogy a nehéz harcok árán vívott dicsőséget végzetes veszedelem fenyegeti és hogy győzelmi csillagunkat torlódó fellegek homályosítják el.

Budavárának ostromlása, mint említettük, három hétbe került és e három hét helyrehozhatatlanul súlyos idővesztéssel jelentett. E három hét alatt az osztrák seregek nyugodtan összeszedelőzhettek, mialatt a magyar fegyverek Buda körül vesztegeltek. Ez a késés stratégiai tekintetben sok hátrányt okozott, amiről az ünneplők nem adtak ugyan maguknak számot, Görgey azonban egy percig sem tudott megfeledkezni róla.

Kossuth Görgeyt hadügyminiszterré nevezte ki, de Görgey a tárcájánál többre tartotta azt, hogy mint aktív vezér a hadsereg élén maradjon. Hadügyminiszterhelyettesnek Klapkát nevezte ki, jó maga pedig az osztrák seregek elé sietett. Az osztrák hadak ellen való gyors és döntő föllépést szükségessé tette az orosz intervenció is, amelyről eleintén csak mint lehetőség-ről, utóbb mint kósza hírről, végül azonban már mint fenyegető katasztrófáról beszéltek. Görgey Artur az iszonyu helyzet teljes átértésével seregeit Komáromon át a Vághoz vezényelte és az

osztrákoknak az országból áprilisban történt kiszorítása után most itt esett az első ütközet — 1849 június 16-án — a Haynau vezérlete alatt betüremelő osztrák hadakkal. Az ütközet a magyar fegyverek kudarcával végződött, mire Görgey, akinek központi hadvezetőségi irodája Tatán volt, sietve elutazott a Vághoz, hogy vert serege vezérletét átvegye. Június 20-án és 21-én vívták a peredi ütközetet. Az első napon a magyarok javára billent a küzdelem, másnap azonban eldöntötték a csatát az oroszok, akik *Panjutin* vezetése alatt ömlöttek, áradtak az osztrákok segítségére.

A kettős csatavesztés után a magyar seregek Komáromba hátráltak meg, Görgey pedig Pestre jött, hogy az oroszok fölépéséről kimerítő jelentést tegyen Kossuthnak. Egyben annak a fölfogásának igyekezett megnyerni a kormányzót, hogy az összes magyar hadierőt egy pontban kell központosítani: Komáromban s itt kell rácsapni az osztrákokra. Csak ha az osztrák seregek fölött döntő győzelmet vettek, akkor fordulhatnak a cári seregek ellen, amelyek ijesztő gyorsasággal lepték el az országot. A kormány pedig — javasolta a magyar fővezér — menjen a sereggel Komáromba, éljen vele és ha kell: haljon meg vele! A minisztertanács viselkedéséből Görgey arra következtetett, hogy proposícióit elfogadják, ehelyett azonban az események másképp következtek. Haynau gyors előrenyomulása, valamint az osztrák vezér Győrnél kivívott győzelme más elhatározásra indította a kormányt. Görgeyt fölszólították, vonuljon seregével Buda felé. Ezt a magyar fővezér meg is ígerte, de a július 2-án vívott komáromi ütközet után megváltoztatta nézetét. Közben ugyanis a kormányzó és a fővezér között lapangó ellentét mindjobban kiélesedett, sőt az elkeseredés egy pillanatában Görgey nyílt ellenkezésbe került Kossuthtal. Amikor Kossuthtól rendeletet kapott, hogy Buda felé vonuljon és útjában égessen föl mindent, nehogy az üldöző ellenség hajlékra és ellátásra találjon, Görgey minden szépítés nélkül, nyersen ezt írta vissza a kormányzónak: „*Én sohasem a kormányért*

harcoltam, hanem a népért és ha meg lennék győződve róla, hogy ezzel inkább szolgálom a nép üdvét, akár haladéktalanul letenném a fegyvert."

Fontosnak tartjuk e levelet, mert lényegesen hozzájárult utóbb ahhoz, hogy még Világos előtt súlyos vádak születhettek Görgey ellen. E vádakat megtámogatta az, hogy a két férfiú közötti nézeteltérés a tettekben is mind jobban kifejezésre jutott. Görgey azt akarta, hogy Kossuth és a kormány, ha már nem ment Komáromba, meneküljön Nagyváradra, ahol Bem fegyveres ereje védi. Kossuth azonban nem fogadta meg ezt a tanácsot, inkább Szegedre tette át a kormány székhelyét és írásbeli rendeletet küldött Görgeynek, hogy az összes magyar haderőt Szegednél egyesítse. Ez a terv viszont Görgeynek nem volt inyjére, és a két vezérferfiú közötti rossz viszony annál jobban elmérgesedett most, mert Kossuth gyanúval és bizalmatlansággal üldözte Görgeyt, akiről tudta, hogy a detronizáció után érintkezést keresett a debreceni békepárt embereivel, a detronizáció heves és kérlelhetetlen ellenzőivel, sőt egy pillanatig komolyan gondolt arra is, hogy a segítségükkel puccsot csinál és szétkergeti azokat, akik Kossuth legteljesebb támogatói voltak.

A július 2-án Komáromnál vívott ütközetben Görgey súlyosan megsebesült a fején és sebe következtében több napig gátolva volt benne, hogy az ügyek vezetésében részt vegyen. Éppen ekkor történt, hogy Kossuth elmozdította a fővezérségtől, s a helyébe Mészáros Lázárt nevezte ki, melléje pedig, mint vezérkari főnököt, Dembinszkyt adta. Kettejüket küldte Kossuth Komáromba, hogy ők vezessék onnan Szegedre a magyar haderőt. Mészáros július 2-án gőzhajón utazott Komárom felé, de amikor Neszmély közelében meghallotta a komáromi csataágyúk dörgését, szó nélkül visszafordult Pestre. És így a hadsereg voltaképpen tényleges fővezér nélkül maradt, mert még július 1-én titkos parancs ment valamennyi hadosztályparancsnoknak, hogy Görgey parancsainak ne engedelmeskedjenek többé. Ez a rendelet épp akkor jött Komáromba, amikor

az orvosok tanácstalanul állották körül Görgey Artur beteg-ágyát. A hőselkü vezér állapota július 5-én jobbra fordult s Görgeynek akkor legelső dolga volt, hogy benyujtsa lemondását. Lemondott a fővezérségről s a hadügyminiszterségről. Minthogy azonban az új fővezér sehogysem akart megjelenni, a sértett hiúságot nem ismerő Görgey tovább is megmaradt — kötelességérzésből — a hadsereg élén. Tizennyolcezer embert Komáromban hagyott a vár megvédésre, ő maga pedig huszonhétezer emberével most Pest felé vonult.

A visszavonulás második napján, július 15-én Görgey előcsapata Babutov herceg és Sass tábornok kozákjaival találkozott. A kozákokat visszavetették. Erre Görgey Gödöllőnek akart tartani, hogy onnan vonuljon Szeged felé és ott egyesüljön a déli hadsereggel. De ezt a tervét föl kellett adnia, mert bizalmas értesítést kapott, hogy Paskievics herceg jelentékeny erővel áll Vác és Gödöllő között. Most haditanács következett, amelyen Görgey és tábornoka elhatározta, hogy a visszavonulást a Naszállhegyen keresztül folytatják s Balassagyarmaton, Rimaszombaton, Miskolcon és Tokajon keresztül a magyar sereg átkel a Tiszán s így kerüli el az oroszokat, akik Vác és Miskolc között terpeszkedtek. Vagyis megismétlik ugyanazt az utat, ugyanazokat a fáradalmakat, amelyeket a téli hadjárat során elszenvedtek. Július 17-én, e terv végrehajtása közben az oroszok Vácnál megtámadták a magyarokat. Az ütközet eldöntetlen maradt, s a magyar sereg szakadatlan visszavonulás közben védekezett úgy, hogy a küzdelem Váctól Rétsáig tartott. Közben nyolc gránát robbant föl Görgey Artur közvetlen közelében. A téli hadjárat szigorított mása következett el most: Váctól Miskolcig folytonos harcok között vonult a magyar sereg. E visszavonulás közben Görgey cselhez folyamodott: szakadatlan levelezést folytatott az orosz vezérekkel, de e levelezéssel, amelyről egyébként a kormányt mindenkor híven értesítette, mindössze az volt a célja, hogy ideig-óráig való fegyverszüneteket szerezzen és seregének elvonulását bizto-

sítsa. Az oroszok, Paskievics herceg nagy bosszúságára, csakugyan beleestek a csapdába, később azonban éppen ezekből, az oroszokkal való tárgyalásokból kovácsoltak tőkét azok, akik Görgey Arturt az árulás vádjával illették.

A Tiszán való átkelése után Görgey és serege gyors menekülésben szelte át a tiszántúli vidéket és augusztus 9-én Aradra ért. Itt kellett volna terv szerint találkoznia Dembinszkyvel, aki Haynau elől vonult vissza. Aradról kellett volna az egyesült magyar haderőnek az ellenség felé fordulnia, közben azonban — Dembinszky följegyzései szerint Bemnek akaratából, akit akkorra a magyar seregek fővezérévé nevezett ki Kossuth, — Dembinszky serege Temesvárnál megállt és összeütközött Haynau hadával. A magyar sereg súlyos vereséget szenvedett, s ezzel aztán meghiusult az a szándék, hogy a koncentrált magyar seregek együtt vegyék föl a küzdelmet a nyugat felől Haynau, észak felől Paskievics és Rüdiger vezetése alatt közeledő ellenséges hadakkal.

*

Kossuth, amikor a temesvári vereségről értesült, belátta a további küzdelem meddőségét. Főhatalmazta Görgeyt, hogy békéről tárgyaljon az oroszokkal. Görgey már előzőleg augusztus 9-én, amikor Aradon találkozott Kossuthal, kijelentette, hogy ha Temesvárnál az osztrákok győznek, *ő leteszi a fegyvert*. Augusztus 9-én történt ez a kijelentés, éppen a temesvári ütközet napján, s a rá következő napon, a vereségről értesülve, Kossuth is belátta, hogy nincs más hátra, mint megadni magunkat és a békét keresni. Amikor a békekötésre való főhatalmazás megérkezett, Görgey fölszólította Kossuthot, mondjon le a kormányzóságról. Augusztus 11-én Kossuth és a kormány lemondott s ugyanakkor Görgeyre ruházták az összes polgári és katonai hatalmat. A diadalmas hadvezér most, amikor leáldozott a nap, diktátor lett, két napra lett az, s e két nap arra való volt, hogy az oroszokkal megbeszélje a fegyverletétel körülményeit. Mily gyászos feladat, mily szívet repesztő köte-

lesség annak, aki emberfölötti harcot vívott, győzött, a lehetlent tette meg, s akit java küzdelmei közben a vádak sarával dobáltak meg. Most pedig, amikor elveszett minden, egyszeriben rája bízták, hogy a nemzet temetéséről gondoskodjék s mentse azt, ami talán még menthető... De Görgey még ezt a kötelességet is vállalta...

Augusztus 13-án következett el a nagy nemzeti tragédia utolsó jelenete. Világosnál a magyar hadak letették a fegyvert. Görgeynek akkor összesen 23.000 embere volt, ebből is hatezer gyakorlatlan, fölszeretlen újonc, a másik tizenhét ezerrel pedig ugyan hogy vívhatta volna meg a harcot a rettentő orosz és osztrák túlerővel szemben? Ezernyi-ezer életet kellett volna áldoznia semmiért, egy illuzióért, azért, hogy az erőszak csavarja ki a kezekből a fegyvert. Görgey józansága fölöslegesnek tartotta, hogy a veszített ügyet újabb vérontással fesse meg. De e józan fölismerése ellenére sem döntött önkényesen a fegyverletétel felől. Tisztjeiből haditanácsot hivatott össze, és elébük terjesztette a kérdést: letegyék-e a fegyvert, vagy pedig haljanak-e meg mind a csatatéren. És hogy a tiszteket miben se feszélyezze a fővezér otléléte, ő maga kiment s szabad folyást engedett a tanácskozásnak, amely végül is a fegyverletételben állapodott meg. Ezek után nem maradt hátra más, mint az, hogy a fővezér fájó lélekkel engedelmeskedjék a határozatnak s letétesse azokat a fegyvereket, amelyeket annyi győzelemre s annyi becsületes, elszánt harcra vezetett... De még a megadásban is gondoskodott dekorumról, valami ékességről, ami megszépítse e fájdalmas és tragikus végső jelenetet. Görgey kikötötte orosz ellenfeleinél, hogy a fegyvert egyedül ő előtűik teszi le, osztrák katona ellenben nem lehet ott a nagy jelenetnél. Ezzel is dokumentálni akarta azt, ami a nemzet küzdelmének kétségtelenül becsületére vált, hogy nem az osztrák győzött le bennünket, hanem az orosz invázió rettentő tömege. Ausztriát Görgey egy gyakorlatlan sereggel, amelynek az ő hadvezéri lángelméje volt az éltető lelke, mindig és mindenütt megverte,

ahol ők ketten szembe kerültek egymással. Hát legalább azt a diadalt nem adta meg Ausztriának, hogy kárörvendő szemtanuja legyen, amikor a magyar fegyverek porba hanyatlanak.

E dacosságnak és Görgey szépséges gögijének súlyosan adták meg az árát azok a legjobbak, akiknek dicső része jutott a forradalom katonai történetében. Haynau és az osztrákok dühöngtek, amiért a legyőzött magyarok Oroszország előtt tették le a fegyvert. Hogy a bosszujok ezért milyen gyáván sujtott le a szenvedő Magyarországra, azt szívük pirosló vérével írták be emlékezetünkbe azok, akik vértanui lettek még a bukásban is drága és dicsőséges nemzeti ügyünknek.

A világsi fegyverletétel után Görgey Artur az oroszok hadi fogságába esett. Volt ellenfelei a legnagyobb tisztelettel fogadták és abban a bánásmódban részesítették, amely vitéz katonák részéről a vitéz katonának és hadverő hősrék kijárt. Maga a cárevics, az orosz trónörökös, meghatott bámulattal nézett az ifju hadvezérre és emlékül, drága ereklje gyanánt, elkérte tőle a kardját. Majd pedig egy udvari festőt hozatott Pétervárról Nagyváradra, hogy lefestesse vele emlékül Görgeyt. Ez a kép maiglan ott ékeskedik a pétervári cári palotában. A vert hadvezér érdekében maga az orosz cár lépett közbe az ifju osztrák császárnál és amikor a császár jutalommal akarta meghálálni Paskievics herceg fővezér szolgálatait, az orosz fővezér sem kért jutalmat mást, mint kegyelmet Görgeynek és kegyes bánásmódot a legyőzött magyarok számára. Mindez arra vall, hogy legyőzőink, az oroszok, becsüléssel voltak irántunk és a bámulat egy fajtájával Görgey Artur iránt. Az a bánásmód, amelyben részesítették, azt mutatja, hogy az oroszok hőst láttak benne, nem pedig árulót, aki akár félemedett gyávaságból, akár hitvány aranyért eladta volna hazáját.

Az orosz hadifogságból Görgey osztrák kézre jutott és bár Haynau csikorgatta érte a fogát, a magyar fővezér életének nem esett bántódása. Ausztria a messze Klagenfurtba internálta Görgeyt. Feleségével együtt vitték oda, és azontúl teljes

szegénységben, homlokának verejtékével, kezének és elméjének munkájával tartotta fönn magát Klagenfurtban egészen 1867-ig, amikor a kiegyezés után hazatérhetett. Itthon már elenséges indulat fogadta, mert az emberek gondolkodásába belevette magát az a lelkiismeretlenül elhintett vád, hogy Görgey elárulta hazáját. Azon a rettenetes tudaton kívül, hogy egy nemzeti katasztrófa fűződik nevéhez, el kellett viselni azt is, hogy e katasztrófa okozóját és nemzeti küzdelmünk árulóját látják benne. Görgey Artur a becsületes ember lelki nyugalommal nézett szembe e gyilkos rágalommal. Itthon megkísérlette, hogy férfikorának teljében tudásával, tapasztalásaival a hazát szolgálja, de a fanatizmus és vak gyűlölet az útját állta mindenütt. Így aztán egyes kevés kiválasztottak barátságával kellett beérnie, de vígasztalása lehetett az, hogy e kevesek között az ország legkiválóbbjai vannak. Lelkes barátja volt Tisza Kálmán, és hősiességének, férfiúi kiválóságának, dalnoka Gyulai Pál. 1884-ben pedig elkövetkezett az, hogy kétszáz egykori 48-as honvéd tisztelgésre járult a hajdani magyar fővezér elé, biztosítva őt törhetlen tiszteletükről, ragaszkodásukról és arról, hogy akik zászlói alatt küzdöttek, sirjukig megőrzik a tudatát annak, hogy Görgey Artur nagy volt és tiszta. És szorhat rá sarat a rágalom, de minden vádat lemos majd róla az idő, s Görgey úgy fog megállni nemzete ítélőszéke előtt, mint aki a nagyok között is a legnagyobb volt.

. . . Elérzékenyülten hallgatta honvédtársai szavát az aggastyánná vált tábornok. Azóta negyedszázad telt el és e negyedszázad alatt nagyon beteljesedett az, amit a tisztelgő öreg honvédek szónoka elmondott Görgey Artur előtt. Az aggastyánról régesrégén levált minden, amit igaztalanul rája freccsentettek; az árulás vádja azóta szertefoszlott, semmivé lett. A kilencvennégy éves ember tiszteletében áll egész nemzetének, és bizonyos, hogy nemcsak a kegyeletünkben, de egykor a legszebb köztereinken márvány és bronz fogja megörökíteni Görgey Artur sokat szenvedett és dicsőséges földi alakját.

TARTALOM

	Oldal
Hannibál	5
Hunyadi János	26
Wallenstein Albert	50
Nelson Horace	62
Bernadotte János	82
Wellington herceg	97
Hoche Lázár	113
Blücher Gerhard	129
Szuvarov-Vaszilyevics Sándor	142
Klapka György	154
Garibaldi	170
Moltke Helmuth	200
Görgey Arthur	212

UJ IDŐK

Szépirodalmi, társadalmi és művészeti képes hetilap. Szerkeszti: Herczeg Ferenc. Az Uj Idők gazdag szépirodalmi tartalmával a szórakozás és művelődés egyik legnemesebb és legmagyarosabb közvetítője. A magyar család legkedvesebb lapja. Félévre 10 korona, negyedévre 5 korona. Mutatványszám kérésre ingyen. Kiadóhivatal: Budapest, VI. kerület, Andrássy-út 10. szám.